

Буряадай Залуушуул

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА ГАРАНА

БУРЯАДАЙ КОМСОМОЛОЙ ОРГАНИЗАЦИИН ОРГАН

ГАЗЕТЭ 1951 ОНОЙ ОКТЯБРИИН 1-hЭЭ БУРЯАД ХЭЛЭН ДЭЭРЭ ОРШУУЛАГДАЖА ГАРАНА

Суббото, апрелиин 21, 1990 он
№ 16 (7095)

Сэн 10 мүнгэн.

4-5-ДАХИ ХУУД. ХАРАГТЫ.

ЛЕНИН - ВСЕГА ЖИВОЙ

Ленин hүүлшынгээ жэлдэ. Хажуудань—санитар Рукавишников.

Комсомолой ажабайдал

УРАГШАГҮЙДЭЖЭ ҮРГЭЛЖЭЛҺӨӨР

ВЛКСМ-эй СЕВЕРОБАЙКАЛЬСКА ГОРКОМОЙ БЮРО ТУШААЛҺАА БУУХААР МЭДҮҮЛГЭ МАРТ ҺАРАДА ҮГӨӨ. МҮНӨӨ ШЭНЭ БЮРО ҺУНГАГДАА. ТЭРЭ ЯМАРААР АЖАЛЛА ХАБ!

Удаан хүлеэгдэһэн комсомолой Северобайкальска горкомой пленум болożо дүүрэбэ... Пленум дээрэ нэрьемэ альга ташалган, абьяастай шанга хөөрэлдөөн, үгэ буляалдаан болоогүй. Энээнэй орондо хэншьеб хоер-гурба һара болоод лэ дахяад бүхы юумэн хуушан һуурида орохо, нэгэшье хубилалта болохогүй гэжэ урмаа хухарангяар гүбэр-шэбэр гэбэ... Комсомолой горкомой нэгэдэхи секретарь Ю. Руссу тушаалһаа болюулагдажа, горкомой бүридэлһөө гаргагдаа. Мүн ондоошье үндэр дээдэ тушаалтад ажалһаа гараһан байна. Март һарада бюро ажалһаа гараха тухай мэдүүлгэ үгөө һэн. Тоосоото-һунгалтын конференци дээрэшье энэ асуудал тон эридээр табигдаһан байна.

Оршон тойронхи ажабайдалые тон хурсаар хайхадан хаража, дутуу дундануудые обеорхо, тэдэнние заһаха гэжэ оролдохо эрэгтэй бшуу. Тииһээ тиигэрээ үндэр дээдэ тушаал эзэлжэ байһан хүнүүд херхо һонор, холуур шэртэн хараһан байха еһотой. Ганса хүн хэды бэрхэшье һаа, ехэ юумэ хэжэ шадахагүй гэжэ мэдээжэ. Тиимэһээ эдэбхитэдэй нэгэн һаналтанай бүлэг бүридхэгдэдэг гээшэ.

Северобайкальска районой комсомолой организацида тоосоото-һунгалтын конференциһээ бүри урид хоер бүлэг байгуулагдаһан байна. Түрүүшын бүлэгтэ (ударидагшань Ю. Руссу) эмхидхэлэй хүдэлмэридэ гол анхаралаа хандуулдаг хүнүүд ороо, харин хоердохидонь (ударидагшань О. Сагитов, БАЖД-гэй Северобайкальска отделениин комсомолой узловой комитедэй секретарь) ажахын тоосоогоор һонирхогшод оронхой. Иимэ байдалда эбтэй эетэйгээр хүдэлхэ тухай хэлэһэнэй үлүү гэжэ һанахаар. Конференци энээнние үшөө дахин гэршэлэн харуулаа. Эмхидхэлэй пленум дээрэ иимэ байдал бүришье элеэр харагдаһан байна Нэгэдэхи секретариин түлөө дуугаа үгэлгэнэй болоходо, маргагшад олон байба. О. Сагитов эдэбхитэй бэрхэ хүдэлмэрилэгшэ гэжэ юрэ тоологдодоггүй байха. Тэрэнние дэмжэгшэд яһала олон һэн. Гэбэшье удаан үргэлжэлһэн үгэ буляалдаанай һүүлээр Ю. Руссу комсомолой горкомой нэгэдэхи секретаряар һунгагдаа. Эндэ комсомолой горкомой олохон гэшүүд үгы байгаа гэжэ тэмдэглэебди. Яба хээбэшье Ю. Руссу тэсэмгэй, юумэ даасатай, түбшэн даруу байгаа һаа, энэ тушаалда тэрэ дары һунгагдаха һэн. Саашадаа тэрэ ажал хэрэгтээ айхабтар харюусалгатайгаар хандаха байха гэжэ найданабди.

Конференци дээрэ нэгэдэхи секретариие һунгажа, тэрээндэ найдалай мандат барюулаа һаа дээрэ байгаа гэжэ һанагдана. Удаан унжагайржа байнгүйгөөр шэнэ секретарь өөрынгөө «команда» бүридхэхэ байгаа бшуу. Эдэбхитэй бэрхэ хүнүүдһээ бүридэһэн «команда» нэгэ һууриһаа хүдэлхөө болишоһон комсомолой хүдэлмэриие алхамшье урагшань ябуулхадаа болохо һэн. Мүнөө шэнээр һунгагдаһан бюро (гурба һарын үнгэрһэн хойно) урдаа табиһан зорилгоо эрхим һайнаар дүүргэжэ шадаха гү? Энээндэ тодо харюу үгэхэнь эртэ байна. Бодото дээрээ тиимэ байшоо юм. Хүтэлбэрилхын орондо хоорондохи харилсаануудаа тодорхойлхо гэжэ оролдоһон байгаабди гээд энэ һунгагдамал хүтэлбэрилхы органой гэшүүд өөһэдөө мэдэрээ һэн. Хэзээ нэгэтэл түгшүүрилтэ байдал тохеолдохо зэргэтэй бшуу. Тэрэнь тохеолдошоо: мартын 14-дэ бюро тушаалһаа бууха гэжэ бодобо (6-ниинь дэмжээ, 2-ынь буруушаагаа, 1 хүн үгы байгаа). Апрелиин 12-то ээлжээтэ бэшэ пленум болożо, тушаалһаа бууха мэдүүлгые абаад, гурба һарын урда тээ болоһон бүхы юумые дабтаба.

Юрэдөөл, комсомол гээшэмнай гайхалтай организаци байна. Өөрынгөө алдуунуудые хараада абаха хүсэлгүй.

Түрүүшээр бүхы юумэн хэм хэмжүүр соогоо хүгжөөгдэдэг. Урданай бюро түлөөлэлгөөр орхео, шэнэ бюро һунга даагүй, комсомолой обкомой таһагые даагша Д. Шаглаев пленумэй хүдэлмэри ябуулна. Тэрэ хэниешье хашангүйгөөр яһала зохидоор ажал хүдэлмэри хүтэлбэрилбэшье, үлүү юумэ хэлэхэ арга олгоногүй: «Дурадхал бии гү, али үгы гү? Дурадхалай ороо һаань, дуугаа үгэхэбди... Хэн дэмжэнэб? Буруушаанаб? Баталан абтаа». Бүхы юумэн горкомой гэшүүдэй гарта. Тиигээд лэ горкомой гэшүүд шиидхэнэ. Харин тэдэ ямараар шиидхэнэ гээшэб? Өөһэдынгөө кандидатурануудые болюулһанай һүүлээр үлэһэн хүнүүдэй дундаһаа нэгэдэхи секретариин тушаал эзэлхэ хүнүүдые (И. Хайруллин, О. Сагитов) зүбшэн хэлсэхэгүй. Юундэ зүбшэн хэлсэгдэхэгүй байһаниинь ойлгогдоногүй. Тэдэ эдэ хоерые эрхим һайнаар мэдэхэ, юу хэхэ байһыеньшье ойлгоно гэжэ һананаб. Тиимэһээ тэдэнэй үгэ хэлэһэнэйшье үлүү байгаа (тэдэшье И. Хайруллин хүндэтэй шалтагаанаар пленумдэ хабаадалсаагүй). Зүгөөр партиин горкомой нэгэдэхи секретарь В. А. Никулинских, комсомолой обкомой секретарь Ю. Вовк пленумэй хүдэлмэридэ хабаадалсаа. Тэдэнэй кандидатууд тушаа ямар һанамжануудтай байһаниинь ойлгогдоногүй. Горкомой гэшүүд эдэнэй һанамжануудые урдшалан мэдэхэ байжа болоо гэжэ һананаб. Гэхэ зуура, политическэ болон ажахын бусад эмхинүүдэй түлөөлэгшэдэй һанамжануудые шагнахада юундэ болохогүйб? Ерээдүйн секретарь хүнэй дунда, хүн соо хүдэлхэ болоно бшуу. Эдэ асуудалнуудташье харюунууд үгтөөгүй.

И. Хайруллиние (16 хүн дэмжээ, 14 буруушаагаа) нэгэдэхи секретаряар һунгаба. Урданай жама еһоор бюрогой гэшүүдые бүридүүлээ. Тэд 9 гэшүүдэй 5-ниинь тушаалһаа буугаадшье үзэһэн байха. Нэгэ иимэ байдал тушаа тогтохо хүсэлтэйб: мартын 14-дэ комсомолой горкомой хоердохи секретарь болон бюрогой гэшүүн байһан И. Хайруллин тушаалһаа бууха тухай мэдүүлгые буруушаажа дуугаа үгэһэн байха. Шэнэ бюрогой гэшүүдэй хоорондохи харилсаануудай ямараар бүрилдэхэ байһан тухай хэлэхэ аргамнигүй. Зүгөөр гурба һарын үнгэрһэн хойно дахяад энээн тухайгаа тэхэрээгүй һаа, һайн байгаа.

Сэхыень хэлэхэдэ, гурба һара гээшэмнай балайшье ехэ болзор бэшэ ха юм...

В. ЛЕОНОВ,
манай корр.

ГОЛ АМАРАЛТА—УРДАМНАЙ

Б. ГАДЬЯНОВАЙ фото.

Амаралтые дурдаха зуураа...

БИДЭ ЗААТАГҮЙ ТААНАДТА ЕРЭХЭБДИ

Манай 51-дэхи һургуулида амаралтын үдэрнүүд тад ондоогоор үнгэрөө. Хурамхаанай районой Майска поселогой хүүгэд манда айлшаар ерээ

Мартын эхиндэ нэгэ зулгы дулаахан үдэр Улаан-Үдэдэ манай һургуулида амаралтаа хамта үнгэргэхэ гэһэн дурадхалтайгаар комсомолой комитедтэ бэшэг ерэбэ гээшэ. Бидэ иимэ бэшэг ерэхэ гэжэ огтошье хүлеэгээгүйбди. Тиимэһээ комсомолой комитедэй суглаа үнгэргэжэ, айлшадые угтаха гэжэ шиидэбэбди.

«Ерэгты, угтахабди,—гэһэн телеграмма Майска эльгээбэбди. Тиигээд айлшадые угтахаар һахы-һалаг бэлдэжэ эхилээбди...

Бидэ мартын 25-да үдэрэй нэгэ саг багта тэдэниие хүлеэһэмнай, айлшаднай үдэшын долоон сагта орожо ерэбэ. Һайндэрэй үдэшын хоол бэлдэхын түлөө харюусалга бэедээ даажа абаһан 9-дэхи классай һурагшад эрхим һайнаар ажаллаа. Тэдэ амтатайхан хоол бэлдэһэн байба. Бидэ үдэр бүхэндэ шахуу баскетболоор нүхэр еһоной уулзалгануудые үнгэргэжэ, бассейн ошообди, музей, һургуулиин «Юность» гэһэн кинотеатр соо фильмүүдые хараабди.

Үглөөдэрынь бидэ хамтадаа зонын олимпиадада хабаадахаяа ерэһэн Амарай, Эрхүүгэй областьнуудай, Алтайн хизаарай һурагшадые угтаабди. Үдэшэдэ бэлдэжэ, «Юун? Хэзээ? Хаана?» гэһэн викторина үнгэргөөбди. Викторинада олимпиецүүдэй суглуулагдамал команда илаа. Һурагшадта 7-дохи классай басагадай бэлдэһэн дурасхаалта бэлэгүүд барюулагдаа.

Эдэ үдэрнүүдые хамта үнгэргэжэ, сагайшье ошоһые ойлгоогүйбди. Тиигээд хахасаха дээрээ адресуудаа андалдажа, зунай амаралтада таанад айлшалжа ерэхэт гэжэ маанадые уряад, тэдэмнай ябаа һэн. Мүнөө бидэ бэе бэедээ бэшэг бэшэлсэжэ, зунай оршон ерэхые хүлеэнэбди.

Хүүгэд, бидэ таанадта заатагүй айлшаар ерэхэбди.

Улаан-Үдэ хотын 51-дэхи һургуулиин ВЛКСМ-эй комитедэй гэшүүд.

ЭРДЭМЭЙ ЕҺООР ЭМХИДХЭГДЭҺЭН НААДАН

Һургуулиин хабарай амаралтын үдэрнүүдтэ һурагшадай физико-математическа болон химиин Бүхэроссин олимпиадын IV шатада хабаадалсахаяа Сибириин болон Алас-Дурна зүгэй зонын 20-еод областьнуудһаа 198 хүбүүд болон басагад Улаан-Үдэ ерээ.

Үдэ багта олимпиадын хоер турай үнгэргэгдэхэ (теоретическэ, туршалгын-практическа) 14-дэхи һургуулиин коридор соогуур хүлгөөтэй болошобо. Камчаткаһаа, Хабаровскһаа, Магаданһаа вундеркиндүүд ерээ бшуу. «Квант» гэһэн журнал-задачнигай конкурсдо илагшадые, үнгэрһэн жэлнүүдтэ түрүү һуури эзэлһэн һурагшадые эндэ хаража болохоор байба.

15-тай, наһаа гүйсөөгүй хүбүүн нюргаа үргэлөөд, кабинет сооһоо гаража ерээд, зарлагүйхэнөөр алхалан ябана. Хирэ-хирэ болоод лэ подоконник дээрэ гаража һуугаад, бишыхан үхибүүн мэтээр хургаа шүлһөөрөө норгодоод, сонхын шэл дээрэ юушьеб бэшэнэ. Тэрэ сэдьхэлээ ханаагүй янзатай. Хүбүүхэн нүхэрэйнгөө гаража ерэхые арай шамай хүлеэжэ байгаа ха. Тэдэ юрэ бусын тооее ямараар бодохо байгаабибди гэжэ халуун арсалдаа үүсхэбэ. Тэдэ 4 час соо тоонуудые бодоол юм бээз. Гэбэшье хамтын хүсөөр бидоходо, али алиндань ашатай туһатай байнгүй яахаб даа. «Грегүүд математикын талаар юундэ бүхы бусад арадые ахин гараaб гэжэ мэдэхэ гүт? Юундэб гэхэдэ, тэдэ арсалдахадаа, шадамар бэрхэ байгаа юм».

— Арсалдаанууд эрдэм наукада ямар туһа хүргэлтэйб!—гэжэ би асуубаб.

— Арсалдаан гээшэ эгээл эрхим, эгээл зүбөөр тоо бодоходо туһалдаг гэжэ грегүүд тоолодог. Тэдэ иимэ сэсэ мэргэн үгэнүүдые һанаһан байна бшуу: «Арсалдаанай үедэ үнэн сэхэ юумэн тобойн гаража ерэдэг».

Яхадай АССР-эй Сунтара хотын 9-дэхи классай һурагша Игорь Кершетольц иимэ томо олимпиадада түрүүшынхеэ хабаадалсажа, шадал соогоо тэмсэһэнэй һүүлээр өөртөө иимэ тобшолол хэбэ: «Бодохоор үгтэһэн тоонууд һонирхолтой, ухаагаа нилээд гүйлгэжэ, бодожо үзэхөөр байна. Иимэрхүү мүрысөөнүүдтэ хабаадахын тула эрхим һайнаар бэлдэхэ, олон тоонуудые бодохо, номуудые уншаха хэрэгтэй гэжэ мүнөө би ойлгожо абааб. Тиибэ зэбашье иимэ олимпиадада хабаадалсаһандаа би баяртайб. Тэрэ үндэр хэмжээндэ үнгэргэгдөө».

Яхадай бүлэгэй хүтэлбэрилэгшэ И. В. Иванова тэрэ дарыдаа Игориие дэмжэн, иигэжэ хэлэбэ: «Маанадые эрхим һайнаар угтаа. Заримдаа бидэ иимэрхүү олимпиада эмхидхэжэ шадахагүй гээшэ гүбди гэжэ атаархаадшье абаабди. Программа эрхим һайнаар бодожо үзэһэн, һонирхолтой байгаа. Бидэ, ехэшүүлшье, городтой, тэрэнэй музейнүүдтэй сэдьхэлээ ханан танилсажа, оперно театр ошообди. Байгал дээгүүр ябаабди. Сэхыень хэлэхэдэ, хүүгэд хаартаашье наадаха сүлөөгүй байгаа».

Республикын арадай эрдэм һуралсалай министерствын инспектор, олимпиадын харюусалгата секретарь Н. И. Обидиентовада эдэ үгэнүүдые зорюулбал, тон зүб байха һэн ха. Бүхы эмхидхэлэй хүдэлмэри тэрэнэй хүсөөр бэелүүлэгдээ.

Эндэ лаврова гүрлөөнүүд илагшадай энгэрнүүдые шэмэглээгүйшье һаань, БСХИ-дэ олимпиадын хаагдаһан үдэртэ министерство хабаадагша бүхэндэ дурасхаалта бэлэг барюулаа. Һурагша бүхэндэ барюулагдаһан грамотануудсоогоо тэрэнэй тусгаар хубиин онсо өөрсэ түхэл шэнжые тэмдэглэхэ гэжэ оролдоо: «Илалтада эрмэлзэһэнэй түлөө», «тоонуудые онсо өөрсэ түхэл маягтайгаар бодоһоной түлөө».

Манай һурагшад илагшадай тоодо ороогүй гэжэ голхорон тэмдэглэхэ байнабди. Шэнэ Уоянай Руслан Щербаков математикаар гурбадахи шатын дипломоор, Улаан-Үдэ хотын 32-дохи һургуулиин 10-дахи классай һурагша Алексей Ненашев хоердохи шатын дипломоор шагнагдаа.

Л. ИВАНОВА.

№ 4 1990 оной апрелиин 21.

Дансаран ДОРЖОГУТАБАЙ

БЭЛИГЭЙН ҺҮЛДӨӨР ЯЛБАНА

(СОЦИАЛИС АЖАЛАЙ ГЕРОЙ,
УРАН ЗОХЕОЛШО
Ц. Н. НОМТОЕВТО).

Улаан Хүшуун, Арангатын ойгоор
Ухамайлан хараһаар аи, гүреел —
Хони, ямаадаа адуулан гүйһөөр
Хонгор багынь үдэрнүүд үнгэреоп.

Эгээл арбан дүрбэ хүрэхэдөө
«Эрын хүхархай болобоб»— гэжэ,
Зүрижэл «холые» зориходоо
Зүбшөөлгүй гараал, өөрөө мэдэжэ.

Табяад модон — таһигдаагүй хизаар
Татаад лэ зүрхынь — «жолоо» һарбайгаа.
Хубн зайаниинь хонхын аялгаар
Хэтынь харгыда дуудажал байгаа!

Борохон гэрээ хойноо орхижо
Бодхуултан һургуули ошоходоо,—
Ябаган гуталаар мүр сохижо,
Ямаан хүнгэн дэгэлтэй һэн одоо...

Цокто хүбүүнэй хүсэл мэдэхэ
Хонсодоп дулаахан хүгшэн эхэнь,
Хоол, хогшолынь түхеэрэн бэлдэхэ
Хорогүй, найдаха түшэлгэнь һэн!

Хэжэнгын эрьеын Соолгото нютаг
Хэдыш һайхан һаа — барлагүй хүбүү.
Хүн болохо багаханһаа — гэдэг
Хүсэлэйл эхин — энэ бэшэ гү!..

Буурал угаа түүрээн домогложо
Булгата дуушамнай лаб дабшална.

«Тайгын мүрэн — Витим» долгитожо
Талаан бэлигэйнь һүлдөөр ялбана!

1980 он.

Хөөрхэ тосхон.

Ажаглалта — энэ шүлэгые ербан жэл урда, дала наһан дээрэнь бэшэгдэһэн юм. Мүнөө ная наһанайнгаа найр хэхэнь гээшэл даа.

МЭДЭЭЖЭ УРАН ЗОХЁОЛШО, БАГША, АРАДАЙ ГЭГЭЭРЭЛЭЙ АЖАЛ ЯБУУЛАГША, СОЦИАЛИС АЖАЛАЙ ГЕРОЙ ЦОКТО НОМТОЕВИЧ НОМТОЕВОЙ 80 НАҺАНАЙ ЖАРГАЛТА ҺАЙХАН ОЙДО

Дэмбэрэлтэ һайхан, арюун сэбэр зам

Социалис Ажалай Герой, РСФСР-эй һургуулиин габьяата багша, уран зохеолшо Цокто Номтоевич Номтоев 1910 оной апрелиин 24-дэ Хэжэнгын аймагай Хөөрхэ нютагта угай ажалша малша Доржын Гомбын гэр бүлын дүрбэдэхи үринь боложо түрөө бэлэй. Бүри бага балшар наһандаа Цокто хүбүүнэй түрэлхидһөө гээгдэхэдэнь, тэрэнэй эсэгын дүү Гармын Номтотон үргэжэ абаһан, хүмүүжүүлһэн байгаа.

Цокто Номтоев 14 наһа гүйсэһэн хойноо ном һудар шудалха хүсэлөө бэелүүлхэ зорилготойгоор, Хэжэнгэ-Бадын эхин һургуулида ошожо ороһон юм. Тус һургуулияа амжалтатайгаар дүүргэмсээрээ Хориин таряашан-залуушуулай һургуулида (ШКМ) эльгээгдэбэ.

Хамтын ажахынуудай эмхидхэгдэжэ байһан 30-аад онуудта Цокто Номтоев түрүүшынгээ зохеолнуудые бэшэжэ эхилээ һэн. 1930 ондо Хориин долоон жэлэй һургуулиие эрхим һайнаар дүүргээд, Улаан-Үдын багшанарай техникумдэ абтаба. Тэндэ хоердохи курсда һуража байхадань, бүгэдэ нийтын һуралсалай хүдэлөөн эхилжэ, Цокто Номтоев нэгэ жэлээр Эхирэд-Булгадай аймагта багшалхаар эльгээгдээ бэлэй. Удаань 1932 онһоо 1934 он болотор Хяагта хотын облпедтехникумдэ һуралсалаа үргэлжэлүүлжэ дүүргэбэ.

1936 онһоо дайнай эхилтэр, мүн удаань дайнһаа бусаадшье 1949 он болотор Яруунын аймагай Эгэтын эхин һургуулиин, 1949 онһоо 1970 он болотор энэл аймагай Үльдэргын дунда һургуулиин директорээр амжалтатайгаар ажаллажа гараа.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай эхинһээ һүүл хүрэтэрнь офицер Цокто Номтоев алба хэжэ ябаһан частьтаяа хамта Сталинградые баатарлигаар хамгаалалсаһан, Курска дүхэригэй тулалдаануудта хабаадалсаһан, Балтиин далайн эрьедэхи Кенигсбергые абалсаһан байха юм. Удаань совет-япон фронтдо дайшалхы замаа түгэсхэһэн юм.

Цокто Номтоевой зохеохы намтар хори гаран ,гушаад онуудһаа эхитэй. Тэрэ үеэр залуу зохеолшын түрүүшын зүжэгүүд, шүлэгүүд болон рассказууд хэблэгдэжэ эхилһэн байна.

1934 онһоо 1947 он хүрэтэр Цокто Номтоевич буряад һургуулиин һурагшадай уншаха, шудалха номуудые зохеолсоһон байдаг.

Багшалхы ажалайнгаа дүршэл шадабарида үндэһэлэн уран зохеолшо гол түлэб үхибүүдтэ зорюулагдаһан рассказууд болон повестьнуудаа бэшэһэн гээшэ. Тиин ороноймнай эдир уншагшад уран зохеолшын 1979 ондо «Советская Россия» хэблэлээр гаргагдаһан «Адуушанай хүбүүн», Буряадай номой хэблэлээр 1974 ондо нийтэлэгдэһэн «Ойн нуурай эрьедэ» гэһэн рассказууд болон повестьнуудай номуудые ород хэлэн дээрэ абажа уншаһан байха.

Цокто Номтоевич наһанайнгаа амаралтада гараад байхадаа «Витим — тайгын мүрэн» гэжэ роман дээрэ оролдосотойгоор хүдэлөө юм.

Манай обществын хубилган шэнэдхэлгын темэдэ, мүн эхэ нангин байгаалидаа эээн еһоор хандаха тухай асуудалнуудаар уран зохеолшо олон тоото публицистическэ статьянуудые, орон соогуураа, түрэл Буряад нютагуудаараа, мүн хилын саагуур аяншалһан тухайгаа замай тэмдэглэлнүүдые «Буряад үнэн» газетэдэ саг үргэлжэ бэшэжэ байдаг.

Һүүлэй хэдэн жэлэй туршада Ц. Н. Номтоев Агын, Усть-Ордын автономито округуудаар ябажа, эдир уншагшадтаяа уулзан, Ульяновск, Новгород, Москва, Ленинград, Алма-Ата, Владивосток хотонуудаар хүрэһэн, Монголой болон Хитадай Арадай Республикануудаар аяншалжа ерэһэн байна.

Уран зохеолшын рассказууд болон повестьнууд монгол, эстон хэлэнүүд дээрэ ном болгогдон хэблэгдэнхэй.

Ц. Н. Номтоевой дайшалхы болон ажалай габьяануудые гүрэн түрэмнай үндэрөөр сэгнэжэ, олон тоото орден, медальнуудаар шагнанхай юм.

Цокто Номтоевич Номтоев 1934 онһоо — СССР-эй Уран зохеолшодой холбооной, 1939 онһоо — КПСС-эй гэшүүн.

Ашанар амтатай гэжэ баясан һуунал даа багшамнай...

Цокто НОМТОЕВ

ҮБГЭН АБА

(ТУУЖАҺАА БҮЛЭГ)

Жэл сагай үнгэрхэ бүри Абида үбгэнэй шадал шэнээн һуларжа, хододоол ябаха хэхэ юумэһээ зүрхэ алдажа, гэртээл һайхан сайгаа уугаад лэ һуунтажа үнжэхэ дуратай болошоно. Шадал шэнээн һуларбашье үбдэхэ үбшэгүй хэбэртэй. Ухааниинь хуушаараа болобошье мартамхай, нюдэнэй хараса муушаг. Үтэлхэ үбгэрхэ наһан элдэбээр ерэдэг гэгшэ бэлэй. Зүнтэг хэнтэг, хомхой хобдог гээшэн лэ зайлуулаг. Тиигэбэшье залуудаа ябаһан ябадалһаа дулдыдаха, ухаагаараа бэеэ бариха, үлүү үгэ шашажа, мэдээрхэжэ, үхибүүдтээ шоо үзүүлхэ, хашараaха хэрэггүй. Амяа хараад лэ юумэдэ оролсонгүй һуултай ха. Хуушан монголоор бэшэһэн номуудаа дахин дахин уншана. Уншаха бүри шэнэ юумын һабагша гарган һонирхоно. Газааһаа дээдэ класста һурадаг Жамса ашань орожо ерээд:

— Хүгшэн баабай, «Урал» мотоцикл захихам. Мама зүбшөөнэ. Танаа шэрээд хаанашье ябахаб. Захихам гү?—гэжэ һурана.

— Өөрөөл мэдыш даа. Ябуулжа шадаха, дуратай һаа абаха юм ааб даа,— гэжэ харюусаад «хүбүүн эсэгэһээ бэрхэ, шаби багшаһаа бэрхэ хүн болохо еһотой бшуу. Тиихэдээл хүгжэлтэ байха»,— гэжэ дотороо бодоно.

— Номоо шангаар уншагты, би буряад хэлээ һайнаар шудалха зорилго урдаа табинхайб. Баян хэлэтэйш гээд багшамни намайе магтадаг. Танайнгаал хажууда хөөрэлдэжэ ябаһанайм аша үрэ бээ. Баян буряад хэлэндээ бүри бэрхэ болохоб.

— Зүб лэ даа. Ородшье, буряадшье хэлэеэ тэгшэ һайн мэдэдэг хүн, еһотойл мүнөө үеын гэгээрэнги хүн гээшэл даа. Түрэлхи хэлэндээ бүри һайн болохын тула ном лэ уншаха, хүгшэд үбгэдые голонгүй буряадаараа хөөрэлдэхэ. Басагадаар зугаалха юм.

— Буряадаар хөөрэлдэхэ басагад хомор лэ.

— Эхын һайн һургаалтай, айхабтар бэрхэ басагад бии, тэдэниие олохо хэрэгтэй. Ажалша, арадайнгаа еһо заншал һайн мэдэхэ, буряад түрэлхи хэлээрээ үһан дээрэ үрмэ тогтоотор хөөрэхэ басагад байхал байха.

— Тиимэ басага хаанаһаа олохо гээшэб?

— Арадай дундаһаа олдохо. Бэрхэ, ухаатай, ажалша басагад олон ябана гээшэ, тэдэниие ухаагаарнь, угаарнь, ажалаарнь олохо.

— Үбгэн баабай, минии сэдьхэл хүдэлгэмэ юумэ хэлэбэт. Бэрхэ басаган тухай зугаалагтыл даа.

— Зай, тиигэхэ болоо бэзэб:— Эртэ холо сагта, автомашинын үгыдэ, агта мориной алдар суутай байха үедэ Хадата Түнхэн нютагай томоотой айлайхи гараһаар ганса басагаяа нютагай баян бүдүүн хүндэ бэри болгон үгэхэеэ зүбшөөжэ, алта мүнгынь, алда хадагынь тогтоожо, адуунайнь түрүү агтые, һүрэг олон мал абааһэн ха. Энэ Саянай бооридохи басаганайнгаа заһал зүүдхэл дархалуулхаа уран дархание бэдэрбэ ха. Тэрэ үедэ алташа мүнгэшэ уран дархашуулаар суутай Шүлүүнай саадахи нютагһаа залуухан аад, сууда гараһан дархан хүбүү абаашаба. Хадамда гараха басаганиинь дархан хүбүүнһээ нэгэ наһа эгэшэ, сэбэршье, ажалшашье, зугаатай дуушашье хүүхэн байба.

Хүбүүн үнэн шадабарияа гаргажа, бүхы зүүдхэлыень дархалаа ха. Бугааг, бэһэлиг дархалхадаа, гарыень хэмжэдэг һэн бээзэ. Зүбшэхэшье зүйл гарадаг байгаа. Һүүлэй һүүлдэ дархан хүбүүн басаган хоер бэе бэедээ дурлалсажа, һайн болошобо ха.

Хахад һара болоод, түрын наярха гэжэ байхада, тэдэ хоер хүлһэндөө таарууллжа, зарим зүүдхэлээ абаад, тэрьелшэбэл даа. Нютагаашье ерээгүй. Ойдо байра түхеэрээд, агнуури хэжэ, һамар сохижо жэл соо байгаа. Тайга барагдаа һэн гү даа? Хэн тэдэниие олохо гээшэб? Хойноһоонь мүрдэжэ, нютаг руунь ерэһэн сортоотой бүлэг хүнүүдые: «Хүбүүемнай урижа абаашаһан аад, хаана хээбта? Хүбүүемнай асарагты?» гэжэ хүбүүнэй түрэлхид, нютагай зон нютагаараа нэхээ ха. Басаганай түрэлхид дахин нэхэжэ ерээгүй. Басаганшье түрхэмүүшэлээгүй. Тэдэ хоер залуушуул эбтэй һайн бүлэ боложо, хэдэн жэл соо ажаһууба. Гансал тэдэнэй сэдьхэл зобоохо юумэ гэхэдэ, үхибүүтэй болоогүй. Энээндээ һамганиинь бүришье ехээр гутадаг болобо. Нүхэрөө хайрлажа: «Түрэлхидһөө үхибүү үргэжэ абая»,— гэжэ хүбүүнэй хэлэхэдэ, һамганиинь тархяа һэжэржэ: «Үгы. Ши бэлигтэй, бэрхэ хүн гээшэш. Угыеш залгаха түрэһэн хүбүүншни хэрэгтэй байгаа. Ши хүбүүтэй болохо хүнши. Түрөөгүй би зэмэтэйб. Ши минии үгэ дуула. Залуу дээрээ ондоо һамга аба. Би эгэшэтнай шэнгеэр туһалхаб»—гэдэг болобо.

Һамганайнгаа бүри ехээр гажархада, хүбүүн ехэтэ хайрладаг болобо. Нэгэ үдэшэ һамганиинь үбгэндөө басага зууршалжа: «Зүүн айлаймнай хонишон басаган ухаатай, ажалша, нарин басаган байна. Тэрээндэ ошожо, дурадхал оруулаад, һамган болгожо аба»,— гэбэ.

Үбгэниинь һамганайнгаа үгөөр ошожо, тэрэ басаганда дурадхал хэбэ. Тиихэдэнь басаган дүтэ үзэнгүй: «Намаар наада бү хэгты! Танай һамганда хараалгахаа таниие дахажа ошохо гүб!»— гэжэ намнаба. Үбгэниинь һамгандаа ерэжэ, басаганай арсаһые дуулгаба.

Тэрэ дороо һамганиинь тэрээндэ гүйлгэжэ ошоод: «Ши минии үбгэниие юундэ голообшиб? Би голонгүй, аяар Түнхэнһөө ерэһэн хүм. Би хүбүү түрэхэ золгүйб. Ши үхибүү түрэжэ, бултыемнай баярлуулхаш. Би эхэтнай гү, али эгэшэтнай шэнгеэр байхаб. Хүн зон ехэ һамганиинь гэлсээшье һаа гэлсүүжэ, намда хамаагүй. Минии һанал эндүүгүй гэжэ бата найданам. Зүб һанал илаха!— гээд, дүрөө алтан бэһэлигээ бэлэг болгон зүүлгээд:— Үбгэмни үдэшэ ерэхэ. Ши ошолдоорой»,— гэбэ. Һаналаа бэелүүлжэ, тэдэ хоерoo айл болгожо түбхинүүлбэ ха. Тэрэ залуу һамганиинь жэл бүри хээлитэй боложо, гурбан һайхан хүбүү хойно хойноһоонь түрэбэ. Тэдэ хүбүүдыень ехэ һамган аргагүй оролдолго гаргажа һайханаар үргэлсэжэ, хүл дээрэнь гаргалсаад байхадаа: «Нэгэ хүбүүгээ бүлэһөө таһалжа, үри хэжэ ябахыем намдаа үгэжэ хайрлыт. Һайханаар үргэжэ, үри хэхэлби»,—гэжэ эрибэ ха. «Хэлсээн юун байхаб? Дуратай хүбүүгээ абагты»,— гэбэд. «Абари зангаа мэдүүлһэн ехэ хүбүүдтнай тантаяа байг даа»,— гээд, бага хүбүүень сэдьхэлээ халяан, баярлан абажа, өөрынгөө нэрэдэ оруулаад, ондоо нютаг ошожо, амяраа үрхэтэ боложо түбхиноод, хүбүүгээ һурган хүмүүжүүлэн, гарыень ганзагада, хүлыень дүрөөдэ хүргэһэн юм. Хүбүүниинь ехэ болоходоо, суутай уран дархан боложо, үргэһэн эхээ баярлуулжа, нэрыень нэрлүүлжэ, эжыгээ һайханаар үргэһэн байгаа. Нютагай зон эхыень сэсэн эхэнэр гэжэ магтан суурхуулһан байгаа,— гээд, үбгэжөөл хөөрөөгөө дүүргэбэ.

— Үбгэн баабай, энэтнай еһотойл сэсэн басаган байна даа. Иимэл басага олохо хэрэгтэй. Тэд хаанаһаа олдохо гээшэб?

— Бэдэржэ олохол байхаш. Зүгөөр өөрөө дархан хүбүүн шэнги бэрхэ хүбүүн болохо хэрэгтэй.

Арсалан Жамбалон

Түүдэгэй дэргэдэ

(РАССКАЗ)

Тунгалаг аалихан зунай үдэшэ һэрюухэн һэбшээи хүдэлжэ, үргэн тала гүбээнүүд үдэшын бүрэнхыдэ һажажа эхилнэ. Гансал эндэ тэндүүр шааруул таршаагай ширшаар гэлдэхэ, баһа жэргэмэлнүүдэй хаа-яа жэргээд болишохо абяанууд, үдэшын номгохон байдалые эбдэнэ.

Хадын хүтэл дабаад гаража ерэхэдэмнай, тэндэ хаанаишьеб, холохон хэбэртэй, нэгэл ехэ түүдэг улалзаад, бүрэнхые гэрэлтүүлэн соробхилжо байхань харагдаба. Бүри дүтэлхэдэмнай, тойроод зон олон хэбэртэй, бүрэгэшэлдэн ябахадал, һууxадал гээд, смог дорюун ҿялгаар дуулалдахань дүүлдэжэ, огторгойн орой хизааргүй үүдамаар зэдэлэн, ханхинажа байба:

«Дүлэтэ костерһай
соробхилсон,
Дорюун дуугаа
дууланабди.
Дархан солоороо
суурхан,
Дайсан бүхэниие
һүрдүүлнэбди...»

Энэ хадаа эдир багашуудай жэл соо ном үзэлгые эрхимээр дүүргэһэнэйнгээ һүүлээр түрүүшынгээ түүдэг табин, дайшалхы абанар, ахайнараа дурсажа байһан үень байгаа ха...

— Зай, нүхэд! Мүнөө манай харуулха номерүүд дүүрэжэ, саашаа ондоо зүйлдэ орохемнай,— гээд, хүүгэдэй дунда һууһан ордентой хүн тээшэ харан,— нүхэр Бамбал Раднаевичай ямар илалтануудые түйлаһан тухайдаа, яагаад ордендо хүртэһэн тухайдаа бидэндэ хөөрэжэ үгэхыень гуйхадамнай болоно аабза,— гэн, вожата Дамбын хэн юун гэнэ ааб гэһэндэл хүүгэд болон гал тээшэ зэлжээгээр харан байхадань:

— Болохо, болохо, — гэлдэжэ, альгаа ташалдахад.

— Тиигэбэл таанадайнгаа һанаае дүүргэжэ, ябаһан ябадалаа хөөрэжэ үгэхэ болоо гээшэ аабзааб даа,— гээд Бамбал Раднаевич хөөрөөгөө эхилбэ:

— Би 1942 оной намар дайнай газарта ошоһон байнаб. Хүйтэн үе болоод байгаа һэн. Би хэлхеэ холбоо байгуулалсадаг һэм. Нэгэтэ үдэшын бүрэнхы болоожо байһан үе бэлэй. Бидэнһээ хэдэн модо зайтай газарта дайлалдажа байһан батальонтой холбоо байгуулха даабари абаһан байгааб. Тэрэ батальон ба манай хоорондо ой модоншьегүй, сагаан тала һунажа хэбтээ. Минии ошохо газарые немецүүд ехэ буугаар буудажа байгаа. Энэ үедэ би даабарияа тон яаралтайгаар дүүргэхэеэ гараһан байнаб. Тала... Харанхы... Һомонууд гииналдан ерээд лэ эндэ тэндэ тэһэржэ, һүниин харанхыда улаа бутархань бүри түргэдэбэ. Хонхор газар болоходонь, бүхыгөөд гүйнэшьеб, дээрэ газар болоходонь, дүрбэн мүсөөрөө мүлхинэшьеб. Тиигэжэ яба ябаһаар харанхыда төөрижэ, хүрэхэ гэһэн газараа алдажархиба гээшэ аа гүб...

Гэнтэ хажуудамни дүтэхэн томо буугай һомон ерэжэ тэһэршэхэдэнь дороо хэбтэшэбэб. Һүүлээрнь намайе дайрагүйень мэдэхэдээ, хэдэн секунда соо шагнаархабаб. Хажуу тээмни буугай һүрэхэ дуулдажа, тэрээн тээшэ һэмээхэн мүлхижэ ошобоб. Харин минии талаан болоходоо манайхин байһан байба. Иигэжэ нэгэ шухала даабари дүүргээд, командованиин зүгһөө һэйшаалда хүртэһэн байнаб. Энэ мэтээр хэдэн һара дайлалдажа ябаабди.

Бүри хожом хоер һара үнгэрһэн хойно бэлэй. Нэгэтэ командованиин даабари дүүргэжэ ябабаб. Үдэр ой соо болоһон ушар юм. Нэгэ нүхэртэй ябааб. Гэнтэ арбаад немецүүдтэй дээрээ оролсошобо гээшэбди. Хэршье олоншье һаань, хэрэгэй буруулһаниие ойлгожо, тэдэнтэй тулалдажа оробобди. Долооень алдалуулбабди. Теэд энэ халуун үедэ нүхэрни алуулшаба. Бэшэ немецүүдэйнь намайе амидыгаар барихые хүсэһэншье һаань, үшөө нэгыень хадхажа алдалуулбаб. Энэ һэмбаанда тэдэнэй нэгэниинь намайе шархатуулба. Тиигэбэшье мэдээтэй байһан тула бүһэдөө байһан граната абажа, үлэһэн гурбан руунь шэдэжэ, тэдэниие бодохынь болюулбаб. Шуһаяа адхажа, тэнхээ тамираа алдабашье, даабарияа дүүргэһэн байгааб.

— Намайе тэндэһээмни ондоо газарта байһан госпитальдо абаашаа һэн. Тиигэжэ энэ орденоор шагнагдаһан байнаб,— гэжэ дүүргэхэдэнь, хүдэлхөө болишоод шагнажа һууһан хүүгэд гэнтэ дүрьесэ альгаа ташалдан, хүл дээрээ бодожо нэгэ едли шанга хоолойгоор:

— Манай эрэлхэг баатарнуудай шуһаа адхан, ами наһаяа хайрлангүй тэмсэжэ ябаһандань омогорхон Бамбал Раднаевичай шэн габьяа халан абахаар хэзээдэ бэлэмбди!— гэжэ харюусаба.

Энэ тангаригайнь смог хонгоо абяан эдир залуу хүсөөр дуулдажа, ой модо, тала гүбөөе суурятуулан байгаа һэн.

П. П. 18062-Я. 1944 он.

Нэгэтэ үдэшэ һэн...

(ШОГ РАССКАЗ)

Үдэшэ, наранай орожо байха үедэ, Ринчин гурбан дабхар шулуун гэрһээ гараад, ойро тойрон байһан юумэнүүдые һонирхон хаража, түр зуура хүдэлэнгүй зогсоно. Шулуун дэбдихэртэй үргэн ехэ үйлсэ тэрэнэй урдуурнь һунажа, үнгын олон абяагаар дорбеотон байна. Хүн зон олон, тротуараар зүүн, баруун тээшээ алхалалдана. Тиихэдэ үйлсын дундуур һэлгэсэлдэн гүйлдэһэн машинануудай дохео үгэхэ абяанууд таһалданагүй, «зөмһөө зайлы-ш-ш!..» гэһэндэл агаар эсхэн суурятана.

Эдэ бүхы үзэгдэлнүүд Ринчинэй сэдьхэлдэ танил дүтөөр үзэгдэжэ, түрэһэн бурлад нютагайнь тосхон, һуурин, городуудые һануулхадал гэнэ. «Үглөөдэр амаралта ха юм»,— гэжэ һанахатала сасуу, энэ городой сэсэрлигтэ ошохо гэжэ шидэбэ...

Ринчин сэсэрлигтэ ороод, Амар мүрэнэй үндэр хангариг эрье дээрэ зогсон, номгон үдэшын нюрган дээгүүр далда орожо байһан наран тээшэ, алтан хашарһаар миралзагша уһанай субад долгинуудые һайхашаан хаража, сэдьхэлээ хүдэлгэн байба.

— Нүхэр лейтенант, амар сайн!— гээд эхэнэр хүнэй мэндэшэлһэн танил абяан дуулдаадхиба. Ринчин тэрээн тээшэ түргэн эрьежэ хараба. Гэбэшье, хүсэд обеоржо хараадүй байтарынь:

— Ринчин! Манай хайрата нүхэр!— гэжэ хүхюунээр хэлэжэрхеод, мүнөө эхэнэр Ринчиниие тэбэрин, хасарыень «шоб» гэтэр таалажархиба.

Юунэйшье болоһониие хүсэд ойлгоогүй Ринчин ехээр гайхажа, согтой илдам нюдеөр миһэрэн байһан Люсиие танижархиба. Энэ хүрэтэрээ түбһэн басагадта таалуулаагүй ябаһан Ринчин бага зэргэ аягүйрхэбэшье, дүрбэн жэлэй урда тээ танил дадал нүхэд болоһон тула сэдьхэлээ тэниижэ, Люситэй гарнуудаа барилсан мэндэшэлэлсэбэд.

— Люси, намайе ехээр сошооболши. Яагаа бэлээр танижархеобши?

— Аллейгээр ябаһанаа эндэ гаража ерэхэдэмни, таниһан хүн шэнги байгааш. Хажуудашни дүтэлөөд хараab. Мүн лэ даа, ши байшоош. Одоо ямар һонин гээшэб, тэсэнгүй таалажархео бшууб. Дураа гутаагүй аабзаш даа?

— Үгы ааб даа...

Эдэнэр нюур нюураа харалсан энеэлдэнэ.

— Зай, хөөрыш даа, Ринчин. Ямар захяагаар хаанаһаа гэнтэ бии болошобобши? Али үнинэй ерэнги һэн гүш?

— Мүнөөдэр лэ хүрэжэ ерээб даа. Шамтай уулзашахада һонин байна даа.

— Теэд хаанаһаа ерээбши? Эндээ удаан болохо гүш?

Удаахан боложо магадгүйб Берлин хүрөөд лэ бусагдаа. Тиигээд эндэ албаяа үргэлжэлүүлхээр эльгээгдээб.

— Ямар һайн юм бэ? Одоол гоё лэ! Тиигэбэл шамайгаа нэгэ һайн басагантай танилсуулха болохомни бэшэ гү?..

— Болиишь даа, Люси. Хэдэн басагадтай ханилаад яалайб даа. Тиигээдшье минииш хубиин нүхэр аргагүй хүлеэжэ байнхай юмэл. Харин бишни...

— Хэн нүхэр? Аа! Сэсэгмаа гү?

— Тиимэ ааб даа. Еһотойл найдамтай нүхэр юм даа.

— Тиимэ хадаа һайн гээшэ даа. Тиихэдээ удахагүй түрэеэ хэхэ ха юмши даа?

— Үгы ааб даа. Шимнай мүнөөхи заводтоол хүдэлһөөр гүш?

— Тиимэ, заводтоо хүдэлһөөрби.

— Андреймнай хаана агшаб? Бэшэг абанхай гүш?

— Андрей шархатаһан ушарһаа табигдажа ерээ һэн бшуу. Дуулаагүй аалши? Мүнөө доголоншог болонги, заводто ороод, бидэнтэеэл һайн хүдэлжэ байдаг.

— Юу хэлэнэш, Люси! Тиигэбэл хани нүхэд дахяад уулзахамнай ха юм. Мүнөө хаанаб?

— Эндэ ерэхэ ehотой һэн. Теэд юун удаан болоноб даа...

Наран далда орожо, бүрэнхы боложо эхилнэ. Сэсэрлиг соогуур эндэ тэндэ электрын галнууд носожо, тэдэнэй туяаниинь модонуудай забһараар гулдиран тараад, үдэшын бүрэлгэн шарайе гэрэлтүүлнэ.

Эгэшэ дүүдэл адли эбтэй һайн нүхэд болошоһон эдэнэр олон жэл соо харалсаагүй ябаһанаа иигэжэ уулзашоод, урма баяраа халяан хөөрэлдэжэ ябаа һэн. Тиин Ринчин Люси хоер һугадалдаад, үниндөө бүлтэ сугларжа һуудаг газартаа, баглагар уляангир доро ерэжэ, ута һандайбшын нэгэ захада зэргэлэн һуубад. Люси ехээр гайхаһан янзатай:

— Иихэдээ Андрюша яашоо гээшэб? Үшөө ерээдүй ха юм? — гэбэ.

Ринчин үгэ хэлэжэ үрдибэгүй. Һандайбшын нүгөө шэгшэгтэ, һүүдэр соо буруу хаража һууһан хүн Люсиин үгые тодожо абаһаар енгэлэн дүүгарба:

— Хари эгээ яашоо гээшэб даа? Баһа Люси ямар офицертэеэ һугадалдашоод иимэ удаан төөрилдэжэ ябаа юм бэ?..

— Ах! Андрюша, яажа һуунаш? Зүүдэлжэ байна бэшэ аабзаш? Наашаа харыш, Ринчимнай хүрэжэ ерээл...

Андрей нээрээл зүүдэлһэн мэтэ боложо гайхашоод, эдээн тээшэ харасагааһаар түргэн бодошобо.

— Хүлисэгты... Нүхэр гвардиин лейтенант!

— Оо-һоо! Нүхэр гвардеец... Андрей Степанович!..

— Ринчин!.. Хаанаһаа хүрэжэ ерэбэш?

Андрей Ринчин хоер солдат еһоор тэбэрилдэнэ. Омог хүхюун нюдеөр ордонуудаа харалсана, тиигээд дала мүрнүүдээ альгадалсан энеэлдэнэ.

— Бэрхэш даа! Ямар ондоо болошообши, а? 1942 ондо эндэ сугтаа алба хэжэ байхадаа, отделениин командир сержант байдагаа, хоюулан табилга абаад, Люсида ерэдэгээ мартаагүй аабзаш?

— Үгы ааб даа. Танил дүтэ болоһон нүхэдөө мартажа болохо юм аал? Хододоо һанажа ябаалби.

— Бидэшни шамайгаа баһа лэ мартадаггүй байгаабди,— гээд Люси хүхюунээр таһа дүүрэн хэлэнэ.

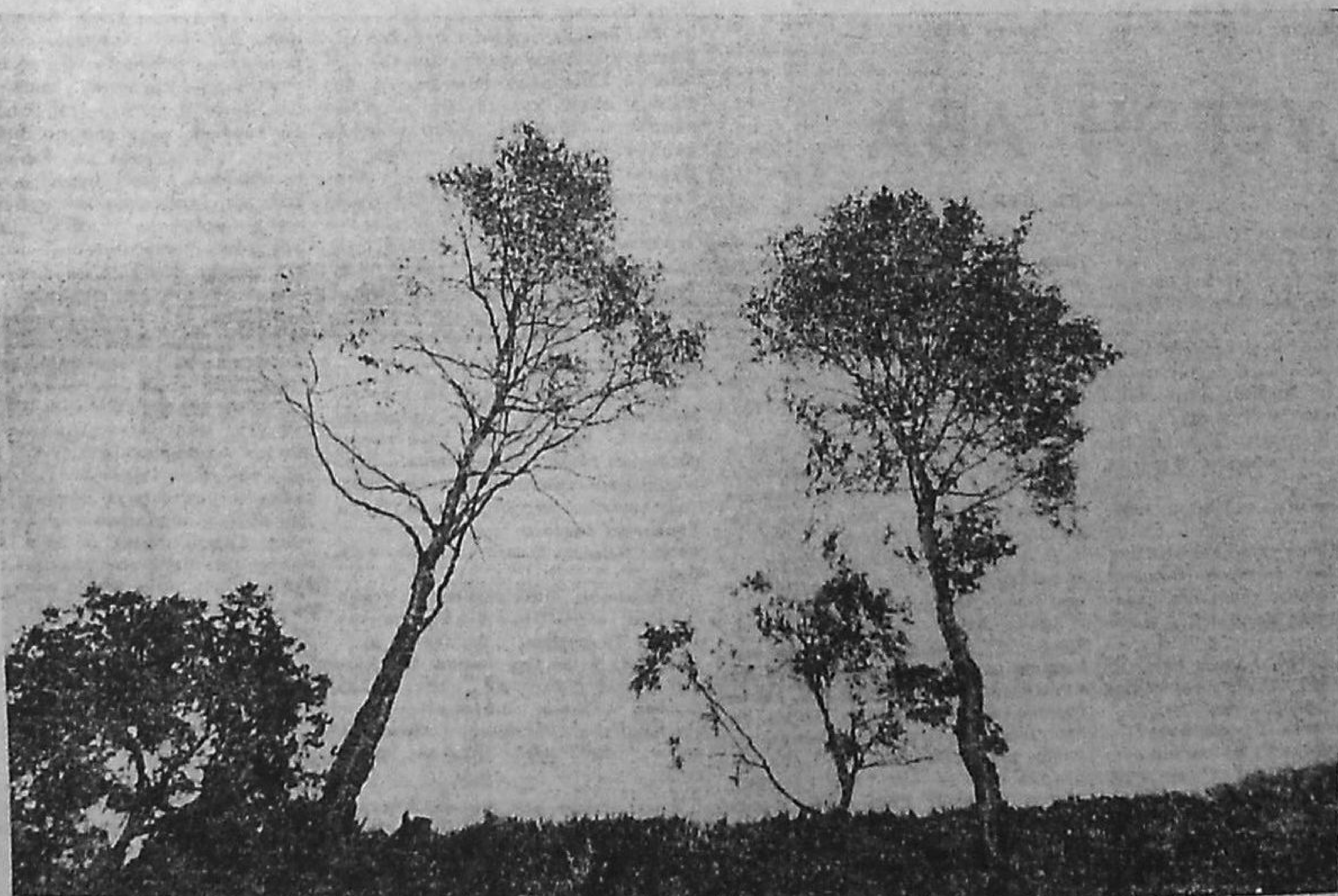
— Иигэжэ мартаалсангүй ябаһан аад, шамайгаа танингүй, Люсида хэнтэглэжэ байба ха юмбиб? Теэд, Ринчин, хүлисэнэ аабзаш, Бүрэнхы үдэшын гэмээр эндүүрбэ бшууб.

— Ямар хүлисэл гэнэш? Ээлтэй юм аабза...

— Зай, һайн лэ гээшэ даа... Ринчинээ абаад, гэртээ ошоо даа,— гэн Андрей Ринчин Люси хоерые һугадаад, хүхюунээр алхалшоо бэлэй...

1946 он. Хабаровск.

Нялха сагаан хубсаһанайнь
Нимгэн хушалга нэбтэрүүлэн,
Гоожожол байха нелбоһон —
Гуниг, баяр, голхорол...

Сагаахан хуһанай уйлахые
Хабаран һайнда анхаран,
Хараад, нүхэр, үзэ,
Аялга дуундал бэзэ...

Чингис ГУРУЕВ

ҺҮНИ

Уняар татажа, тала дайда
Унайн утаан соо дуурана.
Үе-үе нойр соогоо зэлд гэжэ
Хүдөө шубууд дуулалдана.
Үргэһэн хүрэнэгүй. Гансаграаб.
Үнинэй зугаагаа хуряажа,
Нүхэдни бүхөөр унтанхай.
Һүхэн шэнги — харанхы.
Яагаа шэмээгүй гээшэб даа
Оршон тойрондо — гайхалтай!
Иимэл ходо байдаг һаань
Оршолонто дэлхэйн — яалтайб?!
Байз! Ойро морид турьяба.
Ажабайдал булаг шэнги урдана.
Байгаали үе мүсөө амаруулан,
Һажана — амитанһаа байха.
Тиимэ хадаа арюун һүни!
Ажалһаа эсээ хүн —
шэмээһээ бэшэ.
Тэсхэл дүүрэн хүсэ абангаа
Ажалша хүнүүд унтаг,
унтаг лэ...
Уняарһаа һалажа, тала дайда
Хүйтэн амисхалаар сэнхинэ.
Үүр сайна. Шэнэ үдэр ерэбэл
даа!
Хүдөө шубууд дохео үгэнэ.

Цыден ЦЫРЕНДОРЖИЕВ

УЯНГАТА ШҮЛЭГҮҮД

* * *

Ногоон тужа зэдэлүүлэн,
Нарьяа хүлэг — поезд.
Байгал далайн хормой шүүрэн,
Баруулжаа шуумайна поезд.
Сэнгүү нажарай углоогүүр
Сэгээн мананай уеэр...
Сайдам hиирэг хүшэгын саана
Сэнхир далай ээнхынэ.
Аглаг дандаяа арюудхан,
Агуу сээжээр амилна.
Алдарта Байгалайнгаа эрьеэр
Алиш сагта ябахадаа,
Амар мэндээ хэлсэхээ,
Аялгыень соносохоео,
Вагоной сонхо нээжэрхеод,
Бахархажа харадагби.
Баярлажа шагнадагби.

* * *

Хаамал далайн хүбөөдэ,
Хамар дабаанай халада,
Шэрэм харгын буудал-станци
Сагаан шулуута Слюдянка.
Урда сагай суурян
Уула үндэртэш тунанхай.
Составуудай сэргэ-станци
Шэнэ дуута Слюдянка.

* * *

Хамар дабаан гэлсүүлhэн
Хангай үндэр хяранууд.
Хотогор нюргаар залгуулhан
Холбоо уулын гэнжэнүүд.
Ногоон торгон тохомтой
Бүхэнтэhэн шобхонууд
Байгал тулан, тонгойжо,
Байбан долгеор умдална.

* * *

Хадын орон Түнхэнэй
hудал барин сохилhон,
hаба дүүрэн Эрхүү мүрэн
Уула хадын
Уян хүгжэм анхараад,
Хангил тайгын
Хангал үнэр анжараад,
Ангар hайхан эгэшэдээ
Аян холоhоо зориходоо,
Уян хонгор сэдьхэлыень
Уянгын утаhаар шэмэглэнэ.
Таталаа мүнгэн гүрлөөдэнь
Тайгын хангал шэнгээнэ.

* * *

Түнхэн hуурин
Түүхын баян hуури.
Гурбан зуу уенhөө
Гүйдэл дундаа үнгэрөө.
...Никольско застава. Эндэ
Олон уеын саада тээ
Орос түрын захиралтаар
Шүргэ үндэр хашаатай,
Шорон түрмэ хаяатай,
Халха монгол сэрэгүүдhээ
Хаалта-хэрэм баригдаhан гээ.
Хаанай хажар хаалгашад
Хатуу хуули сахяа гээ.
Хазаар ташуурай тамшаан дор,
Холбоо гэнжын абяан дор,
Шэн зоригто декабристнууд,
Шэрээтэ хаанда эсэргүүсэгшэд
Шанга хэhээлтэ үзэhэн гээ...
Совет уеын Түнхэн тосхон
Сарюун замаар алхална.
Бардам сэнгүү байдалаараа
Баглаа сэсэгээр бадарна.
Үдэр бүри
Үлзы hайхан
Үйлэ хэрэгээр уерлэнэ.
Үнэр баян
Эрдэм бэлиг
Энхэ жаргалаар тодорно.

* * *

Хадын орон Кавказай
Хангай сагаан уулануудтай
Ураг түрэлэй шэнжэтэй
Сэнхир мүльhэн дуулгата
Саянай саhата мундарганууд.
Эртын сагай эхинhээ
Эхэ газарай шэмые
Эльгэндээ шэнгээжэ,
Домог хэшэг хүртэhэн
Домог суута Саян уула.
Ая ганга
Арсын үнэроор,
Сагаан дали,
Санзайгаар,
Уhа голоо,
Улад зоноо
Үглөө бүхэндэ арюудхан,
Үүлэ тулан манарагша
Үлзы hайхан Саян уула.
Саян хадын хормойдо
Сэдьхэлээ хүдэлгэн байхадам,
Сэнхир долгито Яруунам
Сээжэдэм гэнтэ долгилоо...
Аялдар номхон заяатай
Алтан* үндэроо hанаа гүб.

* * *

Эхын дэлбэрhэн хүхэнhөө
Уурагай сэсэрэн байhандал,
Дайдын халуун энгэрhээ
Газаа тээшээ шэдэлнэ
Халуухан аршаан,
Амидаралтайхан аршаан.
Гайхамшаг домто уhые
Саhата уулын мундарганууд
Галаб холын уе сагhаа
Сээжэдээ хаажа абаа гү?
Тахал зоболонhоо абарха
Табисууртайхан байгаа гү?
Үлбэр бэеые үргэhэн
Үнэтэ умданай
Элүүр энхы юрөөhэн,
Эмтэ бодосой
Манан, бороо үhэйтэй
Мантан Саян болтогой!

* * *

Саян хадын зүрхэнhөө
Салгидан ерээш, Хэнгэргэ!
Сортоо дошхон харайсаар
Солоо дуудааш, Хэнгэргэ!
Түмэн зэрлиг хүлэгүүдэй
Мүнгэн дэлhээ хиисүүлэн,
Түнхэн голоор дүүлиhэндэл
Хурдан дорьбоо түбэреөгөөр
Хүнхинэнэш, Хэнгэргэ!
Мянган мянган туруунhаа
Мана тооhо татуулhандал,
Уурал hабан хүлэржэ,
Уhан hабаар хүүенэш,
Унаган хүлэг Хэнгэргэ!
Орьел үндэрhөө эхитэйлши
Омог дуунай аялгатайш.
Мүнхэ саhан дуулгатай
Мүнхэ Сарьдаг эхэтэйлши.
Үндэр уудам огторгойн
Үүлэ манан эсэгэтэйлши
Үнгэ hайхан Хэнгэргэ!
Сагhаа сагта Хэнгэргэ
Шадал нэмэн харайгыш даа.
Шанга хоолойн аялгаар
Сагаа дуулан зэдэлыш даа.
Саян уулаа
Сэлюун Буряадаа магтыш даа
Солгео дуута Хэнгэргэ!

* * *

Түнхэн басаган шамтай
Танилсаhандаа урматайб.

---

* Алтан үндэр — нютагайм үндэр хада.

Зулгы hайхан сэдьхэлыш
Зүнхэнhөө сэгнэн хүндэлөөб.
Сэлмэг сагаан шарайдаш
Сэдьхэлэйш hайханиие шэнжээб.
Сарюун тунгалаг нюдэдтэш
Сэсэн бодол уншааб.
Соггой хүхюун аялгаш
Сарьдаг уулын самаряаншуу.
Уяма халуун дураншни
Уянга дуунай аялгашуу.
Сэлмэг сагаан шарайшни
Сэдьхэлдэм байха ходо.
Сарюун тунгалаг нюдэдшни
Замыем гэрэлтүүлхэ ото.
hаруул бодолойш hолонго
Хүрээлхэл намай ходо.
Сарьдаг уулын дангина
Сэхээ хэлэнэб ото...
Айдар залуу бэешни
Аршаан булагтал арюун байг.
Сэнхир холын сагуудташье
Сэсэгэй дэльбээр хангалтаг.
Халюун шаргал нютагтам
Хабарай урин унахада,
Хүхын дууе бараалхан,
Хүрэжэ шамдаа ерэхэб даа.
Буурал сагаан нютагтам
Бутуулын hалбаран байхада,
Булжамарай аялга шагнаархан
Бусажа шамдаа ерэхэб даа.
Түнхэн басаган,
Түнхэн басаган баяртай!

* * *

Түрэл Буряад дайдыем
Түхэреэлэн буулгаhан зураг дээрэ
Түнхэн нютагай
Түhөө шэнжэ тухайлхашье hаа,
Түнхэн нютагаа
Түүрээжэ,
Түнхэнэй дууша хүбүүдэй
Тодо hайханаар дуулаhан
Тобтой уян зохеолнуудые
Тобшолон, уяран үзэhэндөө
Түнхэндэ
Түрүүшынхиеэшье hаа,
Түнхэн нютагай hайханиие
Таняашархажа хараалби.
Түбшэн зантай зоноорнь
Түрэл шэнги ябаалби.
Түнхэ нютагта
Түрэлхи мэтэ байгаалби.

* * *

Тужа ногоон үhэйтэй
Түнхэн нютаг
Баяртай!
Сагаан мүнгэн малгайтай
Саян уула
Баяртай!
Аршаан булаг уhаншни
Арюухан хэтэдээ бурьялаг.
Ажалша солотой зоншни
Алдар суугаар тунаг.
Шанга хоолойн аялгаар
Саян уулаа дуулагша
Солгеон дуута Хэнгэргэ
Баяртай!
Сагаа магтан дуулажал бай,
Соггой дуунай аялга
Сарьдаг дээгүүр зэдэлжэл байг.
Зулгы hайхан зангаараа
Золтой сагым сэнгүүлhэн,
Сэлмэг сэсэн бодолоороо
Сэдьхэлэйм дууе шэмэглэhэн,
Түби дээрэ мартагдашагүй
Түнхэн басаган
Баяртай!
Баяртай Түнхэн
Баруун гарыш адханаб.
Түнхэн! Түнхэн!

1976 он.

ШЭНЭ ГЭРЭЙ ҮРЕЭЛНҮҮД

Шэнэ гэрнай
Ууджам болог,
Энэ гэрнай
Аша гушаар дүүрэг.
Агта морид
сэргыетнай элээг.
Айлшад нүхэд
богоhыетнай элээг.
Энэ гэр соотнай
Энеэдэн зугаа бү таhараг,
Үргэн богоhыетнай алхажа,
Үбшэ зоболон бү орог.
Энэ hаруул байрадатнай
Эбтэй зугаа бү таhараг,
Хорон үгэ, хэрүүл
Холуур тойрожо ябаг.
Дүрбэн булантай гэртнай
Дүлэ татама дулаан байг.
Дүнэн hайхан хүбүүтнай
Дура татама нүхэдтэй байг.
Нарhан модон гэртнай
Наратай хододоо
hаруул байг.
Энэрхы сэдьхэлтэй
басагантнай
Эльгэ хушама нүхэдтэй байг.
Ойhоо ерэhэн гэр соогоо
Олон болоно жаргагты,
Хүдөөhөө ерэhэн гэр соогоо
Хэмгүй баян жаргагты,
Тэбхэр булантай гэр соогоо
Тэгшэ жаргал эдлэгты,
Үндэр hайхан үргөөн соогоо
Үни жаргал эдлэгты.
Ууджам шэнэ гэрэйнгээ
Утаань бушхуулжа байгты,
Урин hайхан сэдьхэлээрээ
Улад зоноо
хүндэлжэ ябагты.
Шэрын хангал анхилуулжа,
Шэнэ гэрээ толлоболта,
Айл, нүхэдөө урижа,
Айдуусайгаа татабалта.
Аягайхан энэ гэртээ
Амгалан түбшэн ажаhуугты.

С. БАБУЕВАЙ
суглуулбариhаа.

ОНЬhОН ҮГЭНҮҮД

Аяга сай дээрэ
Арба хубилха.
Бэлэгэй мориной
Шүдэ харахагүй.
Бэри хүнэй
Наhа hурахагүй.
Гараhан гарбалаа,
Түрэhэн түрбэлөө
мэдэхэгүй хүн.
Наран хэршье ялагар hаа,
Нүрөөтэй байдаг.
Хүн хэршье hайн hаа,
Хирэтэй байдаг.
Ороhон бороо зогсохо,
Ерэhэн айлшан мордохо.
Өөдэ гараха уруутай,
Үгэ хэлэхэ харюутай.
Тоhон соо умбажа,
Торгон дээрэ таршалха.
Туhа хэhэн мартагдаха,
Тодхор хэhэн мартагдахагүй.
Түргэдэжэ ябаhаар,
Түриигөө hэтэ гэшхэхэ.
Үхэртэ эмээл зохихогүй,
Эхэнэртэ архи зохихогүй.
Хобдог хүниие
Хонишон бү болго.
Хомхой хүниие
Тогоошон бү болго.
Даахи дороhоо
Хүлэг гараха.
Даг дороhоо
баатар гараха.
Наагуураа нялуун,
Саагуураа гашуун.
Нюуртань альган тальган,
Нюргандань нюдарга
шударга.
Нюуртаа алтан,
Нюргандаа халтан.
Улаан аягагүй аад,
утаhан бэhэтэй.

Буряад хэлээр шэнэ нааданууд

1. «ТАБАШ ХАРАЙЛГАНГҮЙ...»

Энэ нааданай зорилго хадаа иимэ. Багшын урид hурагшадаа даабаритай танилсуулаад, «нэгэн, хоер, гурба» гэжэ тоолохотой адли, классай hурагшад фразеологизмууд болон идиомонуудые hанажа бэшэнэ.

Үгтэhэн саг соо олоор бэшэхые оролдохо.

Үгышье hаа хүүгэд хойно хойноhоо ээлжээгээр хэлэдэг hаань, үшөөшье hонин. Юундэб гэхэдэ, түрүүн хэлэгдэhэн фразеологизм дабтаха еhогой. Харин ямар нэгэн фразеологизм эгээн hүүлдэ хэлэhэн хүн «табаш харайлгангүй» шүүхэ.

2. ЭРБЭЭХЭЙ ЭРБЭЛЗЭЭ...

Үхибүүд юла гэжэ наадanхай мэдэнэ ааб даа. Тэрэниие хатуу саарhан нариихан түхэреэн модон хоерооршье хээд, хүхюу наада үнгэргэжэ болохо. 4—5 үхибүүд дүхэриглэн зогсоно. Наадагшадай нэгэн тэбхэрхэн модо (фанерэ) нэгэ гартаа барижа, нүгөө гараараа модон дээрээ юлагаа эрьелдүүлэн, түргэнөөр хэлэнэ: «Эреэн hайхан эрбээхэй энээгүүр эрбэлзээ».

Жороо үгын энэ хубиие хэлэмсээрээ, баряад байhан нааданхайгаа нара зүб тойруулан, хажуудахи нүхэртөө дамжуулха, тэрэнь үшөө саашань ябуулна. Тиигэ тиигэhээр юла хүн бүхэндэ ошохо. Гэбэшье жороо үгэ хэлэнгүйгөөр дамжуулха еhогүй.

Хэрбээ хэн нэгэнэй наадanхай абаад байхада, тэрэнь эрьелдэнгүй хажуу тээшээ унашоо hаань, булта шангаар хэлэнэ:

— «Эрбээхэй эрбэлзээ, элhэн дээрэ хэбтээ».

Хэнэй баряад байхада, наадanхай хажуу тээшээ унашооб, тэрэ «унтаана» гэжэ тоологдоод, гар дээрэхи юумэеэ хажуудахи хүндөө үгөөд, нэгэ хүл дээрээ доxоншоон, дүхэриг тойрохо. «Унтаанын» байрадаа ерэхэдэнь, юла дахин эрьелдүүлэгдэн, наадан саашаа үргэлжэлнэ.

Наадanхайгаа дамжуулха байхадаа, тэрэнээ унагааhан хүн баhал «унтаана» болоно, дүхэриг тойрон доxоншоохо еhотой.

3. ЗУРАГДАhАН ҮГЭНҮҮД

Энэ нааданда бэрхээр зурадаг хүүгэд хабаадабал, таарамжатай. Наадагша бүхэндэ саарhан карандаш хоер байха.

Үхибүүдэй нэгэн түрүүн бэлдэгдэhэн список хаража, үгэнүүдые уншана (5—10 үгэ): урок, далай, лагерь, загаhашалга, шуурган.

Үгэнүүдэй список хэдэн байха зэргэтэй.

Наадагшадай зорилго хадаа уншагдаhан үгэ hанажа абаад, забhарлалай үедэ түргэнөөр тэдэ үгэнүүдые зурагуудаар тэмдэглэхэ. Хожом тэдэ зурагуудаараа ямар үгэнүүд уншагдааб гэжэ hанажа хэлэхэ.

Жэшээлхэдэ, «үбэл» гэжэ үгэ уншагдана. Нэгэ наадагша **шарга**, нүгөөдэнь **сана** зураа гэлсээ. Харин «загаhашалга» гэжэ үгын байгаа hаань, **хахуули** гү, али **загаhа** зуража, уншагдаhан үгэ hанажа абаха зэргэтэй.

Нааданай мүрысөөнэй зүйлтэйгөөр үнгэргэгдэдэг hэн тула, наадагшад бэе бэеын зурагуудые хараха, мүн нэгэшье үгэ бэшэхэ эрхэгүй.

Бүхы үгэнүүдэй уншагдахада, наадагшад, зурагуудаа харан, ээлжээгээр уншагдаhан үгэнүүдые hанажа дабтана.

Списогээр үгэнүүдые уншаhан хүн алдуунуудыень тэмдэглэжэ, үшөө дахин уншажа үгөөд, мүрысөөнэй дүн хэлэнэ.

Уншагдаhан үгэнүүдые алдангүй зурагуудые зураад, зүбөөр дабтаhан гү, али үсөөн алдуу гаргаhан хүн илана.

4. ТАНИЛ МҮРНҮҮД

Самбарта нэгэ мүртэй таабариин үгэнүүдэй түрүүшын үзэгүүд бэшээтэй байха: Ой... оо... н... х... (h...).

Багша hурагшадта хандажа хэлэнэ:

— Таанар самбарта мэдэхэ таабариингаа мүрнүүдые харанат. Энэ мүртэ оройдоол дүрбэн үгэ. Үгэнүүдэй түрүүшын лэ үзэг бэшээтэй, бэшэ үзэгүүдэйнь орондо олон точконууд табяатай. Ямар таабари бэшээтэйб? Уншаад таагты.

1. Ойдо оодон нохой хусаба. (hүхэ).

— Энэ плакат дээрэ баhал таанарай мэдэхэ таабаринууд бэшээтэй. Хэн зүбөөр уншаад таахаб?

ПЛАКАТ № 1.

1. Г...	г...	д...			(Х...)	
2. Х...	р...	х...	а...	м...	(М...	т...)
3. Х...—	х...	д...,				
Х...	д...	д...			(Н...)	
4. Г...	э...,					
Г...	г...				(Х...)	
5. А...	т...	а...	г...			
А...	ү...	я...	г...		(С...)	

hурагшад плакат хараад, шангаар уншажа, үгтэhэн таабаринуудые тааха:

а) Галба газар долесбо. (Хүрзэ).
б) Харгы руу хара аяганууд мухариба. (Малай туруунууд).
в) Хон-хон дуутай,
Хондолой дээрээ дэгээтэй. (Нохой).
г) Гэдэhээрээ эдеэд,
Гээдэгээрээ гаргаба. (Харуул).
д) Атан тэмээн ангас гэбэ,
Аргамжын үзүүр ялас гэбэ. (Сахилгаан).

Ажаглалта: Таабаринуудай орондо үхибүүдэй мэдэхэ шүлэгүүдые, баснинуудые, оньhон үгэнүүдые, дуунуудые хэрэглэжэ болохо. Тиихэдээ нэрыень, авторыень хэлүүлхэ.

5. ХЭНДЭ, ЮУНДЭ ХАБААТАЙБ!

Наадаха хүүгэд дүхэриглэн зогсохо. Багша гү, али hурагша гартаа бүмбэгэ баряад, тэдэнэй дунда орохо.

Хүтэлбэрилэгшэ наадагшадта бүмбэгэеэ хаяжа үгөөд, ямар нэгэн юумэндэ хабаатай үгэ хэлэнэ. Бүмбэгэ абаhан хүн хэлэгдэhэн үгэ юундэ, хэндэ хабаатайб гэжэ тэрэ юумыень түргэн нэрлэхэ. Жэшээ: дали — шубуун, самолет; хоолой — хүн, амитан, пеэшэн; хадаха — хадааhан, таряан; нюур — ном, хүн г. м.

Буруу харюусаhан гү, али удаарhан хүн гараа үргөөд байха. Гэбэшье дахин зүб харюусахадаа, гараа доошонь табиха эрхэтэй.

Алдуу гаргаагүй hурагша илана.

Туд наада үгын олон удхатай танилсажа байхадаа хэрэглэбэл, таарамжатай.

Ажаглалта: Энэ наадан ондоошье байжа болохо. Хүтэлбэрилэгшэ бүмбэгэеэ хаяжа үгөөд, ямар бэ даа үгын эхи хэлэнэ (юумэнэй нэрэ). Наадагша бүмбэгэ барижа абаад, тэрэ үгыень дүүргэхэ еhотой: наа-дан, бор-со, ха-даасгай г. м.

Бүхэ барилдааша ябаһан тухайнь

Ц-Д. Д. ГОНЧИКОВ (БУРШАЙ) ТУХАЙ

Журналистын хэрэгээр нютагаа һаа зорюута ошобоб. Тиихэдээ Цыден-Дамба Дашипылович Гончиковтой уулзажа хөөрэлдэһэн байнаб. Тэрэ эсэгын табан хүбүүдэй нэгэн болоно: Бадма (Шойен), Базаржаб (Мархай), Дашидондог (Ленхобо), Цыден-Дамба (Буршай), Цыден (Хуумаан). Эхэнь хүбүүдээ эрхэлүүлжэ, бултандань иимэ — скобко соо абтаһан дабхар нэрэнүүдые үгэжэрхиһэн байгаа юм: урданай хүгшэнэй тон хошонгууша байһан элирнэ бэшэ гү! Цыден-Дамба Дашипыловичһаа эдэ нэрэнүүдые хэблэлдэ бэшэжэ дурдаха зүбшөөл абаһанби гэжэ уншагшадта мэдүүлхэ ушартай гээшэ хаб.

Ц-Д. Д. Гончиков Яруунын районой «Победа» колхозой гэшүүн юм. Дайнай ба ажалай ветеран. 1941 оной июль соо сэрэгэй албанда абтаад, 1945 оной декабрь соо Эгэтынгээ-Адаг бусаһан байна. Энэ хугасаа соо гол түлэб Шэтэдэ армиин алба хэжэ үнгэргөө: түмэр харгын управлениин дэргэдэ хэдхэе холбооной ажал хэжэ гараһан байна. 1946 онһоо хойшо лаб 30 жэл колхоздоо хүдэлжэ гараа! Тэрэнэй долоон жэлынь хониной бригадираар хүдэлгэндэ ошоо. Һүүлэй арбаад жэл, пенсидэ гаратараа, барилгашанаар хүдэлөө. Малшадай болоод малай гэр байра баряагүй, заһаагүй газарынь колхозой дэбисхэр дээрэ олдохогүй байна. Зүгтөө ажал тухай хөөрэлдөөн мүнөө энээгээр хизаарлаха ушартай. Юуб гэхэдэ, гол хөөрэлдөөмнай ондоо юм.

Маарагта, Хангира, Эгэтын-Адаг нютагууд иимэ бүхэшүүлые нэрлэжэ шадаха байна: Базаров Дамба (Бүхэ Дамба), Гомбын Мархаадай, Базаров Даша, Митыпов Шагдар (Улаан Шагдар), Гончиков Базаржаб (Мархай). Эдэмнай дайнай урда тээ, зариманиинь бүри Эгэтын дасанай найрнуудта барилдадаг ябаһан бүхэшүүл болоно. Базаржаб Гончикович Гончиков Цыден-Дамба Дашипылович Гончиковой аха, Яруна соогоо суутай бүхэ ябаһан юм гэжэ хэлэхэ хэрэгтэй. Нарһатада болоһон һайндэртэ оло дахин нэгэдэхи һуури эзэлһэн байха.

— Борис Будаевнай хаанахи хүбүүн болоноб даа?— гэжэ Цыден-Дамба Дашипылович асууба.

— Баргажанай. Баян-Голой, — гэбэб.

— Һүрхэйл бэрхэ хүбүүн байна даа!— гэжэ, өөрөө дэлхэйн чемпион болоһон мэтэ, ехэ омогорхожо хэлэбэ. Тиигээд хөөрөөгөө үргэлжэлүүлбэ.— Урдань Баргажан Бадраа гэжэ алдаршаһан бүхэ Эгэтын дасанай найрта барилдадаг ябаһан юм. Үшөө Гое Гарма гэжэ үдөөһэн нюдэтэй бүхэ сууда гараһан байха. Нэгэтэ Баргажан Бадраагай морин горхон соо хирэшэбэ ха: шэрэжэ ябаһан боошхотой үһаяа даахаа болёо! Тэрэ мориео мулталжа һөөгтэ уяба ха. Тиигээд Баргажан Бадраа өөрөө тэргынгээ оглеобо соо мориной орондо ороод, боошхотой үһаяа шэрэжэ голой үһан сооһоо гаргажархиһан байха юм. Харин Гое Гарма гээшэ Монголой зуун бүхые хаяад, хорлуулһан юм гэһэн һураг ябадаг һэн. Манай Базаров Даша тэрэ Гое Гармые диилэһэн юм. Дашамнай оройдоо нюргаа шоройдожо үзөөгүй бүхэ гээшэ һэн.

1946—1950 онуудай хугасаа соо Эгэтэ, Эгэтын-Адаг, Үльдэргэдэ Цыден-Дамба Гончиковые хаяха бүхэ байгаагүй юм. Энээни гэршэлһэн хоёр баримта дээрэ тогтоое.

Баяндуев Иван ганса Эгэтэ, Мужыхадаа бэшэ, бүхы Яруна соогоо мэдээжэ болоһон бүхэ ябаа. Тиимэ тула зон соо Бүхэ Баанька гэжэ алдаршаһан бэлэй. Мужыхынхид гүйгөөшэ мори асараа. Юрэдөөл, хүршэ колхозойхид Эгэтын-Адагай сурхарбаанда ниилээд бэеэ зэһэнхэй ерэһэн байгаа. Теэд эгэтын-адагайхид баһал миин һуугаагүй гэжэ эли. Морининь гартаа. Тиигээшье һаань, мужыхынхид Иванмнай хаяха гэһэн найдалаа табяагүй һааб даа. Үнэхөөрөөшье һүүлшын дүхэригтэ Буршай Бүхэ Баанька хоёр гаража ерэбэ. Айлшан бүхэ бэеэрээ томо, булюу байхаһаа гадна, наһаараа залуу! Теэд туһа болоогүй: Буршай диилэжэ гараа... Эгэтын-адагайхидай баяр хоёр дахин ехэ һэн. Юуб гэхэдэ, энэ юрын бэшэ, харин колхозой тогтоһоор 20 жэлдэ зорюулжа хэһэн найр байгаа ха юм!

Наһатай уншагшад сооһоо Буряадай АССР-эй арадай артист Цырен Лопсонович Хоборковые танихагүй хүн республика соомнай олдохогүй байха гээд һанагдана. Тэрэмнай ганса дууша бэшэ, мүн бүхэ барилдааша ябаһан хүн ха юм.

— Цырен Хоборков ехэ түргэн хүн байгаа һэн,— гэжэ мүнөө Цыден-Дамба Дашипылович хөөрэнэ.— Баруун хүлым абаадхёо. Теэд би алдаһан хүлөө һөөргэнь булаалдажа байнгүй, татагдаһан шэгруунь үшөө саашань түлхижэ, дотор дэгээ хэжэ, нүхэрөө гэдэргэнь унагаажархёо бэлэйб.

— Республика соогоо гурбан жэлдэ удаа дараалан хоёрдохи һуури абаһан хүнби. Ши гайтай хүн байнаш,— гэжэ Хоборков һүүлдэнь Гончиковто хэлэһэн байха юм.

Энэ барилдаан 1946 гү, али 1947 ондо Зүүн-Үльдэргэдэ, зунай найр дээрэ болоо. Нимаа Бадма түрүүтэй үльдэргынхид гастрольдо ябаһан артистые манай талаһаа барилда гэжэ дурадхаһан байгаа. Тиихэдээ энэ удаа Буршайе хаяха бүхые олобобди гэжэ ехэтэ найдаа бшуу. Эгэтын-адагайхидшье Буршаймнай хаягдахань гээшэ гү гэжэ сэдьхэлээ зобоод абаа.

— Минии Цырен Хоборковтой барилдахаяа бодоходо, Базаров Даша хубсаһаяа тайлажа байгаа һэн,— гэжэ Цыден-Дамба Дашипылович хөөрэнэ.

Суута бүхэ тиихэдэ барилдахаяа болиһон ябаа. Теэд онсо ушарай тохёолдоһон тула, тэрэ бэеэ зэһэбэ ха юм. Зүгтөө нютагайнгаа хүбүүе халан абаха хэрэг гарабагүй. Базаров Даша хубсаһаяа дэмыдэ тайлаһан болоод үнгэрөө. Хайшан гэхэб, холоһоо ябаһан айлшан бүхэ Цырен Хоборков Эгэтын-Адагай бүхэшүүлые мэгдэхээбэ гээшэ гүбэ.

Ц-Д. Гончиковой (Буршайн) Бүхэ Баанькиие, Цырен Хоборковые хаялга олые хэлэжэ үгэнэ. Цыден-Дамба Гончиков, Иван Баяндуев мэтэ, аймаг соогоошье сууда гараха ябаа гэжэ хэлэжэ үгэнэ. Гадна Цырен Хоборков мэтэ, республика соогоошье ниилээд дээгүүр гарай бүхэ гэжэ тоологдохо аргатай ябаһан байгаа гэжэ элирнэ. Теэд манай бүхэ Улаан-Үдэһөө байха, Нарһатаашье ошожо барилдадаггүй һэн хаш. Бүхэ барилдаашын намтар сооһоо абтаһан хоёр һонин баримта дээрэ тогтоходо иимэ байна.

Гэхэтэй хамта, би Гончиковой хүсэтэйе бэе дээрээ үзэһэн хүн байна гээшэб. Эгэтын-Адагта колхозой сурхарбаан түлэг дундаа ороод байгаа. Тэрэ холын 1948 оной зун минии нүхэд Нимаев Дамдинжаб, Цыренжапов (Шархандайн) Цырендоржо, Цырендоржиев Чимит (Бүүбэй), Намсараев Намжил болон бусад намайе барилдаанай дүхэригтэ һуулгаба. «Эрдэниин барилдаха болоо хада, би юрэдөө бү барилдаһуу, наһатай хүн аад»,— гээд Митыб абга хубсаһаяа һөөргэнь үмдөө агша һэн. Барилдаха бүхэшүүл намһаа хуу аханууд, бэеэршье хүдэр томо механизаторнууд ха. Зүгтөө 18 наһандаа ябаһан хүнэй зүрхэ зориг яашаха һэм. Цыдыпов Доржые хаядхёоб. Теэд Дымбрылов Гыпыл (нютаг соогоо Гыпыл Дундхай гэжэ алдаршанхай) бүдүүн хүзүүтэй, айхабтар хүдэр бэетэй бүхэ бэлэй. Гыпыл Дундхайтай барилдажа байхадам абамни: «хүбүүем аргаар, аргаар»,— гээ гү даа?... Гыпыл Дундхайгааш унагаагааб. Харин Лыгденов Цыренжаб бидэ хоёр ниилээд удаан барилдабабди. Хэмнай хэнээшье диилэхэ юумэ бэшэ. Амаралта үгтэбэ. Амаралтын һүүлээр бодоходоо, доогуурнь гүйжэ ороод лэ, Цыренжабаа хаяжархибаб. Түгэсхэлэй барилдаанда нүгөө талаһаа булижа ерэһэн Гончиков Цыден-Дамбатай тулгабабди. Бишье хаягдааб даа. Үглөөдэрынь сомоной найр болобо. Зүүн-Үльдэргэдэ болоһон барилдаан дээрэ нөөхил Цыден-Дамбадаа дахин хаягдажа, баһал хоёрдохи һууридаа гараа бэлэйб. Һүүлшынхиеэ 1951 ондо, арбадахиие дүүргэһэн жэлдээ, Нарһатада барилдажа, аймагай хоёрдохи бүхэ болооб. Тэрэ үеын бэрхэ спортсмен Яков Чимитов намайе хаяжа, чемпион болоһон юм. Нэгэш дахин түрүү һуури эзэлжэ үзөөгдөөгүй даа. Бэеэр набтар хадаа яахабши. Тиихэ үедэ бүхэшүүлые шэгнүүрээрнь хубаадаггүй байгаа ха юм.

Ц-Д. Д. Гончиковой барилдааша ябаһан тухай тобшохоноор хэлэхэдэ иимэл даа. Би иимэ бүхэтэй барилдажа, тэрэнэй хүсэтэйе, габшагай түргэниие бэеэрээ үзэһэнөө тон золтойдо тоолоноб.

Буршай Бүхэ Баанькиие 1950 ондо хаяһан байха юм.

— Тиихэдэ би 35-тай ябааб. Барилдааша хүндэ энэмнай үндэр наһан болоно бшуу. Тэрэ гэһэнһээ хойшо барилдаагүйб, — гэжэ Ц-Д. Д. Гончиков хөөрөөгөө дүүргээ һэн.

Мүнөө 1990 он гараад байна. Зун, июниин хуушаар, «Победа» колхознай 60 жэлэйнгээ ой тэмдэглэхэ. Энэ найрта хүршэ колхозуудһаа бүхэшүүлэй, гүйгөөшэ моридой ерэхэ байһаниинь дамжаггүй. Тиимэ тула Эгэтын-Адагай бүхэ хүбүүдэй, хурдан моридой эртээнһээ, мүнөөнһөө хойшо бэеэ зэһэжэ байһанда баһа юунэй һэжэг байхаб даа.

Э. БАЛЬЖИНИМАЕВ.

Цырен-Ханда ДАРИБАЗАРОВА

ШЭНЭ ШҮЛЭГҮҮДҺЭЭ

ӨӨРТӨӨ ТАБИҺАН АСУУДАЛ

Түрэл арадтаа
Туһатай байха һэшхэлгүй һаа,
Юунэй тулада
Түхэреэн түбидэ
Түмэн үеые дамжажа,
Бугын дуун доро
Буряад эхэһээ түрөөбиб!
Угайнгаа түүхэ
Ойндоо түйхэ бодолгүй һаа,
Юунэй тулада
Аригуун талада
Ая-гангаар амилжа,
Арһан мансыһаа
«Абай-Гэсэрые» соносообиб!
Зоной хэрэгтэ
Зулаар бадарха сэдьхэлгүй һаа,
Юунэй тулада
Юһэн дүрэтэ
Юртэмсэтэсэ адли эрьелдэн
Нараа тойрожо
Наһаа эдлэжэ ябахабиб!

* * *

Бэедэмни эльгэлэн
Бишыхан үримни нэгэнэ,
Сэлмэг хө̆ор нюдөөрөө
Сэхэ гэтэн шэртэнэ.
Аласай холын алаһаа
Асуудал дүүрэн харасаар
Ерээдүй — намайе шэнжэнэ.

ГЭРЭЛТЭ ТАЛМАЙ

Һанана гүш, Хүлэрэгтын эхинэй сабшалан,
Хажуураа дабтан һуудаг һэмнайш дабшалан.
Хатуу буладай шэнхинүүр хонгео абяан —
Хүгжэм шэнги һонор түглын сууряан.
Жэрбэгэр мүрнүүд хангал татан эбхэрхэ,
Жүтөөншэ зүгы гэнтэ добтолон дайлаха.
Наран шараад, һаруул талмай энхэрхэ,
Найман зүгһөө үүлэд суглараад айлгаха...
Хүлһөө адхан бидэнэй табиһан һүри
Хорео соомнай тобойжо дүүраад түни,
Сэсэгтэ зунай хүшөө мэтэ харагдаад,
Гэрэлтэ талмайе үбэлэй дунда һануулха.

НАМАРАЙ НАЙМАН МҮРТЭЙ ШҮЛЭГҮҮДҺЭЭ

Шэб харанхы. Үдэр түргэн залирна.
Шэмэрүүн саг газаамнай ороо.
Набтархан гэрэймнай сонхоор һабирна
Намарай нобшо бороо.
Нэбтэршэһэн түби хүндөөр һалирна,
Нэгэтэшье тогтохогүйл гороонь.
Хаанашьеб хадаар «саһан хүн» абирна,
Холын һарьдагуудаар хороод.

* * *

Арьяа-Баалададаа эжымни зальбарна,
Ая-гангаар хангалтана санзай.
Мэльгүүн сагаан Дари-Эхын шарайе
Мүнгэн сүгсэтэй зулын гэрэл эльбэнэ.
Нүгөө буланда минии «сэнхир бурхан».
Номон-Эрлигэй абьястай хүгжэм түгшэнэ.
Эрээн шала дээрэ ордоһолно «брейк-данс».
Эгшэһэн дуушан хүйтэн хүлһөөр лэбшэнэ.

* * *

Намарай хуушаар, дайдын нэмһэг сагта
Нимгэршэһэн шарайтай нютагни хайратайш,
Наруули гүбээнүүдшни хадагдажа бүрыгөөд,
Намагай үлэншье хагдаржа бүхыгөөд,
Галта улаалзай хаһамни үнгэрөө,
Гаглюун үглөө хюруу доро мүнхэрөө.
Һаншаг сагаан эхэдэл аалин сүхэрөөш,
Һэмбэрэг дэнзэтэ нютагни!

Ж. ХАЛБАЗЫКОВАЙ фото.

КОНКУРСДО БЭЛДЭНЭ...

Байгаалиин, сагай уларилай нюусанууд

Байгаалиин хубилалтануудай жама еһые гүнзэгыгөөр мэдэжэ абахадаа бидэ байгаали хамгаалжа, дундаршагүй баялигыень ашагтайгаар хэрэглэхэ дүүрэн аргатай байхабди. Юрэнхы дээрээ газар түби дээрэхи бүхы ургамалнуудай, амиды организмуудай ажамидаралгань наранай элшын хэр зэргээр хубаарилагдаһанһаа эхитэй юм. Тиимэһээ мүнөө үедэ дэлхэйн зарим регионуудта хорхой шумуулнуудай үлүү ехээр үдэжэ, олошорхо ушарые зүбөөр тайлбарилжа мэдэхэ гээшэ эрдэмтэдэй шухала зорилго зандаа байһаар.

Үнгэрһэн олон жэлнүүдэй туршалгын дүнгүүдые согсолон харахада, хорхой шумуулнуудай олошорон үдэлгэ жэгдэ адли байдаггүй. Энээниие хараада абажа, олон жэл уридшалан зүб тобшолол хэхэ, мэдэжэ абаха хүдэлмэри ябуулагдана.

Наранай элшэ гээшэ дэлхэй дээрэхи ажамидаралай ори гансаа эгээл хүсэтэй эхин булаг гэбэл алдуугүй. Тиимэһээ юртэмсын оршон тойронхи бүхы ажамидарал, сагай уларил, байгаалиин хубилалтанууд, мүн үзэгдэлнүүд, хорхой шумуулнуудай олошорон үдэлгэ гансал наранай элшэ хүсэнһөө сэхэ дулдыдана. Мүнөө эрдэмтэд замбуулинай болон газарай хоорондохи үзэгдэлнүүдые арадай ажахыда хэрэглэхээр ехэ шэнжэлгэнүүдые хэнэ.

Һүүлэй үедэ байгаалиин болон сагай уларилай байдалые, мүн хорото хорхой шумуулнуудай олошорон үдэлгые уридшалан тодорхойлгодо анхаралаа хандуулдаг, һонирходог болоһониинь гайхалтай бэшэ. Ушарынь хадаа улам ойртожо байгаа ерээдүйн хохидол бэрхэшээлые сагһаа урид мэдэнхэй угтахадаа, бидэ һайнаар бэлдэжэ, горитойхон гарза хохидол зайсуулнабди.

1986 онһоо наранай элшын эгээл эдэбхитэй үень—22-дохи жэлэй цикл (цикл бүхэн 11 жэл соо үргэлжэлдэг) эхилбэ. Харин 1989 он тэрэнэй онсо удха шанартай үень байгаа. Энэмнай 2—3 жэлдэ үргэлжэлхэ юм. Тусхайлбал, 1992 он болотор үргэлжэлөөд, саашадаа һуларжа захалха. Наранай элшэ хүсэнэй эгээл эдэбхитэй энэ үедэ заабол ган гасуурай бэрхэшээл дайралдадаг ааб даа.

Үнэн дээрээ цикл бүхэн адли байдаггүй. Мүнөө ябажа байгаа 22-дохи жэлэй цикл хадаа урдынхидал (1975—1986 онууд) ган гасуур байхагүй гэжэ багсаамжалагдана. Энэ цикл соо ган гасууртай жэлнүүд үсөөн гээшэ.

Байгалай үмэнэхи байгаалиин эрхэ байдалда зарим түрэлэй хорхой шумуулнуудай олошорон үдэлгэ тухай удаан болзороор уридшалан тодорхойлолто хэхэдээ, бидэ наранай элшын 11-дэхи циклэй хубилалтануудые хараада абаһан байнабди. Удаан болзорой уридшалан тодорхойлолго юундэ туһатай юм гэбэл, хорото хорхой шумуулнуудай хэмгүй олошоржо үргэнөөр таралгатай эрид тэмсэхээр бэлэдхэл хэхэдэ һайн юм. Байгаалиин имэ хохидолые зайсуулхаар уридшалан һайнаар бэлдэхэдээ, бага гаргаша хэгдэхэ бшуу.

Жэшээлбэл, манай эндэ Сибириин шелкопряд хорхой арбан жэл бүхэндэ гэхэ гү, али 22 жэл болзортойгоор олошорон үдөөд, удаань үсөөрдэг байха юм. Энэ хорхой һүүлшынхеэ 1978—1983 онуудта Хэжэнгын, Кабанскын, Зэдын районуудта олошорхонь элирүүлэгдээ һэн. Тэрэ гэһэнһээ хойшо хорото энэ шумуулай үдэхэнь үзэгдөөгүй.

Наранай элшэ хүсэнэй циклнүүдэй еһоор эдэ жэлнүүдтэ хорхой шумуулнууд олошорон үдэхэ еһотой. Теэд хорото хорхой шумуулнуудай хэмһээ үлүү үдэхэнь үзэгдөөгүй. Гансал недондо ган гасуур жэл байба гээшэ ааб даа. Олон жэлэй ажаглалтануудай еһоор 2—3 жэлэй туршада гандуу байхадань хорхой шумуул олошорон үдэдэг. Магад Сибириин шелкопряд мэтэ хорото хорхойнууд 1990—1992 онуудта олошоржо болохо аалам! Тиимэһээ ургамалай хоротоной олошорходонь, һэримжэтэй байха болонобди.

Нарһан түжын аюултай хоротон болохо шэлбүүһэнэй волнянка (үтэн) баһал наранай элшын 10—11 жэлэй циклэй үнгэрхэдэ дабтагдан үдэдэг юм. Һүүлшынхеэ 1980—1983 онуудта Баргажанай райондо 15 мянган гектарта дэлгэрхэнь үзэгдөө һэн. Хэрбээ циклэйнгээ еһоор һаа, энэ хоротон 1991—1992 онуудта олошорон үдэжэ болохоор хүлеэгдэнэ. Гэбэшье бидэнэй уридшалан багсаамжалһанай еһоор эдэ жэлнүүдтэ ехэ ган гасуур болохогүй, нарһан түжа соо хорото хорхойнуудай олошорон үдэхэ арга боломжо үгы байна. Зүгөөр шэлбүүһэнэй волнянкын олошорхые хинан шалгажа, һэримжэтэй байха еһотойбди.

Талын (луговой) мотылек, мүн орооһото ургамалай боро эрбээхэйнүүд (серая зерновая совка) баһал хирэ-хирэ болоод лэ олошордог байха юм. Һүүлэй үедэ республикадамнай 1981—1982 онуудта имэ эрбээхэйнүүд олошорон үдөө һэн. Тиимэһээ циклынгээ еһоор 1991—1992 онуудта дэлгэржэ магадгүй.

Орооһото ургамалай боро эрбээхэйнүүд наранай элшын аалидаад байхада элбэгжэдэг гуримтай. Буряад орондомнай 1985—1987 онуудта Баргажанай, Хүрамхаанай райондо имэ үтэ, эрбээхэй үдөө һэн. Ээлжээтэ олошоролгонь 1996—1998 онуудта хүлеэгдэнэ.

Наранай элшэ хүсэнэй хирэ хирэ болоод лэ хубилжа байхада, газар дэлхэйн ажамидаралдашье хубилалта болоно. Олон жэлэй туршада хэгдэһэн ажаглалтануудай дүнгүүдые согсолон зэргэсүүлжэ харахада, илангаяа хорхой шумуул, ургамалай заабол хубилжа байдагынь элирнэ. Тиимэһээ байгаалиин барагдашагүй нюусануудые зүбөөр таажа шадаа һаа, нэн түрүүлэн баялигыень ашагтайгаар хэрэглэжэ, оршон тойронхи байгаалияа аршалан хамгаалхаар аша үрэтэй хэмжээнүүдые абаха арга олохолди.

Р. АМШАЕВ,
Буряадай эрдэмэй түбэй биологиин институдай лабораториин ахалагша эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ, биологиин эрдэмэй кандидат.

«БЗ» толилно

Миллион түхэриг яажа хулгайлхаб?

ЭКОНОМИКО ЮУНДЭ ДОРОЙТОНОБ?

Зарим экономистнуудай тооложо гаргаһанай еһоор валова национальна олзо доходой 25-һаа 30 хүрэтэр процентнь теневой экономикын хуби болоно. Энэ процентые тоо баримта болгоходо, 80-һаа 120 миллиард түхэригтэ хүрэнэ. Гэбэшье тон зүбөөр тооложо гаргахын аргагүй...

Эндэ тон зүбөөр, тодоор тооложо гаргахань юундэ хүшэр бэ гэхэдэ, хаана ямар экономико бииб гэжэ мэдэхын аргагүй. Бидэ бүгэдэ теневой экономикые «хүгжөөлгэдэ» хубитаяа оруулдаг гээшэбди. Ехэдүүлжэ хэлэнэ гэжэ бү һанагты. Бодоод үзэгтыл ши: наймаалагшад «буруу» тооложо, шадаал һаа ехэ мүнгэ абаха гэжэ оролдохо, үгы гэбэл, багаар шэгнэхэ, дутуу үгэхэ, хонжоо наймаа хэгшэд хоморой эд бараа, хубсаһа хунар хэды дахин үнэтэйгөөр худалдаха.. Имэ аргаар олдоһон мүнгэн теневой экономикые «хүгжөөнэ» бшуу.

Мүнөө хоерхэеэ байһан ушар гэхэ гү, али түүхэ гүрэниие гэгээн сагаан үдэр дунда хайшан гэжэ хулгайлжа, дээрмэдэжэ байһан тухай харуулна. Гүрэниие тонохоодоо, маанадые, хүн бүхэниие тоноһон болоно бшуу. Ушар юуб гэхэдэ, гүрэн мүнгэ зөөриеэ хүн зоной хүсөөр олоно ха юм. Харин хүнүүд хара хүлһэеэ гоожуулан ажал хэжэ мүнгэ олоно...

Нэгэ багахан предприяти—Буряадай АССР-эй ажаһуудал хангалгын министерствын үйлэдбэриин-техническэ комбинат, тобшоор хэлэбэл, ПТК 1988 оной мартын 1-дэ байгуулагдаа.

Комбинадай байгуулагдамсаар ехэл һонин ушарнууд боложо эхилээ һэн. ПТК-гай директор богонихон болзор соо үйлэдбэриин түсэбэй таһагай начальник Л. А. Ивановае, директорэй орлогшо Т. С. Шанюшкинае, экономист Л. С. Шевченкые, бухгалтер Л. Р. Захаровае, ахалагша бухгелтер А. А. Добосовае ажалһаань гаргажархео.

Комбинадай директор нүхэр К. К. Бугатов тэдэнэй орондо ямар хүнүүдые ажалда абааб гэжэ хараад үзэе. Анханда «Бурятферммашда» суттва хүдэлһэн Л. В. Губкинае экономистаар, Ф. М. Пыкинине өөрынгөө орлогшоор, Л. А. Нархиновае бухгалтераар абаһан байна.

ПЭО-гой начальник Н. Д. Дырхеева болон ОТиЗ-эй начальник Т. И. Осеева ажалһаа гаргагдаха ээлжээгээ хүлеэшэнхэй. Директортэй ходо үгэ буляалдадаг, һанал бодолоо сэхэ рууль хэлэжэрхидэг байһанайнгаа түлөө Дырхеева болон Осеева ажалһаа гаргагдаха болоно гү? ПТК-гай хүдэлмэрилэгшэдэй зүгһөө минбыдэй министр В. Г. Колесниковтэ, нютагай промышленностиин болон гэр байрын-һуудал байдалай ажахын хүдэлмэрилэгшэдэй профсоюзай обкомой түрүүлэгшэ Т. Б. Бартахановта, Улаан-Үдын Железнодорожно районой прокуратурада эльгээгдэһэн коллективэй бэшэг соо нүхэр Бугатовай хуули гурим саг үргэлжэ эбдэдэг байһан тухай хэлэгдэнэ.

Бэшэг соонь сэхэ иигэжэ заагдана: «...К. К. Бугатов хүдэлмэриингөө түрүүшын үдэрһөө эхилжэ финансово-ажахын ажал хүдэлмэриин дүримүүдые зорюута эбдэжэ эхилээ.»

1990 оной февралиин тэндэ салин хүлһэн 93,2 мянган түхэригөөр дээшэлүүлэгдэшэһэн байха юм. Харин коллективтэ оройдоол 280 хүн хүдэлнэ гэжэ тэмдэглээбди.

«Бугатов үдэр бүхэндэ Осеевае дуудажа, хүдэлмэришэдтэ түсэбөө дүүргэһэнэйнь түлөө тэды шэнээн шагнал түлэхэ хэрэгтэй гэжэ хэлэжэ, захиржа һалахагүй». Теэд хайшан гэжэ түсэб дүүргэгдэнэб гэжэ хэншье шалгадаггүй. Энээн тухай һүүлдэ хөөрэхэбди. Директорэй захиралта дүүргээгүй, хэгдээгүй ажалай түлөө үлүү ехэ мүнгэ түлэһэнэйнгөө түлөө Осеева ажалһаа гаргагдаха болоно.

Һанаандань тааралгүй хүнүүдые ажалһаань гаргажархидаг ноедтой үшөөл ушарһаарбди. Үгыень дуулаха, үлүү юумэ дуугархагүй, урдахи мүрөө хараад ябадаг ахир тулюур хүнүүд имэ ноедто һайшаагдадаг.

Ахалагша бухгалтер Агния Андреевна Добосова «өөрынгөө дураар» ажалһаа гарабаб гэһэн мэдүүлгэ бэшэхэеэ таһа арсаа. Хангалгын талаар экономист А. Митропольский 41390 мянган түхэригэй эд бараанай түлөө тоосоногүй гэжэ Агния Андреевна директорэй нэрэ дээрэ докладной бэшэһэн байна. Имэ удхатай аяар табан докладной директорэй нэрэ дээрэ ороо.

Гэхэ зуура, нүхэр Митропольский квартал бүхэндэ шагналнуудые абажа үргэлжэлһөөр.

ОБХСС-эй ревизорнуудай шалгахада, хангалгын таһагайхид экономистһаа нэгэшье дутахагүй байшоо. Тэдэнэр нилээд ехэ мүнгэнэй үри шэридэ ороһон байна. З. В. Емельяненко 19265 түхэриг, И. Тугутова 43697 түхэриг, Хатников 10265, хангалгын таһагай начальник Т. С. Дмитриев 1321 түхэриг үритэй байшоо.

Складта бусаагдаагүй, огто түлэгдөөгүй зарим материалнуудые тоолооебди: железобетонно блогууд, барилгын материал, моисогор модон, түмэр, цемент, трос, шабын түмэр, соргонууд, хара булад, хушалта, пиломатериал, шифер, шүрэб, автомобилиин шинэ, катанка гэхэ мэтэ. Эдэ мэтэн хайшаа орошоноб гэжэ һенаагаа зобохо, шангаар асууха, шалгаха нэгэшье хүн байхагүй...

Дахяад үнэтэй сэнтэй материалнуудай хулгайда орохогүйн түлэ шэнэ склад бариба. Сметээр хараалагдаһан 51730 мянган түхэригэй орондо 92230 мянган түхэригэй шухаг материалнууд худалдажа абтаба.

Слесарно-механическа цехэй хоер гектар газарта нэмжыһэн талмайе, мүн 200 метр утатай хэргы болбосон түхэлтэй болгохо зорилготойгоор аяар 4659 тонно хайр элһэн асарагдаһан байгаа. Теэд энэ талмайн багахан хубиие хушаһанай удаа хайр элһэн хайшаашьеб үгы болошоо. «Барилгашан» гэжэ кооператив подрядчик байгаа гэжэ тэмдэглээбди. Һүүлшэг тээ тэрэ «Содружество» болон «Красноярское РСУ» гэжэ хоер кооператив боложо хубаарилагдаа.

«Содружество» кооперативай гэшүүд мүн лэ директортэй «Бурятфермашда» хүдэлһэн байна.

1989 оной бүхы һарануудта комбинат нилээд ехэ мүнгэ автотранспорт хэрэглэлгэдэ гаргашалаа. Харагтылши: январь—3,7 мянган түх., февраль—2,1 мянган түх., март—2,4 мянган түх., апрель—2,1 мянган түх., май—8,3 мянган түх., июнь—12,4 мянган түх., июль—8,0 мянган түх., август—14,9 мянган түх., сентябрь—11,8 мянган түх., октябрь—10,2 мянган түх., ноябрь—13,5 мянган түх., декабрь —20,3 мянган түхэриг гаргашалагдаа.

Эдэ гаргашануудые хараад үзэхэдэ, комбинадай автомобильнууд декабрь һарада арба дахин түргөөр ябаһан болоно. Теэд имэ түргөөр ябажа тэдэмнай ямар ажал бүтээдэг юм гэһэн асуудал гаража ерэнэ. Реактивна двигательнүүдые аша шэрэдэг машинануудта табидаг болошоо юм гү? Юрэдөө би имэ юумэ дуулаагүйб. Хэды ехэ мүнгэнэй гаргагдаашье һаа, ажалай бүтээсэ нэгэшье дээшэлнэгүй, хуушан һууридаа байһаар зандаа. Арадай мүнгэн хайшаа орошоноб гэһэн асуудал шангаар табигдаха еһотой.

К. К. Бугатов материальна талаар харюусалгатай тушаалнуудта таниһан хүнүүдээ дэбжүүлдэг байна. Теэд энэшье ойлгосотой ааб даа. Осдолой участогай нэгэ урагшагүй ушар гэхэ гү, али ябадалые абаад үзэе. Тэндэ начальнигууд удаан тогтодоггүй.

Жэшээлбэл, А. Елбаев энэ тушаалда хахад жэлэй туршада хүдэлөөд, ажалһаа гараха тухай мэдүүлгэ бэшэһэнэйнгээ удаа осдолой кооператив байгуулаа. Тэрэнэй орондо ороһон Сысоев 1,5 һарын туршада хүдэлжэ үрдингүйгөөр мүн лэ кооперативай гэшүүн болоһон байна. Энэ нүхэрнай 5002 түхэригэй эд зөөриин түлөө тоосонгүйгөөр кооперативта ябашоо. Теэд юундэ минбыдтэ К. К. Бугатовые дэмжэдэг, һайшаадаг байна гээшэб? «Түсэбөө дүүргэдэг» найдамтай директор гэжэ һанадаг байжа болоо ха.

Гэхэ зуура, комбинадай директор хуурмаг аргаар түсэбөө дүүргэдэг гэжэ һануулаябди. 1989 оной нэгэдэхи кварталда аяар 60,0 мянган түхэриг бэшэгдэшэһэн байшоо. Иигэжэ хуули бусаар аяар 16 мянган түхэригэй шагнал ажалшадта тараагдаһан байна. Юһэ һарын туршада 140 мянган түхэригэй ажал хэгдээ гэжэ тон хуурмагаар тоологдоо бшуу...

ОБХСС-эй хүдэлмэрилэгшэ М. И. Кудряшов шалгалта үнгэргэхэдөө, комбинат гүрэндэ материальна хохидол ушаруулаагүй гэжэ мэдүүлээ. Энэнь ехэл гайхалтай байна! Тэрэнэй һүүлээр нэгэшье шалгалта үнгэргэгдөөгүй. Министр В. Г. Колесников ямар хэмжээнүүдые абахые оролдооб! Юуб гэхэдэ, тэрээндэ нүхэр Добосова хоер дахин бэшэгээр, мүн өөрөөшье шалгалта үнгэргэхэ гуйлтатайгаар хандаһан байгаа бшуу.

Уялгаяа дүүргэжэ шаданагүй гэһэн шалтагаан урдаа барижа, директор хорин гурбан жэлэй туршада һайнаар хүдэлжэ байһан Агния Андреевнае ажалһаань гаргажархео.

Гэмтэ ябадал гаргалгатай тэмсэл улам шангадхаха тухай МВД-гэй хүдэлмэрилэгшэд ходо хэлэдэг гээшэ. Теэд юундэ мүнөө нүхэр Кудряшов комбинадта шалгалта еһо тэдысэ үнгэргөөб! Энэл асуудал һонирхолтой байна.

Гэмтэ ябадал гаргалга хэндэ хэрэгтэйб, туһатайб гэһэн асуудал эртэ урдын Римдэшье мүрдэлгэ хэлэгын үедэ табигдадаг байгаа.

Шэнээр һунгагдаһан Буряадай АССР-эй арадай депутадуудай Верховно Совет эдэ асуудалнуудта тодо харюу үгэхэ байха гэжэ найданабди.

Сергей БОЛОТОВ,
манай корр.

САГААН ХАДА

Ородой гайхамшаг геолог болон географ Иннокентий Александрович Лопатин мүнөө Багдаринай түбхинэһэн газарнуудаар 125 жэлэй урда тээ гараһан байна. Тэрэнэй, Витимэй экспедицин 26 наһатай хүтэлбэрилэгшын (залуу хүнэй тусгаар нэрэ зэргэнь Эрхүүгэй генерал-губернаторай дэргэдэхи онсо даалгабаринуудай чиновник байһан) илангаяа Сагаан хада һонирхолыень татаа һэн. Тэрэ айхабтар үзэсхэлэнтэ һайхан байгаалияараа зүрхэ сэдьхэлыень хүлгүүлээ, гайхуулаа бэлэй.

Зүгөөр энээнһээ бүри урда тээнь Сагаан хадада эвенкнүүд дурлаһан юм. Тэдэ хадые угаймнай түб гэжэ тоолодог, тэрэнэй хормойдо бүхы һайндэрнүүдые, бальжорнуудые үнгэргэдэг байгаа.

Имагтал энэ шалтагаанһаа уламжалан, 1932 ондо Туз-РИК-гай (туземнэ райгүйсэдкомэй) шиидхэбэриин еһоор, Баунтын районно түб—Багда (сагаан) рин (хада) барижа эхилһэн байгаа ха.

Эндэ 38 жэлэй туршада ажаһуудаг, дайнай болон ажалай районно соведэй түрүүлэгшэ Владимир Николаевич Козулин поселок тухай эдэ түүхэтэ мэдээнүүдые намда дуулгаа юм. Багдаринда Сагаан хада гээшэ ямар удхатайб гэжэ шинии өөрөө тобшолол хэхынши тула би шамда эдэ бүгэдые дуулганаб гэжэ тэрэ онсолон тэмдэглээ.

— Тэрэ байгаалиин ямаршье хүшөө бэшэ гэжэ баталдаг хүнүүд хуулиин еһоор болоходоо зүб юм бээзэ, юундэб гэхэдэ, ямаршье документ соо энээн тухай бэшэгдээгүй байха,—гэжэ Владимир Николаевич хэлэбэ.—Гэхэ зуура, энэмнай юуншье бэшэ, алдуу гаргагдаа гэжэ һанаха байнаб. Хэрбээ нарин нягтаар шэнжэлээд байбал, тэрэниие заһахада болохо бшуу. Яба хээбэшье Сагаан хада гээшэ Багдаринай еһотойл һүлдэ болоно.

Тэрэнэй сэдьхэл гэжэ би энээндэнь нэмээхэ һэм. Багдаринайхидта сог зали бадаруулдаг, һанаа сэдьхэлыень тэгшэлэн заһадаг, хүсэ нэмэдэг гэжэ би хэлэхэ байнаб. Энэмнай поэтическэ метафора бэшэ. Хэдэн үдэр соо эндэ командировкодо байхадаа, иигэжэ хэлэхэ үндэһэ баримтатайб гэжэ һанаха байнаб.

«Витимские зори» газетын журналистка Валентина Григорьевна Ивановатай нүхэсэнхэйб. Тэрэ Брянскда түрэһэн аад, ерээдүйн гөө үбгэнтэй эндэ танилсаһан байгаа юм ха. Тиигээд тэрээнһээ эгээл түрүүлэн Сагаан хада тухай хөөрэхыень дуулаа. «Энээгээрээл тэрэ минии дура сэдьхэлыемни булявгаа һэм»,—гэжэ минии шэнэ хани басагамни хэлээ бэлэй.

Һүгөөдэ басагые Сагаан хада сүхэрһэн ябадалһаань абараа һэн. Ажабайдалайнгаа эгээл хүшэр хүндэ нэгэ үедэ бэеэ гар хүрэхэ гүйлдаа хүрөөд байһан аад, өөрөөшье мэдэнгүйгөөр Сагаан хадада ошожо, тэрэнэй хада хабсагайнуудай, нарһадай дунда орожо, садатараа уйлаад, сэдьхэлээ заһаа бэлэйб гэжэ минии хөөрэлдэгшэмни хэлэбэ. Тиихэдээ үзэсхэлэнтэ һайхан байгаали минии ордоһолон хүлгэһэн зүрхэ сэдьхэлыемни тэгшэлэн заһаһан юм.

Тэрэ Сагаан хада гансал хүнэй зүрхэнэй бутархайнуудые хадагалжа байдаг бэшэ. Сагаан хадын байгаали хэды үзэсхэлэнтэ һайхан гээшэб! Багдаринай дунда һургуулиин географиин багша Дарья Батуевна Цыбикова тэрээн тухай намда лекци уншаа гэхэдэ болохо. Гансал эндэ нарһад ургадаг. Баунтын ондоо нютагуудта нарһа олохогүйт. Эндэ сэбдэг мүльһэн хүрьһэтэй газар дайдада гангын, флоксын ургахадань, гайхамаар байдаг. Венерын башмачок гэһэн сэсэг хоморой шухаг байһан дээрэһээ СССР-эй Улаан дэбтэртэ оруулагданхай. Тэрэ гансал Сагаан хада дээрэ ургадаг. Тэндэ рябина, нохойн хоншоор, хүхэ нэрһэн, гүлзөөргэнэ, үхэр нюдэн гэхэ мэтэ ургана.

Эндэл тогтохо хүсэлтэйб. Юундэб гэхэдэ, Сагаан хадые магтаһан мүрнүүдые бэшэнэ бэшэб. Би ондоо зорилго урдаа табинхайб. Би Сагаан хадые хамгаалха хүсэлтэйб. Юундэб гэхэдэ, һерын үнгэрхэдэ, урдынхи жэлнүүдтэл адли тэндэхи үзэсхэлэнтэ һайхан байгаали хюдажа, элдэб гоё һайхан сэсэгүүдые түүжэ, һандаргажа эхилхэ. Харгы заһабарилдаг участок районой түбһөө Романовка тээшэ ошоһон харгые, үйлсэнүүдые, асфальтаар хушахын тула хадын хормойһоо бутархай шулуу дахяад малтажа эхилхэнь гээшэ.

Багдаринда хоер жэлэй урда тээ ошоһон хүн поселогой үдэр һүнигүй хуа тооһондо дарагдашанхай байһыень хараһаншье, мэдэхэшье еһотой. Хэрбээ үйлсэнүүдые асфальтаар хушабал, тооһо бурьялхань бараг болохо. Тиигэхын тула үнэтэй сэнтэй цемент бэлдэһэнэй хэрэггүй. Асфальтда ородог бутархай шулуун Багдаринай хажууда Сагаан хадын хормойдо байдаг юм.

ДРСУ иишэ техникэ асараад, бутархай хайр шулуу малтажа эхилээ. 1988—89 онуудай зунай хүдэлмэриин арба һэрын туршада 15 кубометр бутархай шулуун, хайр элһэн малтагдаа.

— Энэмнай айхабтар багахан болоно. Бутархай шулуу малтажа абахадамнай, танай Сагаан хада хохидохогүй,—гэжэ арай шамай бэеэ барин, дураа гутангяар харгы заһабарилгын участогай начальник А. Г. Маркаров хэлэбэ.— Хадые һандаргана гэжэ худалаар хэлэнэ. Нэн түрүүн хүнүүд тухай бодонсбди. Харгы замуудые асфальтаар хушахадаа, тэдэнэй элүүр энхые сахин хамгаална гээшэбди. Урдандаа Сагаан хадаһаа абтаһан избеосхо үйлсэнүүдээр адхадаг байгаа. Энэ хорото тооһоор эндэ ажаһуугшад саг үргэлжэ амилха баатай болодог һэн.

Табан жэлэй туршада бутархай шулуу малтахын тулада Сагаан хадые ДРСУ-дэ дамжуулан үгэхэ шиидхэбэри абахадаа, райгүйсэдком хүнүүд тухайл анхараа бшуу.

— Шабар шабха соо байгаад, тооһо шоройгоор амилаад, Сагаан хада тээшэ һайхашаан хаража байха гээшэ гүбди?—гэжэ Баунтын райгүйсэдкомой түрүүлэгшын орлогшо Г. П. Лысов хоротойхоноор асуугаад, тэрэ дарыдаа иимэ харюу үгэбэ: —Үгы даа, харгы зам гээшэ ажабайдал болоно бшуу. Сагаан хадада үнэтэй сэнтэй юун бииб?

Багдаринда оройдоол дүрбэн жэлэй туршада ажаһуужа байһан Геннадий Панферовичто Сагаан хадын ямар үнэтэй сэнтэй байһые сэгнэхэ һэшхэл юун байхаб даа. 22 жэлэй урда тээ Багдаринда ажаһуухаар ерэһэн Анзор Георгиевич Маркаровтал адли тэрээндэ Сагаан хада барилгын һайншье, үнэгүйшье материал болоно бшуу. Тэрэниие малтажа абахын тула ехэ мүнгэ зөөри гаргашалһанай хэрэггүй.

— Багдаринда түрэһэн, үдэһэн хүнүүдтэ байгаалиин энээхэн һүлдэ тэмдэг тэдэнэй тоонто нютаг болоно бэшэ гү? Үйлсэнүүдые, харгы замуудые асфальтаар хушуулхын тулада һайн дураараа арсаад, һандаргагдаһан хадын хажууда ажаһууха болоно гээшэ гүбди?—гэжэ Багдаринай дунда һургуулиин багша Валентина Евгеньевна Козулинагай хэлэһэн үгэнүүд мүнөөшье хүрэтэрөө сэдьхэл сооһоомни гарадаггүй.

Асфальтаар хушагдаһан үйлсэнүүдтэй болохын тула байгаалиин үзэсхэлэн һайхан оршомдо сэнгэн ябаха аргагүй болоно гээшэ гүбди? Хүндэ шухала хэрэгтэй эдэ хоер зүйлнүүдые мүргэлдүүлжэ болохой гү? Байгаали гээшэмнай хүнэй бэедэ хэды һайн нүлөө үзүүлдэг бэ гэжэ хэлэһэнэй үлүү. Тэрээнгүйгөөр ажамидарха гээшэмнай хүшэр хүндэ болохо бэшэ гү?

Сагаан хадын избеосхо һэлгэхын аргагүй байдаг.

— Һэлгэхээр зүйл бии. Багдаринһаа далеад модоной газарта тэрэ оршонхой,—гэжэ райгүйсэдкомой түрүүлэгшэ В. В Хингелов харюусаба.—Тиихэдээ асфальт гушаад процент үнэтэй болохо. Бутархай шулуу, хайр элһэ асархын тула манда мүнгэ зөөри, техникэ байхагүй.

— Үнгэрэгшэ жэлдэ Сагаан хадаһаа малтажа абаһан 9 мянган кубометр бутархай шулуун, хайр элһэн миинтэ болоо,—гэжэ Вячеслав Васильевич намда этигүүлхэ гэжэ оролдоо.

Холуур бодолгүй хүтэлбэрилэгшэдһөө боложо, манай ажабайдал хэды ехэ аюулда ороноб даа. Бидэ һаянайл энээниие ойлгожо эхилээбди. Гэхэ зуура, үнөөхил холуур бододоггүй хүтэлбэрилэгшэднай диилэнхи ажал хүдэлмэринүүдые бэелүүлһээр зандаа. Энэшье Сагаан хадада гүйсэдөөр хабаатай.

Хадаһаа шулууе бодолгүйгөөр малтажа абалга хадада, поселогто ямар аюул асархаб гэжэ Багдаринай геолого- шэнжэлэн бэдэрэлгын экспедициин отрядай начальник Владлен Николаевич Белокопытов намда дэлгэрэнгыгээр хөөрэжэ үгөө. «Районой ноёдой һанамжын еһоор, Сагаан хадаһаа малтажа абтаһан багахан бутархай шулуун айхабтар ехэ хохидолдо оруулжа магад. Хадые малтажа эхилхэдэ, (малтагдажа эхилэнхэй) хада хабсагайнууд бутаржа, хэмхэрэн унаха. Шангахалхинда үлеэлгэхэдээ, хада хабсагайн шулуунууд хэмхэрэн унадаг юм бээзэ, гэбэшье техникын хүсөөр малтахада аюулынь бүри ехэ болодог. Манай эндэ бороо хура элбэгээр ородог. Тиимэһээ уһа ехэтэй бороогой ходо ходо орожо байгаа һаань, Сагаан хадын хабсагай уулануул хэмхэржэ унахадаа болохо. Харин тэрэнэй хормойһоо үйлсэнүүд эхилнэ бшуу.

Эндэ үшөө нэгэ иимэ асуудал гарана. Сагаан хадын бутархай шулуун харгы замуудые хушахада, туһатай байха гү? Тэрэниие инженернэ геологидо хэрэглэһыень би һананагүйб. Хадаһаа малтажа абтаһан бутархай шулуугаар хэгдэһэн асфальт адаглан харахада бүхэ бэшэ байдаг. Гурбан жэл болоогүй байхада, асфальтнууд эндэ тэндээ нүхэ гаража, һандаржа эхилдэг. Энэшье ойлгосотой. Избеосхотой бутархай шулуун шииг нойто бэедээ бэлэхэнээр шэнгээжэ, һандаржа захалдаг.

Эндэ ухаатай сэсэн англичанинуудай хэлэһэн оньһон үгые дурдаагүй байхын аргагүй: «Үнэгүй зүйлнүүдые худалдажа абахын тула бидэ тиимэшье баян бэшэбди». Тиихэдээ жэл бүхэндэ харгынууд дээрэхи сүмэрһэн асфальтнуудые бүглэхын тула Баунтын райгүйсэдком баян байгаа гээшэ ха.

Бидэ үндэр болбосоролтой хүнүүд шэнги ажаһууха хүсэлтэйбди. Бүхы хүгжэнги оронуудта ямар нэгэ юумэ хэжэ эхилхынгээ урда тээ айхабтар нарин нягтаар шэнжэлжэ үзэдэг.

Харин Сагаан хадые хэншье шэнжэлжэ үзөөгүй.

— Хада ашаглагдахаар бэлдэгдээгүй гэжэ бидэ эрид мэдүүлнэбди,—гэжэ Багдаринай геолого-бэдэрэлгын экспедициин ахамад геолог Г. Н. Цнулин хэлэбэ. —Сагаан хадын нөөсэнүүд тодорхойлогдоогүй. Уурхай малтахын тула проект табигдаагүй байна бшуу. Манай нэгэ парти Сагаан хадые шэнжэлэн үзэхэ хүсэлтэй байгаа. «Бутархай шулуунай нөөсэнүүдэй сэгнэлтын еһоор, үрэмдэлгын хүдэлмэри үнгэргэһэнэй хэрэггүй» гэжэ үндэһэлхэ зуураа, Баунтын райгүйсэдком манда арсаа һэн. Тиимэһээ мүнөө Сагаан хада дээрэ еһотойл һандарал хэгдэжэ байна. Үнэгүй бутархай шулуу абахада, зохид лэ юм бээзэ. Гэхэ зуура, бусадшье барилгын материалнуудые олоходо болохол. Сэхыень хэлэхэдэ, манда энэ хэрэгээр хэншье хандаагүй.

...Үдэшэлэн тээшэ бидэ Сагаан хада тээшэ ошобобди. Эдэмнай нютагай газетэдэ хадые хамгаалхаар эгээл түрүүлэн үгэ хэлэһэн Валентина Григорьевна Иванова, байгаали хамгаалгын районно бүлгэмэй түрүүлэгшын орлогшо байһан Зинаида Ивановна Чупалева, Дарья Батуевна Цыбикова гэгшэд болоно. Тэрэнэй «Таежинк» клубай хүүгэд үнгэрэгшэ жэлдэ бүхы багдаринайхидта нээмэл бэшэгтэйгээр «Витимские зори» гэһэн газетын туһаламжаар иигэжэ хандаһан байгаа: биологиин болон географиин талаар ногоон класс тэндэ нээхын, сахин хамгаалхын тула сэнхир хүхэхэн уһатай булагуудтай Сагаан хадые заказник болгожо абахадань һурагшадта туһалха. Зүгөөр энэ хандалгада хэншье анхаралаа хандуулаагүй...

Эдэ эхэнэрнүүдэй хүн бүхэнэйнь Сагаан хадын ямар аюулда орохосо байһые үнэн зүрхэнһөө мэдэрэн, тэрэниие абарха хүсэл оролдолго гаргана. Бидэ нарһан тужа соо орожо, Дарья Батуевнагай һурагшадай хүсөөр гаргаһан экологическа зүргөөр дабшан ошобобди. Тэрэнгиин, шэнэхэн саһанай хангалтама һайхан үнэр анхилна. Хуриһан гэхэ гү, али газар дороһоо зааһан хурган шэнги томо шулуун модонуудай дундаһаа харагдаба. Тойроод хада хабсагайнууд, һөөг бургааһанда элдэб үнгэтэй будэй үртэһэн уягданхай. Тиихэдээ энэмнай нангин газар болоно.

Бидэ шулуун ташалан өөдэ гарабабди. Онсо өөрсэ түхэл маягтайгаар ургаһан нарһадые, элдэб шобхо оройтой хабсагайнуудые, байгаалиин үзэсхэлэнтэ һайхан зүйлнүүдые эхэнэрнүүд намда харуулха юм.

Хада дээрэ гараад харахадамнай, Багдарин зайн галнуудаараа яларан байгаа һэн. Толгой эрьемэ үзэсхэлэнтэ һайхан байгаалиин оршомдо бидэ удаан зогсожо, зүрхэ сэдьхэлээ ханан иишэ тиишээ харалашанабди. Тиимэһээ байгаалиин зарлигаар үгтэһэн иимэ гоё һайхан юумые һандаргажа болохогүй гэжэ хэлэхэ байнабди.

А. ФАДЕЕВА.

АБАРГАТЫ!

Апрелиин эхиндэ би Юратэй уулзашооб. Бага балшар наһанһаа бидэ хаяа хадхажа ажаһуудагбди. Мүнөө Юра бүхэтэршэг болоһон зогсожо байба. Тэрэ хуушаршаһан сүүмхэ баринхай. Тэрээн соонь слесариин хэрэгсэлнүүд байгаа ха.

— Амар мэндэ, Лень!—гэжэ өөрынхеэрээ мэндэшэлбэ.

Тэрэ юуншьеб тухай һанаагаа зобоһон аад, намда хөөрэжэ үгэхэеэ зүрхэсэнэгүй гэжэ ойлгобоб.

— Лень, шагналши, манай Протоко горхон һалахань ха,—гэжэ урмагүйгөөр хэлэбэ.

«Һогтуу гү, али шоглоно гү?»—гэжэ би абаһаар һанаадхибаб.

— Юундэ гээшэб?!—гэжэ би гайхан һурабаб.

— Мүнөө горхон үгы хэгдэхэнь. Тэрэнэй эгээн эхиндэ хайр элһэ абахын тула харгы гаргажа, томо дошо болгон хайр адхажархёо. Манай Протоко иигэжэ хаагдашаба гээшэ. Ямаршьегүй урдажа байһан горхоной эхиие хаахаар захиралта үгэһэн хүниие бусадай һургаал абамаар хэһээхэ хэрэгтэй байгаа,—гэжэ минии хүршэ хараал шэрээл табиһаар гэртээ түргэн ябашаба.

Протоко горхоной урасхал хоер талаһаа хаагдашанхай байба. Түрүүшын дошыень горхоной уһан шангаар нэшэнэ, хоердохи хоер соргоор уһаниинь урдажа, тохой тээшэ ошоһон харгы болоно. Эдэ соргонуудһаа багахан урасхалтай горхохон Сэлэнгэ мүрэн руу шудхана. Манай бага балшар наһандаа загаһа хахуулидажа, шунгажа сэнгэдэг Протоко горхон иимэ аюулда ороод байна. Тохой дээрэ эрьсээ зуугаад метрэй газарта 5—7 метр үндэртэй зуугаад модо утатай дүүргэгдээгүй даамба эхилнэ. Түрүүшээр ажал хүдэлмэри эршэмтэйгээр ябуулагдаад, мүнөө зогсошонхой гэжэ ойлгохоор. Тэндэ барилгын техникэшье, автомашинануудай мүрнүүдшье харагданагүй. Сэлэнгын зарим хубиие хаахын тула даамба бэлдэнэ гэжэ би юундэшьеб һанааб. Зүгөөр мүнөө түхэреэн сүүдкын туршада шахуу байгаалида ээн бусаар ханданабди, хоро хүргэнэбди, гол горхонуудые абарха хэрэгтэй гэжэ радиогоор, телевидениэр хэлэдэг, газетэ, журналнуудта бэшэдэг болонхойл. Протоко горхониие усадхаха гэһэн ноёной захиралта намда огтошье ойлгогдоногүй. Онгосын станци болон «Ранет» дачын поселок эндэл оршонхой. Үдын урда ажаһуудаг хүнүүд энэ горхоной эрьедэ амардаг бэшэ гү? Ямар ноёной захиралтаар иимэ ябадал гаргагдааб?

Барилгын хүсэтэй эмхитэй гансааран тэмсэжэ бирахагүйб гэжэ һанаад, газетээр дамжуулан энээн тухайгаа хөөрэжэ үгэхэ хүсэлтэйб. Минии гэр байра барилгын комбинадта ошоходомни, тэндэ мэдэхэ хүн олдоогүй. Барилгын 102-дохи управлени (тэрэниие И. А. Буксиков ударидадаг) бэлэдхэлэй хүдэлмэри хэжэ байгаа юм ха. Ерээдүйн барилгатай сасуулжа үзэхэдэ, энэмнай өөдэгүйхэн зүйл, энээнһээ уламжалан, шаг шууяа татаһанай үлүү гэжэ намда хэлээ.

Элдэб сэсэгүүдээр, ногоогоор халюуран харагдадаг Протоко горхоной голдо юун болошоо гээшэб гэжэ таанад халаад үзыт. Удахагүй эндэ хооһон, халзан тала үлэхэнь лэ.

Л. ХОМЯКОВ,
93-дахи округһоо Улаан-Үдын городской Соведэй арадай депутадта кандидат.

Хойто зүгэй арадуудай ассоциаци

Апрелиин эхиндэ болоhон Хойто зүгэй үсөөн тоото арадуудай съезд дээрэ байгуулагдаhан ассоциаци ороной үргэн ехэ нютагуудай үндэhэн зоной аша туhые хамгаалха байна.

Холын Хойто зүгтэ ажаhуудаг хори гаран арадуудай саашанхи хуби заяае тодорхойлхо гээшэ шухала удха шанартай гэжэ съезд дээрэ тэмдэглэгдээ. Энэ дээдэ хуралдаанда хабаадахаяа ерэhэн бүхы делегацинуудай түлөөлэгшэд үсөөн тоото арадуудта хабаатай олон тоото орео шухала асуудалнуудые зүбшэн хэлсэhэн байгаа. Үндэhэн зоной ажаhуудаг нютагуудта министерствэнүүд болон албан зургаанууд ажахы эрхилхэдээ, нютаг зоной онсо илгаае, аша туhые, хараада абангүй, национальна политика хазагайруулhан, тэдэнэй hуудал байдалые хүгжөөлгэдэ анхаралаа hуладуулhан, оршон тойронхи байгаалиие эрид муудхааhан байха юм.

Таймырай автономито округой ассоциациин президент долган Н. Н. Большаков, «Кангаланский» совхозой оро үсхэбэрилэгшэ чукча А. С. Гырголькау, национальна hургуулинуудай эрдэм-шэнжэлэлгын институдай ахалагша эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ, «Арун» ассоциациин президент, эвенк эхэнэр З. Н. Пикунова, Яхадай АССР-эй хойто зүгэй арад үндэhэтэдэй ассоциациин президент эвен А. В. Кривошапкин, Алыгджер тосхоной участково больницын ахамад врач тофа Р. А. Киштеева, Сахалинай областиин хойто зүгэй арадуудай ассоциациин соведэй түрүүлэгшэ оротон Н. В. Соловьев, Сургудай ангай совхозой ангуушан ханты яhанай И. И., Солочин, «Восток» колхозой парткомой секретарь киях Г. Н. Псягин, СССР-эй арадай депутат нанай эхэнэр Е. А. Гаер болон бусад элидхэл зүбшэн хэлсэлгэдэ хабаадаба.

Хойто зүгэй үсөөн тоото арадуудай түлөөлэгшэдhөө гадна, холын Хойто зүгэй, Сибирь болон Алас-Дурна зүгэй бага арадуудай ажабайдалай аша туhада дүтэ али бүхы бусад үндэhэ яhанай түлөөлэгшэд Уставай ёhоор ассоциациин гэшүүн байха аргатай.

Съездын делегадууд декларaци батаплан абаа. Энэ үргэн ехэ нютагай 26 арадуудай оройдоол долоониинь национальна автономитой юм гэжэ документ соо хэлэгдэнэ. Эвенүүд, нанаецууд, саамууд, селькупууд болон Совет ороной Хойто зүгэй бусад арадуудай түлөөлэгшэдэй гүрэнэй, экономическа ба хуули ёhоной байгууламжагүй байгаа тэдэниие нэгэдүүлхэ, национальна ухаан бодолыень hэргээхэ хэрэгтэ бэрхэшээл түбэгүүдые ушаруулна. Эгээл тиимэhээ национальна районуудые, сельскэ Соведүүдые hэргээхэтэеэ хамта үг угсаатанай соведүүд, старейшинэнүүдэй соведүүд гэхэ мэтэ өөhэдөө өөhэдыгөө хүтэлбэрилгын түхэл шэнинэнүүдтэ бусаха шухала гэжэ съезд тоолоно.

Байгаалиин нөөсэ баялигуудые ашаглалгада, хэрэглэлгэдэ хабаатай асуудалнуудые шиидхэхэдээ, үсөөн тоото арадуудай аша туhые, анхарал оролдолгые хараада абаха шухала.

Урма зоригоо бадаржа, ажабайдалаа хубилган шэнэдхэлгэдэ эдэбхитэйгээр хабаадаха урялатайгаар делегадууд нютагайхидтаа хандаба. Имагтал өөhэдынгөө хүсөөр, ухаан бодолоор, үндэhэ яhанай ёhо заншалнуудта, социалис уг зорилгонуудта үнэн сэхэ байhаараа манай ерээдүйе хангажа болоно гэжэ декларaци дотор хэлэгдэнэ.

(ТАСС).

Хойто зүгэй арадуудай ажабайдалhаа

ЗОЛ ЖАРГАЛТАЙ АЖАҺУУГЫТ!

Уужэм үргэн Буряад ороноймнай хойто хизаар дайдада хэтэ холын сагhаа хойшо оротонгууд (эвенкнүүд) ажаhуудаг. Эдэнэр гол түлэб ан, загаhа олзоборилдог, оро үсхэбэрилдэг ажалтай зон. Тиимэhээл бүхэли сагаа ой тайга соо, уhа голнууд дээрэ үнгэргэдэг заншалтай. 20—30-аад онуудаар Хойто-Байгалай эвенкнүүд айл бүридөө 30—40 оро бэридаг байhан юм. Оро хадаа эвенкнүүдые мяхаар, арhа шүрбэhөөр хангадаг байгаа бшуу. Эвенкнүүд орөо унажа, холын ой тайга соогуур ан арьятаниие агнажа, хоолойгоо тэжээдэг бэлэй.

30-аад онуудай хүлгөөтэй хүшэр сагуудаар, ганса хүндэ шүтэлгын үедэ оротонгуудые ой тайга сооhоонь гаргажа, колхозуудта хүсөөр оруулhан юм. Оротонгууд дуратай газартаа агнаха, оро үсхэбэрилхэ аргагүй болобо. Эдэнэр газар хахалха, таряа ургуулха, үхэр мал үсхэбэрилхэ, барилга хэхэ ушартай болоо. Хэтэ холын сагhаа хойшо эрхилжэ ябаhан ажал хэрэгээ орхиhон оротонгууд үбшэ хабшанда дарагдажа, ехэ нахашье эдлэжэ бирахаяа болео бшуу. 1935 он хүрэтэр СССР-эй Совнаркомой дэргэдэ Хойто зүгэй арадуудай комитет бии байhан юм. Энэ комитет бага арадуудай байдал hуудалые hайжаруулха талаар эдэбхитэй ажал ябуулгануудые бэелүүлдэг бэлэй. Энэ комитедэй тараагдаха үдэрhөө хойшо хойто зүгэй арадууд тухай ехэ анхарал хандуулагдахаяа болижо, ан, загаhа агнадаг газарнуудыень хүсөөр шахуу абтажа, бэшэ хүнүүдтэ үгтэhэн байха юм.

Һүүлэй жэлнүүдтэ эвенкнүүдэй байдал hуудал hайжаруулха талаар бага бэшэ ажал ябуулганууд бэелүүлэгдэнэ. Гэбэшье олон эвенкнүүд дулаан зохид байрагүй, хэхэ ажалгүй зобоно. Энээнhээ уламжалан, минии зайха зураха ушартай болоно.

Би hаяшаг Хойто-Байгалай районой Холодная hуурин хүрэбэб. Эндэ ехэнхидээ эвенкнүүд hуудаг юм. Һүүлэй жэлнүүд соо hууринай үйлсэнүүдтэ шэнэ гэрнүүд олоор ерэын бодоhон байха юм. Үнгэрhэн жэл найман жэлэй hургуулиин шэнэ байшан ашаглалгада оруулагдаа бэлэй.

— Һүүлэй табан жэлэй туршада манай Холодная hууринда 3 миллион түхэригэй барилга-хабсаралгын хүдэлмэри хэгдээ. Һууринаймнай бүхы үйлсэнүүд асфальтаар хушагдаа. Найман жэлэй hургуулиин барилгада 1 миллион 300 мянган түхэриг гаргашалагдаа юм. Эндэмнай соелой байшан бэригдахаар болоhоор үнинэй ааб даа. Байрын гэрнүүд дуталдажа, хэхэ юумэ яhала ехэ,— гэжэ Киндигирэй сельскэ Соведэй түрүүлэгшэ, Буряадай АССР-эй арадай депутадаар hаяшаг hунгагдаhан А. Н. Алексеев хэлэнэ. Анатолий Николаевич Алексеев өөрөө оротон угсаатанай хүн болоно. Тиимэhээл hууринайнгаа ажалшадай байдал hуудал тухай hонирхолтойгоор хөөрэнэ.

Дүшөөд наhанай дунда зэргын хүдэр дорюун бэетэй энэ хүниие харахада, ангууша хүн гэжэ абаhаар лэ ойлгохоор.

— Би бэлшэр бага наhанhаа агнуури хэдэг хүм. Мүнөөшье ойдо гаража агнадагби. Ажал ехэ. Сүлөө сагай гарахадань, ой ошодогби. Агнаха дуратай хүнүүд hууриндамнай олон. Теэд бүхы эвенкнүүдтэ агнаха зүбшэл үгтэнэгүй. Тиимэhээл гомдол бариха ушар олон гарана. Гарахашье зэргэтэй. Эвенк хүн агнуури хэхэгүй hаа, юугээр хоолойгоо тэжээхэ гээшэб? Нижнеангарскын коопзверопромхозой директор В. А. Барановтай энэ асуудалаар олон удаа шангаханаар лэ хөөрэлдэhэн хүм. Үнгэрhэн жэл Тыя, Холодная, Кичерэ голнуудай эрье дахан агнуури хэхэ зүбшэл эвенкнүүдтэ үгтөө. Энэ ехэ hайн хэрэг,— гэжэ А. Н. Алексеев сэдьхэлээ хүдэлгэн хэлэнэ.

Холодная hууринай ажалшад сагаан үнэгэ үсхэбэрилдэг, агнуури хэдэг, ангай арhаар хубсаhа хунар оедог байха юм. Эдэнэр урдань 1500 оро үсхэбэрилдэг бэлэй. Хэнэйшьеб даа, дээдын зургаанай захиралтаар энэ оронууд үгы хэгдэhэн юм. Мүнөө орын фермэ дахинаа байгуулха ябуулга бэелүүлэгдэжэ байна. Хэдэхэн жэлэй үнгэрөөд байхада, орын hүрэг Холодная нютагта бэлшэжэ ябаха бээ гэhэн этигэл найдал минии досоо эжэлүүдгүй түрөөдхихэ юм.

— Манай hууринай хубсаhа оедог цехтэ ошое. Оротон басагадай оеhон малгай гуталнуудые районоймнай ажалшад ехэ дуратайгаар худалдан абадаг юм. Бэрхээр оедог залуу басагад тэндэмнай олон даа,— гэжэ А. Н. Алексеев дурадхаба.

Үдэрэй сайлалгын hүүлээр хубсаhа оедог цех соо орожо ерэбэбди. Залуухан оротон басагад арhа эсхэжэ, малгай гутал оежо hууна. Толгойгоошье үргэжэ хөөрэлдэхөөр сүлөөгүйнүүд хэбэртэй. Эндэ цехэй начальник Наталья Константиновна Рэмпельтэй танилсабабди. Дүшөөд наhаяа шахажа ябаhан энэ эхэнэр үшөөл залуугаар Холодная hуурин ерэжэ, хубсаhа оехо цех нээлсэhэн байна. Немец үндэhэ яhатанай түлөөлэгшэ юм. Оротон басагадые ангай арhаар хубсаhа хунар оехо хүнгэн бэшэ мэргэжэлдэ hургажа байнхай.

— Арбан дүрбэн жэлэй саанахана энэ хубсаhа хунар оехо цех нээгээ hэмди. Жэлдээ дунда зэргээр 310—320 мянган түхэригэй хубсаhа хунар оежо, районойнгоо ажалшадта худалданабди, даабаряа хододоо үлүүлнэбди. Басагадни гартаа дүйтэй, ажаллахадаа бэрхэнүүд юм даа,— гэжэ Н. К. Рэмпель сүг хүдэлдэг оротон басагадаа магтана.

Надежда Шэнгинэ-Алексеенко, Вика Ганюгина, Екатерина Платонова, Татьяна Жигун болон бусад басагад малгай, гутал, шала дээрэ дэлгээхэ дэбисхэр, дэгэл ангай арhаар оеходоо, шадамар бэрхэнүүд болошонхой. Жэшээлхэдэ, Вика Ганюгина hарадаа 2300 түхэригэй хубсаhа оехо аад, үнэн дээрээ 2600—2700 түхэригэй хубсаhа оежо, бэшэнэйнгээ магтаал hайшаалда хүртэнэ. Вика Ганюгина эхэнэрнүүдэй, эрэшүүлэй малгай, дэгэл, гутал оеходоо, бүхы ажалаа тэгшэ hайнаар хэдэг заншалтай. Тэрэнэй эсэгэнь, үбгэ эсэгэнь бэрхэ ангуушад байhан юм. Үндэр наhа наhалжа үрдингүй үбшэндэ нэрбэгдэжэ наhа барааhэн. Вика мүнөө гэртээ гансаараа байдаг.

— Бараг hайн хүдэлнэб. Һарадаа 270—300 түхэриг олоноб. Энэмни эдеэ хоолдом, хубсаhа хунар абахадам ядаралгүй хүрэдэг. Һайнаар ажаhуухын тула эрхим hайнаар хүдэлхэ шухала,— гэжэ Вика хэлэнэ. Екатерина Платонова, Надежда Алексеенко болон бусад басагад hарадаа мүн лэ 300—350 түхэриг олодог байха юм.

Хубсаhа оедог залуу басагадтай танилсажа хөөрэлдэхэдэ, олон юумэ эли тодо болоодхино. Ажал хүдэлмэри Холодная hууринда олохо гээшэ бэрхэтэй хэрэг. Ан үсхэбэрилдэг фермэдэ үлүү хүнүүдые абаха аргагүй байна ха юм. Эрэшүүл хубсаhа хунер оехо шадалгүй. Энээн дээрэhээ сэрэгэй албанhаа бусаhан залуу хүбүүд ажал хүдэлмэри абаhаар олоногүй. Дүтын Кичерэ, Нижнеангарск ошохо ушартай болоно. Холодная hууринай хүн зон бултадаа тэгшэ hайнаар hууна гэжэ хэлэхын аргагүй. Агнуури хэдэг, хубсаhа хунар оедог, ан үсхэбэрилдэг оротонгууд бараг hайн hуудаг юм байна. Байгша оной январь hараhаа хойшо эвенкнүүдтэ Тыя, Холодная, Кичерэ голнуудай эрье дахан агнаха зүбшэл үгтэбэ. Январь, февраль, март hаранууд соо Тыя голоор агнуури хэhэн залуу ангуушан Алексей Ганюгинтай уулзажа хөөрэлдэбэбди. Алексей үнгэрhэн жэл сэрэгэй албанhаа бусаhан байха юм. Эдир залуу, хүсэ тамир түгэлдэр.

— Ехэл оройтожо агнуури эхилээб. Гэбэшье 6 булга, 37 хэрмэ, 8 hолонго бэряаб. Муу бэшэ хэрэг. Байгша оной зун даажа абаhан участогтаа урса гэрнүүдые барихаб. Бэлдхэл hайнаар хэхэб Тингэбэл 20—30 булга бариха арга боломжо бии,— гэжэ А. А. Ганюгин хэлэнэ. Холодная hууринай эвенкнүүдтэ 500 хаб загаhа бариха, загаhа олзоборилхо зүбшэл үгтэбэ. Эдэнэй байдал hуудалые hайжаруулха талаар hүүлэй сагта бага зэргэ ажал ябуулганууд бэелүүлэгдэжэ захалба. Хойто зүгэй арадуудай эмхидхэлэй конференци Улаан-Үдэ хотодо үнгэргэгдэжэ, Буряадай АССР-эй Хойто зүгэй арадуудай ассоциаци эмхидхэгдээ hэн. Москва хотодо Хойто зүгэй арадуудай Бүхэсоюзна съезд үнгэргэгдэжэ, Холодная hууринай ажалшан, бэрхэ ангуушан Ю. И. Черноев делегат боложо, тус съездын хүдэлмэридэ хабаадалсаба. Энэ hайн хэрэг. Манай Хойто-Байгалай районой эвенкнүүдэй байдал hуудалые hайжаруулха хэрэгтэ нютагай Соведүүдэй арадай депутадууд үүргэ нүлөө үзүүлжэ, Холодная hууринай эвенкнүүдэй ажал хэрэг, ажабайдал саашадаа мүн лэ хубилха бээ гэhэн найдал минии досоо түрэнэ.

Б. ЖАМЬЯНОВ,
Северобайкальскын түмэр замай отделениин машинистын туhалагша.

ЭВЕНК ОРОН ТУХАЙ

ВЛКСМ-эй Буряадай обкомой болон В. И. Ленинэй нэрэмжэтэ пионернүүдэй Бүхэсоюзна эмхиин областной Соведэй үмэнэhөө хоер hарадаа нэгэ удаа гаража байдаг хүүгэдтэ зорюулагдаhан «Хараасгай» гэжэ журналай байгша оной нэгэдэхи ном hаяхан хэблэлhээ барлагдан гаража, олон тоото уншагшадтаа ябуулагдаба.

Тус номер Эвенкиин автономито округой тогтоhоор 60 жэлэй ойдо зорюулагданхай.

«Тунгус», «хамниган», «эвенк» гэhэн гурбан ондоо нэрэнүүд нэгэл арад зондо хабаатай,— гээд, журналай түрүүшын хуудаhануудта хэлэгдэнэ.— Тэдэ эвенк зомнай агуухэ арад байhан юм. Мүнөө тэдэнэй зарим Хитад ороной Эвенк хушуунда ажаhууна, Монгол орондо Онон мүрэнэй эрьеэр түбхинэнхэй, манай Совет орондо олохон газарта нютагжан байхаhаа гадна өөhэдынгөө округтой бшуу».

Тус номерто оруулагдаhан уран шүлэгүүдые дурдаха болоо hаа, эндэ эвенк угсаатай болохо манай республикын Хурамхаанай райондо ажаhуудаг Владимир Лорготоевой, Николай Оегирай болон Алитет Немтушкинай шүлэгүүд толилогдонхой.

Эвенкиин автономито округой, БАМ-ай Буряадай участогай Уоян тосхоной, Улаан-Үдэ хотыншье багашуулай зураhан зурагууд «Хараасгай» журналай хуудаhануудые таатай зохидоор шэмэглэжэ үгэhэниинь ютэгүй.

«Сенкича, Гирканча—минии газарша ябаhан хүнүүдтэ, мүн намтай ушарhан бүхы түнгүүсүүдтэ зорюулнаб. Тэдэнэй гэгээн дурасхаалые зүрхэн соосоо хододоо hанажа ябадагби»,—гэжэ үнөөхи суута гараhан «Угрюм-река» гэhэн романай автор болохо Вячеслав Шишков «Сэбдэг хүйтэн хизаар» гэгдэhэн дэбтэрэйнгээ урда үгэнүүдтэ бэшэhэн юм байна. Г.-Д. Дамбаева буряадшалаа.

Мүн тиихэдэ Буряадай арадай уран зохеолшо Ц-Ж. Жимбиевэй бүтээhэн «Баатаршалга» гэжэ рассказ соо Советскэ Союзай Герой болоhон эвенк яhанай хүн—Иннокентий Увачанай Эхэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай дүлэн соогуур ямар шэн зориг гаргаhан тухай hонирхомоор хэлэгдэнхэй.

«Үнэгэн юундэ улаан бэ?»— гэжэ эвенк арадай онтохон олон тоото бага, ехэшье уншагшадые hонирхуулангүй яалай...

«...Хүнүүд ямаршье бүглүү хүбшэдэ жаргалта байдал хүсэн, муүе hайн дараха гэжэ этигэдэг, баатарнууд тухай үльгэр домог түүрээгшэ бэлэй,— гээд, эвенк арад зон тухай трилогиин автор Владимир Корнаков «Тайгын хүбүүн—Павлик Басаулов» гэhэн дурдалга соогоо бэшэнэ.—Харин би Амалат нютагай юрын хүбүүхэн Павлик Басаулов тухай дурдахаа hанааб. Баунтын тайгада Совет засагай тогтожо байhан үе hэн...»

«Хараасгай» журналда толилогдоhон эвенк-буряад-ород словарь, хэн мэдэбэ, гэнтэ олон тоото элдэб яhанай үхибүүдэй хоорондоо бэшэлсэхэ, танилсаха, нүхэсэхэ хэрэгтэ туhа болохо магадгүй.

Багашуулда туhатай эвенк арадай таабаринууд, hургаалнууд, байгаалиин шэнжэнүүд журналай хуудаhануудта бии...

В. ЦЫРЕНЖАПОВ.

Арhан бүмбэгэ хайшаа мухаринаб?

Мартын эсэс багта наадануудай календарь болон зоны бүридэл элирүүлэгдэжэ, Улаан-Үдын «Сэлэнгэ» командын байгша ондо хаана, ямар болзорто наадаха байhаниие мэдэжэ ababaбди. Энээнэй урда тээ гансал футболдо дуратайшуул бэшэ, мүн өөhэдөө футболистнууд болон тренернүүд ямар болзорто наадануудые үнгэргэхэ байhанаа мэдээгүй. Сибирь болон Алас-Дурнын команданууд Казахстанай, мүн Уралай командануудтай наадажа магадгүй гэhэн hураг тараhан байна. Тэд Уралай команданууд экономическа реформые гол хараhаа алдаха дурагүй байжа, хашарhан мүнгэшье тоолохые оролдоно. Бидэ тэдэниие буруушааха зорилготойгоор иигэжэ хэлэнэ бэшэбди.

Командануудые байгуулhан организацинууд футболистнуудта эрхим hайнаар наадаха эрилтэ табидаг болонхой. Гэхэ зуура, мүнөө бүхы юумэн гансал спортсменүүдhээ, тэдэнэй бэлиг шадабари, түгэс бэлэдхэл болон оролдолгоhоо дулдыдахагүй байна. Үнгэрэгшэ жэлдэ манай футболистнууд Псковой «Машиностроитель» командатай уулзаа hэн. Футболой федераци болон РСФСР-эй спорткомитет ямар зорилготойгоор hүүл барижа ябаhан командануудые түрүү hуури эзэлэгшэдтэй уулзуулха болооб гэhэн асуудал табигдаха еhоороол табигдана. hүүл баригшадые эдэбхитэй, үрматай болгохо зорилготойгоор иимэ уулзалгануудые эмхидхэhэн болоно гү? «Сэлэнгэ» өөрынгөө зоно соо 17-дохи hуури эзэлhэн байжа, Сибирь болон Алас-Дурна зүгэй командатай бэшэ, харин ондоо регионой—Баруун Россин коллективтэй уулзаха еhотой байгаа бшуу. 1989 оной наадаанай сезондо «Сэлэнгэhээ» доогуур hүүри эзэлhэн «Сахалин» команда зоны бүридэлдэ оруулагдашаhан байха юм. «Сахалинда» атаархаhандаа иигэжэ хэлэнэ бэшэбди. Мүнгэнэй талые хараха болоо hаа, иимэ байна: Улаан-Үдэhөө Псков хүрэтэр билет (хүн бүхэнэй) 100 түхэригтэ болоно. Хоер командa урагша хойшоо ниидэхэдээ, ниилээд ехэ мүнгэ гаргаhан байна бшуу. Ондоо гаргашанууд баhал байгаа ааб даа. Иигэжэ бултыень хамтаруулхада, аяар 10 мянган түхэриг гаргагдаhан байха юм. Энэ ехэ мүнгэ материально-техническэ бааза бэхижүүлгэдэ гаргашалаа hаа hураггүй дээрэ байгаа гэжэ hанахаар. Тусхайлбал, «Сэлэнгэ» командын материально-техническэ бааза хэды муу байдалтайб!

1990 ондо Сибирь болон Алас-Дурнын зоныи командануудай дунда эмхидхэгдэхэ наадануудай календарь минии урда табигданхай байна. Ороной чемпионатда түрүүшын наада манай «Сэлэнгэ» майн 9-дэ Комсомольск-на-Амуре хотодо үнгэргэжэ, нютагай «Амур» командатай наадахань. Энэ наадаанай hүүлээр Шэтэ ерэжэ, майн 13-да «Локомотивтай» наадаад, hөөргөө Хабаровска хизаар ниидэжэ, майн 17-до СКА командатай уулзаха. Наадануудые иимэ бодолгүйгөөр түсэблэхэдэ, хэды ехэ мүнгэн гаргагдана гээшэб! Россин футболдо хубилалтануудые хэхээр болоо гэжэ hанагдана.

Энэшье сезондо дутуу дунданууд, бодомжогүй ябадалнууд дайралдахаар янзатай. Хоердохи лигын эрхим команданууд буферна турнир гэжэ ойлгогдохоор бэшэ ореогоор нэрлэгдэhэн гурбан зонодо оруулагдаа. Сибирь болон Алас-Дурнын зононуудай нэгэндэ Омскын «Иртыш», Барнаулай «Динамо», Благовещенскын «Амур», Находкын «Океан», Эрхүүгэй «Звезда» оруулагдаhан байна. Байгша ондо манай «Сэлэнгын» наадаха зонодо 15 команда оруулагданхай. Тэдэниие нэрлэебди: «Сахалин» (Южно-Сахалинск), «Вулкан» (Петропавловск-Камчатский), СКА (Хабаровск), «Луч» (Владивосток), «Амур» (Комсомольск-на-Амуре), «Локомотив» (Шэтэ), «Автомобилист» (Красноярск), «Металлург», (Новокузнецк), «Прогресс» (Бийск), «Торпедо» (Рубцовск), «Чкаловец» (Новосибирск), «Томь» (Томск).

Үшөө хоер шэнэ команда нэмэгдэхэ. Энэмнай Ангарскын «Ангара» болон Кемеровскэ областиин Ленинско-Кузнецкын «Шахтер» болоно. «Ангара» 1995 ондо хоердохи лигэдэ наадахадаа, дүрбэдэхи зонодо hүүлшын hуури эзэлээ. Иигэжэ тэрэ «ехэ футболhоо» түригдэшэhэн байха юм. Тиихэдэ наадаhан зарим футболистнууд шэнэ командын бүридэлдэ оруулагдаа. Тиимэhээ «Ангара» командые шэнэ тахилнуудынай гэжэ нэрлэхэгүй байнабди.

Дүрбэдэхи зонодо түрүү клубууд үсөөн оруулагданхай. Тиимэhээ Шэтын «Локомотив», Хабаровскын СКА болон Владивостогой «Луч» командануудай хоорондо шанга тэмсэл болохо байха. Эдэ командануудай нэгэниинь түрүү hуури эзэлхэ гэжэ тухайлхаар.

«Луч» жэлэй эхиндэ суглаа үнгэргэхэдөө, зонодо түрүү hууриия алдахагүйбди гэжэ мэдүүлээ hэн. Баян дүршэлтэй байhандаа иигэжэ хэлэхэ үндэhэ баримтатай байжа болоо. Добтологшодые абаад үзэхэдэ, С. Аргудяев Москвагай «Спартак» болон «Динамо» командануудай бүридэлдэ яhала hайнаар наадаhан байха юм. А. Кистень hая болотор Минскын «Динамо» командын гэшүүн ябаа. Харин хамгаалагшадые хараад үзэхэдэ, А. Андросенко, А. Федянин, О. Бондарь «Луч» командын бүридэлдэ арбадахи сезоноо наадажа байна. Минскhээ уригдаhан Ю. Трухан, Ю. Черкенко (үнгэрэгшэ жэлдэ «Амур» командын түлөө эрхимээр наадаhан) приморинхидай наадые hонирхолтой болгожо магадгүй.

Хабаровскынхид мүн лэ түрүү hууриин түлөө шанга тэмсэлдэ хам орохоор бэлэн байhанаа мэдүүлнэ. Энэ командын бүридэлдэ шэнэ футболистнууд олон. Нэгэдэхи лигын командануудта оруулагдажа, үндэр дүнгүүдые харуулhан Г. Смирнов командын добтологшо болоно. Находко ошоhон С. Козловые амжалтатайгаар hэлгэхэ байха гэжэ Смирнов тухай тренернүүд нэгэн hанамжатай.

Шэтын «Локомотив» командын гэшүүд Н. Талимов, Р. Гаттаров, А. Истомин, Е. Котовский забайкалиинхидай омогорхол болодог. Манай футболистнууд Шэтын командатай майн хоерто Буряадай АССР-эй 25 жэлэй ойн нэрэмжэтэ стадион дээрэ РСФСР-эй кубогой түлөө наадаанда хабаадаха.

Алас-Дурнаар ябажа ерэhэнэйнгээ удаа «Сэлэнгэ», түрүүшынгээ наада майн 26-да Новокузнецкын «Металлургтай», майн 30-да Рубцовскын «Торпедо» командатай, июниин 3-да Бийскын «Прогресстэй» үнгэргэхэ.

«Сэлэнгэ» командые ахалагша тренер Сергей Иванович Тутаев, тренер Валерий Павлович Михнов бэлдэнэ, ударидана. Республикымнай нэрэ хүндые хэд хамгаалхаб гэжэ хараад үзэе. Вратарьнууд: Арсалан Жамьяндабаев (1964 ондо түрэhэн), Константин Кабунов (1969); хамгаалагшад: Андрей Неровный (1970), Владимир Шевляков (1959), Виктор Машковцев (1963), Владимир Чумаков (1957), Юрий Головко (1967), Игорь Черных (1963), хамгаалагшадай туhалагшад: Олег Соболев (1968), Сергей Кокорин (1957), Юрий Гришин (1967), Алексей Карпов (1971), Владимир Кныш (1967), Алексей Карпов (1971), Владимир Кныш (1967), Киевэй футболой хүмүүжүүлэгшэ, Андрей Пойманов (1972)—Улаан-Үдын «Смена» командын гэшүүн, Леонид Иванов (1963); добтологшод: Александр Алферов (1962), Валерий Истомин (1968), Игорь Ушарук (1965) гэгшэд.

Мүнөө команда hуралсал-hорилгын түгэсхэлэй наадаанда хабаадахаяа Хоста хото ошонхой. «Сэлэнгэ» яhала hайн бэлэдхэлтэй гэжэ түрүүшын мүрысөөн харуулаа. Нүхэр еhоной 13 уулзалгада, хабаадаhан манай команда зургаан илалта туйлажа, зүб замаар дабшажа ябаhанаа гэршэлээ. Павлодарай «Тракторые» 2:1, Иваново хотын «Текстильщигые» 2:0, Симферополиин «Таврике» 3:1, РСФСР-эй эдиршүүлэй суглуулагдамал командые 3:2 тоотойгоор илажа гараhан байна. Эдэ уулзалгануудта Сергей Кокорин, Юрий Гришин, Леонид Иванов онсо шалгараа. Шэнэ футболистнууд Игорь Ушарук, Андрей Пойманов нэгэ-нэгэ бүмбэгэ оруулжа, эрхим наадашад болохо байhанаа харуулаа.

Байгша ондо «Сэлэнгэ» эрхим hайн үрэ дүнгүүдые туйлаха байха гэжэ найданабди.

В. ЧЕРНЫХ,
футбол шэнжэлэгшэ.

Чемпион айлшаар ерэбэ

Дүрэ буляалдалгын барилдаагаар дэлхэйн чемпион, СССР-эй спортын габьяата мастер Борис Дугданович Будаев эдир барилдаашадай уряалаар Баргажанай район ерэбэ.

Улан тосхондо Борис Будаев hурагшадтай, ажалшадтай уулзаба. Соелой байшан соо үнгэргэгдэhэн энэ уулзалга олоной hонирхол татаа гэжэ тэмдэглэебди. Суута спортсмен Хилганада hургуулиин интернадта айлшалаа, Баян-Голдо нютагайнгаа хүнүүдтэй уулзажа, үгэ хэлээ.

Борис Будаев СССР-эй спортын түрүүшын габьяата мастер (буряад барилдаашадай дундаhаа) гээшэ. Япон болон Урда Корейдэ хайшан гэжэ барилдаhан тухайгаа Борис Дугданович нютагайнгаа хүнүүдтэ хөөрэжэ үгэhэн байна. Пенсильвания штадай Питсбург хотодо үнгэргэгдэhэн шанга мүрысөөн тухай хөөрэжэ үгэхыень нютагайхидынь гуйгаа. Америкэн хотодо үнгэргэгдэhэн энэ турнирта гансал дэлхэйн болон олимпиин наадануудай чемпионууд хаба шадалаа туршалсаа бшуу.

Борис өөрынгөө шэгнүүртэ хоердохи hуури эзэлжэ, мүнгэн медальда хүртөө. Түгэсхэлэй мүрысөөндэ буряад бүхэ США-гай чемпион Джон Каратай уулзаа. Энэ американ атлет Сеулда үнгэргэгдэhэн олимпиин наадануудта бронзо шанда, Швейцарида болоhон дэлхэйн чемпионадта мүн лэ бронзо шанда хүртэhэн байна. Борис США-гай чемпионтой гурба дахин уулзахадаа, бата илалта туйлажа гараа. Яхадта американ болон совет барилдаашадай заншалта уулзалгада Борис США-гай чемпионтой уулзаhан байна. Энэ шанга тулалдаанда Борис Джониие богонихон саг соо нюргалдуулан унагаажархео hэн.

hүүлшын тулалдаан ямараар үнгэрөөб? Мүрысөөнэй дүүрэхэhээ 40 секунда урид Борис 3:0 тоотойгоор илажа байба. Тэд эдээхэн секунданууд соо Джон контрдобтолго эмхидхэжэ, арга дүрэнүүдыень хэрэглэхые оролдобо. Судьянар тэрээндэ гансата 4 балл үгэжэрхео hэн. Иигэжэ американ атлет илалта туйлаа.

Борис Будаев дэлхэйн чемпионадта барилдаhан бүхы барилдаашадай тулалдаануудые харуулhан видеокассетэнүүдые асараа. Баргажанай районой эдир барилдаашадтай уулзахадаа, олбогой түрүү мастер арга дүрэнүүдые харуулhан байна. Иимэ уулзалга эдир спортсменүүдтэ хэды ехэ туhатайб!

Түрүү барилдаашамнай өөрынгөө түсэбүүд тухай, hанал бодолнууд тушаагаа хөөрэжэ үгөө. Хабар Европын чемпионат болохо. Тэрээндэ манай бүхэ хабаадахагүй. Ушар юуб гэхэдэ, Улаан-Үдэдэ СССР-эй чемпионат үнгэргэгдэхэ юм. Борис тэрээндэ хабаадажа, үндэр дүнгүүдые туйлаха hанаатай. Тус чемпионадай дүнгүүдээр ороной суглуулагдамал хоер команда бүридхэгдэжэ, нэгэниинь дэлхэйн чемпионадта, нүгөөдэнь США-да үнгэрэгдэхэ Наадануудта ошохо юм. Хододоо амжалтатай ябахыень Борис Будаевта нютагайхидынь хүсэжэ, дурасхаалта гарай бэлэгүүдые барюулаа.

В. ГУЛГЕНОВ,
дүрэ буляалдалгын барилдаагаар СССР-эй спортын мастер.

hайндэр болобогүй

ВЛКСМ-эй ЦК-гай «Гүрэмэл бүмбэгэ» гэhэн түгэсхэлэй турнирта хабаадаhан командануудай түлөөлэгшэд Буряадай АССР-эй ВЛКСМ-эй обкомой эмхидхэдэг мүрысөөнүүдэй ямараар үнгэргэгдэдэг байhан тухай хөөрэжэ үгэхые гуйна.

«Спартак» болон ЛВРЗ-гэй СК-гай хоер стадион дээрэ мүрысөөнүүдые үнгэргэхэ гэhэн шиидхэбэри студенческэ коллегиин зүблөөн дээрэ абтаа hэн. Тэд мүрысөөнүүдэй нээгдэхэ үдэр ЛВРЗ-гэй СК-гай талмай дээрэ мүрысөөнүүдые үнгэргэхэ нэгэшье түхеэрэлгэ табигдаагүй, тэмдэглэлнүүд зурагдаагүй гэжэ элирбэ. «Спартак» стадион дээрэ мүн лэ имэрхүү байдалтай байшоо. Иигэжэ стадионууд дээрэ дары түргэн бартаанууд бодхоогдожо, тэмдэглэлнүүд хэгдэбэ.

Ахамад судья, судейскэ корпус гэжэ байгаагүй. Командануудай түлөөлэгшэд өөhэдөө мүрысөөнүүдые үнгэргэхэ харюусалга бэе дээрээ даажа абаба. Шанга мүрысөөнүүдтэ хабаадаха гэжэ бэлэдхэhэн спортсменүүдые хайрлахаар байгаа hэн. Командануудай түлөөлэгшэд хоккеистнүүдээ түбхинүүлхэ, хооллуулха, наадаанда бэлдэхэ гэхэ мэтээр хэды ехээр hанаагаа зобохо баатай болооб!

ЛВРЗ-гэй СК-гай талмай дээрэ мүрысөө үнгэргэхэ аргагүй байhан тула хоккеистнүүд «Спартак» стадионой хубсаhаа тайладаг газарта бүхэлиин үдэр hууха баатай болоо.

Мүрысөөнүүдhээ гадуур соелой хэмжээ ябуулганууд тухай хэлэhэншье үлүү байгаа hааб даа. Мүрысөөнүүдэй нээлгэ, хаалга хэхэ мэтэ юумэн болоогүй. Тобшоор хэлэбэл, хоккеистнүүдэй удаан хүлеэhэн hайндэр болобогүй бшуу. Тэдшье 1985 онhоо хойшо мүрысөөнүүд имэрхүү байдалда үнгэргэгдэдэг гуримтай болошонхой гэжэ тэмдэглэебди. Физкультура болон спортдо дуратайгаар эдир залуу үетэниие хүмүүжүүлхэ тухай хэлэлтэй гү? Мүрысөөнүүдэй имээр үнгэрhэндэ хэн зэмэтэйб?

П. АНДРАШУК, С. ФЕДОТОВ, А. ЦЫРЕНОВ, В. КАРПУНИН,
ВЛКСМ-эй ЦК-гай «Гүрэмэл бүмбэгын» шангай түлөө түгэсхэлэй мүрысөөндэ хабаадаhан командануудай түлөөлэгшэд.

РЕДАКЦИhАА: комсомолой Буряадай обкомой хүдэлмэрилэгшэд залуушуулай газетэдэ харюу үгэхэ байха гэжэ найданабди.

ХАРИ ГАЗАРТА АМИДАРАН ҺУУГАА МОНГОЛ АХА ДҮҮНЭРТЭЭ ЭЛЬГЭЭХЭ БЭШЭГ

XVII ЖАРАНАЙ САГААН МОРИН ЖЭЛЭЙ САГААН ҺАРЫН ШЭНЫН НЭГЭНЭЙ ҮЛЗЫ ХУТАГТА ҺАЙНДЭР

Монгол үрхэ гэрээ улам мандан бадаруулха хүсэл зориг дүүрэн ураг түрэлэй холбоотой Та бүхэнэй болон аха дүүнэрэйтнай амар амгаланиие айладхан, бидэнэй дундаһаа хэдэн уладай энэ бэшэгые эльгээжэ байһандамнай хүлеэн соерхон абана бээт даа!

XV жаранай сагаагшан тахяа жэл (1921) Монголой олон арад эрхэ сүлеөгэйнгөө түлөө тэмсэн бодожо, тусгаар тогтоһон уласаа түбхинүүлээ бэлэй. Энэ улас гэрээ дэбжээн, хүн зонойнгоо бэлиг оюуниие нээхэ үйлэ хэрэгээ шэнээр эхилжэ, эды ехэ амжалта туйлабабди. Арад түмэнэймнай амидаралай гол зүйл — мал һүрэгнай үдэн үрэжэжэ байна. Урдань шанагаар хэмжэжэ хари газарһаа зөөжэ байһан үрэһэ тарилагаа бидэнэр өөһэдөө таража ургуулаад, бүхы хэрэглэлээ элбэгээр хангадаг болообди. Манай орон гадаада гүрэнһөө худалдан абажа байһан нилээд олон түрэлэй эд бараае өөһэдөө үйлэдбэрилэн бүтээдэг болоно байна. Эд хэрэглэмжэ, оюун соел хүгжэжэ, хуушаниинь һэргэн өөдэлжэ, шэнэнь саашадаа сэсэглэхэ арга боломжотой болоо. Манай улас дэлхэйн оронуудай хамтын нэгэдэлэй бүрин эрхэтэ гэшүүн болоод, 104 оронтой дипломат еһоной холбоотой, 30 гаран оронэй 600 фирмотэй худалдаа наймаа хэдэг, 50-яад улас гүрэнтэй соелой талаар харилсажа, хамтаран ажалладаг болонхой.

Улас оронойнмнай дабажа гараһан зам тиимэ амар хялбар бэшэ, уршаг түбэг ехэтэй байгаа бэлэй. Түүхын урасхал нугалаан дунда үндэһэнэймнай түүхэ, соёлой үнэтэ зүйлнүүд, үрин тарин болоно, үндэһэ изагуураа, еһо заншалаа тоохогүй ябадал гарадаг байгаа. Манай ороной эдын засаг (экономико), шэнжэлхэ ухаан, техникын нилээд гээгдэнги байһанай нэгэн шалтаганиинь энээнтэй холбоотой юм.

Эрьен ошохо сагай ябасаар татагдан, манай арад олоной ажабайдалда, улас үндэһэтэнэй ухаан соелдо эсэгэ үбгэдэймнай һайн һайхан уламжалал, еһо заншал һэргэн, сэдьхэл бадаржа байна. Монгол оромнай хамаг дэлхэйдэ үүдэ хаалгаяа нээжэ, улас орон, хүн бүхэнтэй зэргэлэн һуужа, харилсан хүндэлжэ, хамтаран ажалладаг болоно байна.

Эртэнэй Хунну, эзэн Чингис, элинсэг хулинсагһаа уламжалан үлдөөһэн энэ һайхан нютаг уһаяа амин мэтээр хайрлан, гулэмтэлэ һахижа, галаа бадараажа байгаа Монгол уласаа Та бүхэн сэдьхэл зүрхэндөө хадагалжа ябанат гэжэ бидэнэр гүнзэгыгөөр этигэжэ байнабди.

Бидэнэй эхэ орон ямар баян, хүн зонойнмнай зориг сэдьхэл ямар үгөөмэр тэнигээн бэ. Хаанашье оршон һуугаа һаа илгаагүй, монголшууд бидэнэй энэ һайхан нютагаа өөдэнь таатагүй һаа, ондоо хэн манһаа үлүүгээр һанаагаа табиха гээшэб! Ерэхэ ондо болохо үндэһэнэйнгөө арадай хубисхалай 70 жэлэй ойе монгол хүн бүхэн сэдьхэл дүүрэн хүлеэжэ байна гэжэ энээнэй далимда Та бүхэндэ уламжалан дуулгая. Түүхэ соелой дурасхаал болохо алдарта зохеол «Монголой нюуса тобшын» 750 жэлэй ойе энэ ондо тэмдэглэхээр бэлэдхэжэ байнабди.

Саг түрын ябаса, хүнэй хуби табилан, һуудал байдалай эрхээр эхэ оронһоо гаража ошоод, хари газарта оршон һуугаа монгол аха дүүнэр, тэдэнэй үри саданар, залуу үеынхин Та бүхэн үбгэ эсэгэнэрэйнгээ гал гулемта, унаһан газар, угааһан уһан болоһон арюун һайхан уула тала, хонгай гобидоо таарамжатай сагтаа морилон ерэжэ, аршаан мэтэ айраг сэгээгээ эсоглон, эхэ нютагайнгаа үнгэ шарай, арад олонойнгоо ажамидарал, түүхэ соелой дурасхаалтай танилсажа, Эрдэнэ зуу, Амгарбаясгалант, Гандантэгчинлэн хиидтээ һүзэглэн мүргэхэ хүсэлөө дүүргэхэ байгаа һаатнай, монгол аха дүүнэр бидэтнай хүн еһоной сэдьхэлээр угтан золгохоор бэлэн байнабди.

Монголой аша үринэр та бидэндэ бүрин эрхэтэ улас эхэ ороноо саашадань сэсэглүүлэн хүгжөөхэ ехэ арга боломжо байна. Мүнөө үеын Монгол нютагай хүгжэлтын Та бүхэнэй бодожо байгаашаһаа үлүүшье, дутуушье байгаа һаа, Монголоо гэһэн сэдьхэлээ зүрхэндөө дүтөөр һанан соерхожо, мэргэн оюун ухаагаа нэмэрилээ һаатнай, ехэтэ буян болоно олониие баярлуулхань дамжаггүй. Та бүхэн тус ороной эдын засаг, соел, шэнжэлхэ ухаанай али нэгэн һалбариин ажал хэрэгтэ халуун сэдьхэлээр оролсохо, туһалхые хүсэхэ байбалтнай, бидэ баяртан угтаха болонобди.

Та өөрөө манай эндэ морилон ерэжэ, шухала хэрэгтэй юумэеэ лаблаха, улас ороной хүгжэлтын талаар элдэб мэдээ шэмээ абаха, Монголой соелые һэргээхэ байгуулга, гадаада оронуудтай найрамдалай харилсаа ябуулдаг эмхинүүдтэй, Монголой худалдаанай, ажа үйлэдбэриин газарнуудтай холбоо тогтоохо, ном судар һолилсохо зэргын хүсэл эрмэлзэлээ бэшэг захидалаар дамжуулан эльгээхэдэ болоно.

Хэрбээ Та Монгол ороной алишье булан тохойдо ажаһуужа байһан түрэл садан, анда нүхэдтэйгөө уулзаха ушархые хүсөө һаатнай, зам харгыетнай зааханһаа эхилээд, туһа дэмжэлгэ үзүүлхэ байһанаа дуулганабди.

Бидэнэй энэ бэшэг захидал монгол хүнэй сэхэ сэбэр шулуун сэдьхэлэй гэршэ мүн гэжэ Та бүхэндэ элирхэйлхэ ушартайбди.

Хаа хаанагүй түмэн жаргалан дэлгэржэ, амгалан энхын мэшээл улам тодорон гэрэлтэхэ болтогой!

Та бүхэнэй холбоо бариха да амар хялбарыень бодожо, бидэнэй энэ сэдьхэл һанаае үргэн дэмжэжэ байгаа Монголой энхэ тайбан, найрамдалай байгуулгануудай холбооной түйсэдхэхэ хорооной адресые үгэнэбди.

БНМАУ, Улаан-Баатар — 210644, Энхэ тайбанай гудамжа, Монголой энхэ тайбан, найрамдалай байгуулгануудай холбооной гүйсэдхэхэ хороо.

Та бүгэдые хүндэлэн еһолнобди:

Шагдарын Бира, Олон уласай Монголые шудалха холбооной юрэнхы нарин бэшэгэй дарга, БНМАУ-ай ШУА бодото гэшүүн, академик, түүхын ухаанай доктор.

Харгүүгийн Гаадан, Монголой Гандан-тэгчинлэн хиидэй ахалагша хамба лама, Азиин Буддын шажантанай энхэ тайбанай бага хуралай юрэнхылэгшэ.

Содномдоржийн Дамбадаржаа, ахамад дипломат, элшэн сайд.

Нацагийн Жанцанноров, Монголой хүгжэмэй зохеолшодой эблэлэй хорооной дарга, БНМАУ-ай түрын шагналта хүгжэмэй зохеолшо.

Кинаягын Зардыхан, түүхын ухаанай доктор.

Батмунхийн Лигдэн, Монголой энхэ тайбан, найрамдалай байгуулгануудай холбооной гүйсэдхэхэ, хорооной дарга, түүхын ухаанай доктор.

Эрдэнэбатын Оюун, БНМАУ-ай түрын шагналта зохеолшо, найруулагша, арадай зүжэгшэн.

Жамбын Пурэв, Монголой энхэ тайбан, найрамдалай байгуулгануудай холбооной гүйсэдхэхэ хорооной гэшүүн, БНМАУ-ай түрын шагналта зохеолшо.

Сономын Удвал, Энхэ тайбаниие хамгаалха Монголой хорооной орлогшо дарга, БНМАУ-ай түрын шагналта зохеолшо.

Ойдовын Уртнасан, БНМАУ-ай түрын шагналта, урлагай габьяата зүдхэлтэн, кинооператор, найруулагша.

Ням-Осорын Цултэм, Ази, Африкын арад түмэнэй эб һанаанай нэгэдэлэй Монголой хорооной дарга, БНМАУ-ай түрын шагналта, арадай уран зураашa.

БНМАУ-ай ниислэл Улаан-Баатар хото.

(Монголой зохеолшодой эблэлэй хороо, БНМАУ-ай соелой яаманай һонин — «Утга зохиол урлаг» газетын 1990 оной мартын 2-ой номерһоо Чимит-Рэгзэн Намжилов буряадшалба).

Долоон хоногой туршада бэлиг шадабаряа харуулба

КНР. Республикын эгээн томо городуудай нэгэн болохо Шанхай хотодо цирковой искусствын бүхэхитад хоердохи конкурс боложо дүүрэбэ. Долсон хоногой туршада дүрбэн арена дээрэ угаа һонирхолтой мүрысөөнүүд үнгэргэгдэжэ, ороной бүхы булангуудһаа 600 гаран бэлигтэй бэрхэ мастернууд тэрээндэ хабаадаа. Хитад циркын мастернуудай бэлиг шадабаритай дүтэ танилсаха гэшэ еһотойл ехэ һайндэр мүн. Хэдэн зуугаад жэлэй туршада нэрэтэй түрэтэйгөөр үргэлжэлүүлэгдэжэ байһан циркын заншалнууд улам арьбадраагдана. Национальна акробатикын түлөөлэгшэд һонирхолтой номернуудые харуулжа, харагшадай зүрхэ сэдьхэл баясуулаа. Олохон орео номернууд национальна циркын түүхэдэ түрүүшынхеэ гүйсэдхэгдэһэн байна.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: «Арсаланай хатар» эдир артистнууд гүйсэдхэнэ.

ТАСС-ай фотохронико.

ХАМБА ЛАМА УРЯАЛБА

УЛААН-БААТАР. Монголдо бэелүүлэгдэжэ байһан шэнэдхэлгын политикаһаа үндэһэтэй демократическа үйлэ хэрэгүүдые Монголой буддын шажантан дэмжэнэ гэжэ Гандантэгчинлэн дасанай хамба лама Хархуугийн Гаадан эндэ үнгэргэгдэһэн пресс-конференци дээрэ мэдүүлбэ.

Гэбэшье нийтын ажабайдалай зарим һалбаринуудта хубилган шэнэдхэлгые бэелүүлгэдэ халирхайгаар хандаха ушар үзэгдэнэ гэжэ тэрэ хэлээ. Нэн түрүүн нэгэ нэгэндээ, байгаалида, хүршэ оронуудай хүнүүдтэ һайн һайханаар, энэрхыгээр сэдьхэхэ, бүхы юумэндэ таарамжатай зохидоор оролдохо уряатайгаар һүзэгтэйшье, һүзэггүйшье хүнүүдтэ хандахаар саг хүрэжэ ерээ гэжэ һананаб гээд Монголой буддын шажантанай толгойлогшо тэмдэглэбэ.

Хархуугийн Гаадан хадаа буддын шажантанай дунда элитэ мэдээжэ ажал ябуулагша юм. Һаяхан тэрээндэ «Саманидо» («Хүндэтэ доктор») гэһэн нэрэ зэргэ олгогдоһон байна. Тиигэжэ тэрэ Энэдхэг ороной «Сарнатха» гэжэ санаартанай дээдэ училищиин олгодог ниимэ үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэһэн гурбадахи хүн болобо.

(ТАСС).

ХАРЮУСАЛГАТАЙГААР ХАНДАХА САГ

Никарагуагай һунгуулиин дээдэ соведэй түрүүлэгшэ Мариано Фиальос гэгшын эгээл түрүүн һунгалтын дүнгүүдые соголһон участогуудай мэдээсэлнүүдые соносхоходонь журналистнууд ехээр гайхалдан, «этигэхээр бэшэ» гэлдээ бэлэй. Ушар юуб гэхэдэ, Зүришэлдөөшэ национальна нэгэдэл (ОНС) гэһэн партитай үгөө ойлголсогшодой ороной президентын тушаалда кандидадаар дэбжүүлһэн Виолетта Барриос де Чаморро гэгшэ гүрэнние хүтэлбэрилжэ байһан Национальна сүлөөрэлгын сандинис фронтын (ОФНО-гой) кандидат Даниэль Ортегые холо ахижа ябаа бшуу.

Олониитын һанал бодолые элирүүлхын тула һунгалтаһаа хэдэн недели урид тусхай түбүүд, тэрэ тоодо американ түбүүдшье оролсоо һэн, олон тоото асуултануудые үнгэргөө юм. Тэдэнэй дүнгүүдые согсолходоо, сандинистнүүд 2:1 гэһэн тоотойгоор орон дотор үнгэргэгдэхэ һунгалтын дүнгөөр илалта туйлаха байна гээд тоологдоо бэлэй.

Харин үсэгэлдэрэй этигэшэгүй юумэн мүнөөдэрэй бодото байдалай тэршэ болобо ха юм даа. Һунгалтада хабаадагшадай 54 процентнь Зүришэлдөөшэ национальна нэгэдэл гэһэн партиин түлөөлэгшын түлөө, харин 40 процентнь Национальна сүлөөрэлгын сандинис партиин түлөөлэгшын түлөө дуугаа үгэбэ ха юм. ООН-ой уласхоорондын ажаглан харагшад, Америкын гүрэнүүдэй эмхиин (ОАГ-ай) ба баруун хахад бүмбэрсэгэй эрхэ сүлөөгэй оршон байдалда һунгагдаһан гүрэнүүдэй ба правительствануудай толгойлогшодой соведэй түлөөлэгшэд, тэрэнэй түрүүлэгшээр США-гай президент байһан Дж. Картер һунгагдаһан, Никарагуада үнгэргэгдэһэн һунгуулиин «хэм соогоо, үнэн сэхээр» үнгэргэгдэбэ гэжэ тоолобод. Орон дотор демократис оршон байдалда һунгуули үнгэргэхын тула Никарагуан правительство ба Национальна сүлөөрэлгын сандинис фронт бүхы арга боломжонуудые олгуулхын тула оролдолго ехээр гаргаа гэжэ тус түлөөлэгшэд мэдүүлһэн байна.

Юун болооб? Яахадаа сандинис фронт диилдэбэ гээшэб? Урдань «зүрхэсөөгүй» байһан һунгагшад, тэдэнэр бүхы һунгагшадай 34 процентнь болодог юм. Зүришэлдөөтэ национальна нэгэдэлэй тала баригшадые, эдэнэр бүхы һунгагшадай 20 процент байха юм, дэмжэбэ бшуу гээд эндэхи шэнжэлэгшэд тоолоно. Тиихэдээ эдэ һунгагшад, сандинис революциин туйлалтануудые тоогоогүй бэшэ, харин ороной экономическа хүндэ байдалые һайжаруулха, хүн зоной ажаһуудалай хэмжээе дээшэлүүлхэ эрилтэ табиба гээшэ гэжэ шэнжэлэгшэд сэгнэбэд. Зүришэлдөөтэ национальна нэгэдэлэйхид хүн зоной ажаһуудалые богони болзорто һайжаруулха тухай соносхоһон байна. Харин тиихэдэ орон дотор засагые 10 жэлэй туршада барижа байһан Национальна сүлөөрэлгын сандинис фронтынхид энэ асуудалые шиидхэжэ шадабагүй бшуу.

Орон дотор 1979 ондо болоһон революци Сомосын диктатурые унагааһан, национальна эрхэ сүлөө, политическэ болон социальна туйлалтануудые асарһан байна. Эндэһээ никарагуан арад зон арсанагүй. Тэдэнэр США-гай гэмээр үни удаан үргэлжэлжэ байһан дайн дажарһаа, үлэсхэлэн хооһон, хүдэлмэригүй байлгаһаа хашараа ха юм. Д. Ортегын хэлэһэнэй еһоор, дайн дажар лэ демократиие үргэдхэхэ ба бэхижүүлхэ арга боломжонуудые олгоогүй бшуу. Орон дотор демократиин еһотойл оршон байдалда һунгалта үнгэргэхын тула тон ехэ оролдолго гаргаад, одоол экономико һайжаруулха асуудалнуудые шиидхэхэ хэһын ерэхэдэ, сандинистнүүд урагшагүйдэбэ ха юм.

Гэбэшье СФНО орон дотороо тон ехэ нүлөө үзүүлхэ аргатай гээшэ. Байгша оной апрелиин 25-да засагаа шэнэ президент Виолета Барриос де Чаморродо дамжуулха болоһоншье һаа, СФНО политическэ ехэ хүсэн зандаа үлэнэ бшуу.

Национальна ассамблейн (парламентын) шэнэ бүридэлдэ ОНС-һоо 51 депутат, СФНО-һоо —39, революционно нэгэдэлэй хүдэлөөнһөө—1, социал-христианска блогһоо—1 депутат оролсоно. Тиимэһээ ороной конституцида оруулагдаха заһабаринууд сандинистнүүдэй дэмжэлгэһээ дулдыдаха байна ха юм. Һунгалтада илагшад ороной конституциие шэнэлхэ зорилготой. Тиимэһээ шэнэ правительство СФНО-той үгөө ойлголсожо, бэе бэедээ буултануудые хэхэ баатай болоно бшуу. Гадна сандинистнүүд армиие, дотоодын хэрэгүүдэй министерствые, эндэ полици ба гүрэнэй аюулгүйе сахиха органууд оролсоно, хинажа байха дүүрэн эрхэтэй юм.

Национальна эблэрэлгын зорилгонуудые шиидхэхын, дайн дажарые болюулхын, Никарагуагай экономическа хүгжэлтые хангахын тула (эдэ асуудалнуудаар СФНО-гой ба ОНС-ын һунгалтын урда тээхи платформонууд адлирхуу байгаа юм) харилсаанууд үргэлжэлэгдэхэ еһотой гээд хоер талынхид ойлгоно. Энэ ушар политическэ хүтэлбэрилэгшэдые харюусалга ехэтэй байхые баадхана. Тэдэнэй хүсэл оролдолгоһоо ороной хүн зоной хуби заяан ба Түбэй Америкэдэхи байдал дулдыдана гэхэдэ, алдуу болохогүй юм.

Хүршэ Гондурас гүрэндэ байрладаг никарагуан контрреволюциин сэрэгэй хүсэнүүдэй буу зэбсэгые хуряажа, тэдэниие тараааха шухала болонхой, СФНО-гой хүтэлбэрилэгшэд, контрасые сэг деры тараха хэрэгтэй гээд тоолоно. ОНС-ые удэридэгшэд контрасай буу зэбсэгые хуряажа, тэдэниие ажал хүдэлмэридэ хабадуулха гэһэн бодомжые дэмжэнэ. ОНС-ой тала баригшадай илалта туйлаһан ушарһаа дайн дажарые үргэлжэлүүлгэ өөрынгөө «удха шанарые» гээбэ гээд США-гай президент Дж. Буш мэдүүлһэн байна. Гэбэшье контрас буу зэбсэгээ хуряахые яаранагүй. Тиимэһээ орон дотор боложо байгаа демократис үйлэ хэрэгүүдтэ аюул тохеолдуулагдана бшуу.

ТҮГШҮҮРИЛТЭЙ БАЙДАЛ

«Сэрэгэй шэнэ зүришэлдөөн һүжэржэ магад», «Пакистан Кашмирые булимтаран абахала бэлдэнэ» гэһэн гаршагууд Индиин газетэнүүдэй хуудаһануудта эдэ үдэрнүүдтэ олошороо. Энэнь олоной һанаа зобсоно. Һүүлэй үедэ инди-пакистанай харилсаанууд муудаһхай. Иимэ байдалай гол шухала шалтагааниинь гэхэдэ, «Кашмирай асуудал» болоно. Инди-пакистанай хилэ дээрэхи Джамму ба Кашмир штадуудта мүнөө тохеолдоһон байдалые Индиин хүн зоной олонхинь энэ нютагуудта 1965 ондо үзэгдэһэн байдалтай адли болонхой гээд тоолоно. Тиихэдэ хоер гүрэнүүд сэрэгэй хүсэнүүдые хэрэглээ бэлэй.

Энэ асуудал ямар үндэһэтэйб? Британиин мэдэлдэ байһан орониие Инди ба мусульман Пакистан гүрэнүүд болгожо таһалхада, эхэнхи хубинь ислам мүргэлтэй хүн зонтой Кашмир нютаг Индитэй нэгэдүүлэгдээ бэлэй. Харин Пакистан энэ нютагые бэедээ абаха эрилтэ табиһан юм. Тиин Пакистан Индиин газар дайдада булимтаран ороо бэлэй. Джамму ба Кашмир штадуудта, «Азад Кашмир» гэһэн «бэеэ дааһхай мусульман гүрэн» бии болгогдожо, Исламабад тэрэниие хиналта доро абаа һэн. Тэрэ гэһэнһээ хойшо «Кашмирай асуудал» инди-пакистан харилсаануудта онсо удха шанартай болоо юм.

Мүнөө эндэ сэрэг хэрэглэгдэнэгүй. Гэбэшье эндэхи байдал тон хүндэ хүшэр, Мусульман бүлэгөөрхид буу зэбсэг хэрэглэнэ. Тэдэниие Пакистан дэмжэнэ. Тус бүлэгөөрхид Кашмир хадаа Индиһээ таһалагдажа, өөрөө гүрэн болохо зэргэтэй гэһэн эрилтэ табина. Сепаратистнуудай ябуулганууд һүүлэй һарануудта улам үргэдэжэ байнхай. Энээнэй шалтагааниинь гэхэдэ, олон ааб даа. Нэн түрүүн эндэ социально-экономическа асуудалнууд шиидхэгдэнэгүй. Залуушуулай дунда хүдэлмэригүйшүүл олон, тиимэһээ тэдэнэр мусульман боевигүүдэй зэргэдэ дуратайгаар жагсана бшуу. Урдань хадаа хүн зоной амардаг газарнуудаараа суутай байһан Кашмир гол мүнөө үедэ аюул ехэтэй нютаг гэжэ тоологдодог болонхой. Нютаг зониие эйлгэжэ, һүрдөөжэ байдаг экстремис 30 бүлэг һүйдхэлтэ хэрэгээ эрхилнэ. Тэдэниие Пакистан дэмжэжэ, сепаратис хүдэлөөе эдэбхижүүлхые оролдоно.

Джаммуда ба Кашмирта ээлээд байһан газар дайда дээрэ Исламабад, бии байгаа лагерьнууд дээрэ нэмэжэ, үшөө хореод лагерьнуудые эмхидхэжэ, эндэ афган моджахедүүдэй ба пакистан офицернүүдэй удэридхалта доро 10 мянган Кашмирай хүбүүд сэрэгэй бэлэдхэл гараха юм гэһэн мэдээсэл Индиин правительстводо оронхой. Эндэ сэрэгэй һургуули гарагшад Индиин газар дайда руу эльгээгдэжэ, хүсэ хэрэглэн, Джаммуе ба Кашмирые Индиһээ таһалха хүдэлмэри ябуулха байна ха юм.

Пакистан Джаммуда ба Кашмирта сэрэгээр орожо болохо гээд Делиин политическэ шэнжэлэгшэд тоолоно. Индиин тагнуулшадай тодорхойлһоной еһоор хилэ тээшэ сэрэг татагдажа байнхай. Экстремистнүүдые дэмжэхын тула Джаммуда ба Кашмирта парашютистнүүд хаягдахаар түсэблэгдэнэ гээд «Хиндустан таймс» газетэ мэдээсэнэ.

Джаммудахи ба Кашмиртахи байдалай муудалга гансашье Инди Пакистан хоёрой харилсаануудые бэшэ, харин эндэхи оршондохи байдалые түгшүүрилтэй болгоно бшуу.

Хилэ дээрэхи байдалые гуримшуулха талаар Индиин ябуулганууд Исламабад дэмжэнэгүй, Индиин арми сохилто үгэхөөр бэлэн, гэбэшье энэ асуудал политическэ хэлсээнүүдэй еһоор шиидхэгдэжэ болохо юм гээд Индиин премьер-министр В. П. Сингх мэдүүлнэ.

Инди Пакистан хоерой харилсаануудай хүндэ хүшэр болоод байһан үедэ американ «Ньюсуик» журнал карта толилходоо, Джаммуе ба Кашмирые Пакистанай газар дайда болгоһон байха юм. Харин Индиин газар дайда нагаан байха еһотой, энэ гүрэнэй дотоодын хэрэгүүдтэ хэншье хабаадаха эрхэгүй юм гээд Советскэ Союз тоолоно.

(ТАСС).

ТАСС-ай фотохроника.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: ИНДЕЙЦҮҮДЭЙ АЖАҺУУДАГ ТОСХОН.

Панорама

Энэ hонирхолтой

ЕРЭЭДҮЙН ГЭР

Хэрбээ та гэнтэ гэртээ газова пеэшэнээ гү, али электрическэ утюгоо болюулхаяа мартаад гараhан байгаа hаа, ехээр айжа магадлжа, гэр тээшээ хараhайхаяа болихот. Ерээдүйн гэр соохи юумые дууhыень электронико бүтээдэг болохо.

Японой ниислэл хотодо иимэ гэр баригданхай. Тэрэнэй орой дээрэ болон ханануудтань ежадайдал хангалтын техническэ системэ эрхилхэ 1 мянган электронно түхеэрэлгэ хэгдэнхэй. Автоматикын хүсөөр сонхонуудынь нээгдэдэг ба хаагдадаг, зайн гэрэлэй хэдыдэ носохо болихонь хинагдадаг юм. Радио-дохеогоор үүдэнүүдынь хаагдадаг, нээгдэдэг тула түлхюур хэрэглэгдэдэггүй.

Ерээдүйн энэ гэр Токиогой университедэй доцент Кэн Сакамурын зохеоhон проектээр баригдаhан юм. Дүрбэн дабхар энэ гэрэй барилгада элдэб hалбариин 16 компани хабаадаhан юм.

ЖУРНАЛИСТЫН НАhА УТА БОЛГОХО...

Кубын психолог Педро Адмиралл гэгшэ Гаванада hаяшаг болоhон «Психология-89» гэhэн конгресс дээрэ үгэ хэлэхэдээ, журналистнуудай ажалай онсо шанар шэнжэнүүдтэ зорюулагдаhан элидхэл дурадхаhан байна.

Тэрэнэй суглуулhан баримтануудай еhоор, стрессэ иланхаяа түргэнөөр оролдог, тэрээнhээ уламжалан, наhашье барадаг мэргэжэлтэдэй дунда журналистнууд гурбадахи hуурида гарадаг болоно. Энэ «уйтай» списогто тэдэнhээ түрүүн летчигууд ба авиационно линиинүүдэй диспетчернүүд hубарина. Ехээр тархяа хүдэлгэжэ ажалладаг мэргэжэлтэй хүнүүдэй стрессовэ байдалда үсөөн бэшэ оролдог тухай үнинэй мэдээжэ hааб даа. Зүгөөр эгээл аюултайнь гэхэдэ, эдэ мэргэжэлтэдэй психическэ байдалынь хирэхирэ болоод лэ эбдэрдэжэ, зүрхэнэйнь сохисо болон амисхалынь хэмhээ гарадаг байха юм.

П. Адмиралл научна иимэ хүдэлмэриеэ олоной анхаралда табихаhаа урид Национальна мэдээсэлэй агентствын (АИН), «Хувентуд ребельде» газетын болон мэдээсэлэй Пренса Латина гэжэ агентствын 200 журналисттай хөөрэлдэhэн байна. Эрдэмтын энэ хүдэлмэри соонь саашадаа ажалай эрхэ нүхэсэлэй эжабайдалай ба гэр бүлын харилсаанда ямараар нүлөөлдэг байhаниинь шэнжэлэгдэхэ юм хаш. Тиигэбэшье эгээл гол зорилгонь ямар бэ гэхэдэ, журналистын хүдэлмэриин эрхэ нүхэсэлнүүдые hайжаруулха зам бэдэржэ, тэдэнэрэй наhые ута болгохо зорилго мүн.

КАЛЕНДАРИИН ХЭМЖҮҮРТЭЙ

Американ эрдэмтэд электронно медицинскэ карта бии болгобо. Хармаан соо хээд ябахаар хэмжүүртэй энэ карта соо хүнэй бэеын элүүр энхэ тухай мэдээсэл, тэрэнэй үбшэнгэй түүхэ, ямар арга хүүлэhэн, ямар эм ууhан тухайнь дэлгэрэнгыгээр бэшээтэй. Үбшэнтэн тухай бүхы мэдээсэлэй саг үргэлжэ өөрынь бэедэ ябахада, ехэ аятай байна. Үбшэлhэн хүнэй муудаха болоо hаа, врач дары тэрэ картыень абажа, компьютернэ түхеэрэлгын хүсөөр карта соохиинь дууhыень уншаад, дары зүб шиидхэбэри абаха ергэтай.

ҮХИБҮҮДЫНЬ БАЯРЛУУЛБА

Хисато болон Миэко Фудзимура хоерой бүлэдэ ехэ баяр болобо — тэдэнэйдэ эхир хоер басагад түрөө. 51 наhатай эсэгэ 41-тэй эхэ хоерой баяр дээрэнь нэмээ гэхэ гү, али тэдэнэр хамта аяар 17 үхибүүтэй болоно, Япон соогоо эгээл үнэр баян гэр бүлэ болон суурхаба.

hүүлшын хоер басагадай гараhаа урда тэдэнэр түрүүшынгээ hуурие мүн лэ 15 үхибүүтэй бүлэтэй хубаалдадаг байгаа бшуу. Харин мүнөө Фудзимуратан урид лаба.

1965 ондо гэрлэhэн Хисато Миэко хоерто юhэн хүбүүн, найман басаган тоологдоно. Эгээл ехэ түрүүшынь үри 23 наhатай, өөрынгөө хубиие хаадаг болонхой. Тэрэнhээ бэшэниинь баран эхэ, эсэгынгээ харууhан доро юм.

ТУСХАЙ АМhАРТААР АЯНШАЛХАНЬ

Датска Старупа городто ажаhуудаг таксин жолоошон Кисл Шмид далай дээгүүр аяншалхаяа бэлдэжэ эхилбэ. Хэрбээ тэрэнэй 660 литрэй хэмжээтэй аквариум соо hуужа тэмархаяа hанаагүй hаань, гайхахашье юумэн байхагүй бэлэй. Аквариум соонь двигатель табигданхай.

Кисл Шмид 350 километрэй зайе гурбахан үдэр соо гаталха hанаатай байна. Жэл урда тээ тэрэ хүнүүдые мүн лэ гайхуулhан юм. Тиихэдэ хоер городой хоорондохи уhан замые тэрэ бензинэй бак соо hуугаад гаталhан шуу.

(«Советская торговля» газетэhээ).

БАЯН ХҮНҮҮД — ОНСО ХҮНҮҮД

ИМА-ПРЕСС ГЭhЭН ИНФОРМАЦИОННО - АГЕНТСТВЫН ХҮДЭЛМЭРИЛЭГШЭД ИИМЭ МЭДЭЭСЭЛ АБАБА.

Тарту болон Москвада «хара дэлгүүрэй» сэнгүүд, январиин эсэс — февралиин эхин (түхэригөөр):

	Тарту	Москва
«Москвич-2141»	36000	32000—35000
Хубсаhа угаадаг машина «Вятка-автомат»	1500	1300
Совет сагаан «Адидас» кроссовко	150	120—130
20 литр бензин А-76	25	мүнөө дээрээ гэмгүй
Нэгэ шэл архи 2 час hуни	35—40	15—17
hорилгын костюм «Адидас»	900	600
«Мальборо» сигаретэ	16—21	15—17
«ВАЗ-2109» автомобиль (15—17 мянган км ябаhан)	17500—18000	15000—17000
Эхэнэрэй сабхи (Итали)	450	350—400
Эрэшүүлэй ботинка (Итали—ФРГ)	300—500	200—400
Бразилиин нэгэ баанха кофе	20—25	10—12

(ИМА-ПРЕСС —«ЭЭСТИ ЭКСПРЕСС» БОЛОН «МОСКОВСКИЙ КОМСОМОЛЕЦ» ГАЗЕТЭНҮҮДЭЙ МЭДЭЭНhЭЭ)

Москвагай «хара дэлгүүрэй» сэнгүүд, февраль (түхэригөөр):

«Панасоник-Л-25» видеомагнитофон	7000—9000
Сэбэр видеокассетэ	80
«Сони» телевизор («Тринитрон», 76 см)	15500—17000
«Филлипс» үтюг	600
«Шарп» гэhэн пеэшэн	4500—5000
«Сони» гэжэ радиотелефон	2500—3000

(ИМА-ПРЕСС —«МОСКОВСКИЙ КОМСОМОЛЕЦ» ГАЗЕТЫН МЭДЭЭНҮҮДЭЭР).

Архангельскдахи «барахолкын» сэнгүүд, февраль (түх.).

Эхэнэрэй (хари гүрэнэй) сабхи	250—300
Эрэ хүнэй ботинка (хари гүрэнэй)	300
Хари гүрэнэй хүүртиг	300—500
Хари гүрэнэй үбэлэй кроссовко	170—250
Видеокассетэ	75—80
Магнитофоной кассетэ	25—25
Норко малгай	500—750
Хари гүрэнэй пальто	600—750
Үхибүүдэй арhан дэгэл	100—150
Үhэнэй лак	10
Дезодорант	10—15
Болгар сигаретэ	1—2
Арhан хүүртиг	900—1000
Хари гүрэнэй свитер	150—250
Арhан гутал	200—250
Арhан дулаан гутал	150—300
Нэгэ шэл архи	15—20

СССР-эй дэлгүүр дээрэхи сэнгүүд, февраль (кг. түх.):

	Рига	Минск	Ленинград	Тарту	Баку
Хартаабха	0,55	0,60	0,76	0,70	1,11
Хапууста	0,55	0,90	1,32	0,50	1,00
Мангир	—	—	5,33	9,00	2,39
Свекло	0,50	0,50	1,45	1,00	1,34
Морхооб	1,30	1,00	1,23	1,00	1,46
Дабhалhан хапууста	6,00	4,50	4,30	3,00	3,29
Чеснок	6,00	4,00	6,70	5,00	2,67
Үхэрэй мяхан	8,00	—	9,33	—	6,00
Хонинной мяхан	8,50	6,00	8,00	5,00	2,67
Гахайн мяхан	8,00	6,00	10,00	5,00	5,00
Шубуунай мяхан	8,00	8,00	6,50	7,50	11,75
hүн	1,00	0,50	—	—	—
Тоhон	9,00	7,00	10,00	—	—
Творог	5,00	4,00	5,63	—	—
Зоохэй	7,00	3,50	7,50	4,50	—
Мед	10,00	11,00	12,00	12,00	10,70

(ИМА-ПРЕСС).

Оо, ламбада!

Ламбада залуушуулай дура сэдьхэл буляадаг хатар юм. Бүхы дэлхэйн дискотекэдэ hайшаагдадаг энэ хатар 65 наhатай болонхой. Долоон хоногтоо нэгэ удаа гарадаг итальян «Дженте» газетын мэдээсэhэнэй еhоор, 1925 ондо Кубада ламбада хатар мүндэлөө бэлэй. Зүгөөр тэрэ удаан болонгүй танго хатарта булигдашоо hэн. Хэблэл ламбадын авторай фамилиие нэрлэнэгүй. Теэдшье энэ хатарай авторынь тулюур туйгаң байдалда наhа барашоо юм ха.

«Рок-н-ролой hүүлээр твист болон «Диско» хатарнуудай мүнхэлхэтэй адли манай залуушуул гушан жэлэй туршада хамташье, ами амяарандаашье хатарна бшуу. Харин мүнөө эртэ урдын хатарта дахинаа бусажа эхилээбди»,— гэжэ «Дженте» бэшэнэ.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: ламбада 65 наhатай болонхойшье hаа, 20 наhатайдал адли.
ТАСС-ай фотохронико.

ХАРИЛСААН ҮРГЭДЭНЭ

Мүнөө баруунай оронуудта гансал СССР-тэ боложо байhан хубилалтануудые бэшэ, харин дэлхэйн моодын шэнэ шэглэлые «олондо мэдээсэлгэ» гэhэн үгэтэй холбоно.

СССР хадхууртай проволоконуудые, түрмын решетконуудые олоор үйлэдбэрилдэг гэжэ hая болотор тоологдодог байгаа. Iеэд саг хубилжа, Совет гүрэншье баhал hайн тээшээ хубилжа эхилээ. Совет онсо өөрсэ түхэл маягтай моодо Россие алдаршуулха аргатайл.

Тиин американ экзотико сэгнэгшэдэй дунда мүнөө фурор совет юумые үйлэдбэрилдэг болонхой гэжэ «Интернэшнл Геральд Трибюн» газетэ мэдээсэнэ.

Совет сэрэгэй хүнүүдэй зүүдэг часууд американ худалдан абагшэдай дунда тон ехээр hоншоогдадаг болонхой.

Советскэ Союзда зохеогдоhон, Италида оёгдоhон джинс бүдэй хубсалан США-гай эд бараануудаар элбэг баян магазинуудта худалдагдадаг. Эдэ магазинуудай үнэ сэнгүүд нилээд дээгүүр байдаг. Жэшээлхэдэ, джинс 68 долларто болодог.

«Барнис» гэhэн фирмэ «Фаберже» гэжэ ородой урданай фирмын түхэл маягтайгаар хэгдэhэн флаконууд болон упаковконуудтай совет духи Нью-Йоркдо емжэлтэтэйгээр худалдагдана.

Миннеаполисай фирмэ Москва шадарай «Узоры» гэhэн фабрикын США-да эльгээдэг галстугуудые худалдаха эрхэтэй болоо. Иимэ бэшэлгэтэй этикетэ галстугуудта оёгдонхой: «Тон иимэ галстугуудые Горби Раисаhаа бэлэг болгон абадаг».

Гэхэ зуура, СССР-тэй харилсан ажалладаг океанай саанахи компанинууд али олон түбэг бэрхэшээлнүүдтэй ушарха баатай болоно. Жэшээлхэдэ, совет галстугуудые худалдан абадаг фирмын толгойлогшо Джон Фройвалдс СССР-тэ боксерско трусынуудые эльгээхэ хүсэлтэй. Зүгөөр хэрэг бүтэнэгүй. «Ород хубсаhан» гэжэ моделиин байшангай президент Даг Платт совет талаhаа энэ хэрэгые өөрынгөө толгой дээрэ даажа абаад, эд бараагаа зөөхэ транспорт оложо шаданагүй. «Нэгэ бүд захиhамнай манда хүрэжэ ерээгүй,— гэжэ тэрэ хэлэбэ.— Ондоо бүд захиhамнай загаhа хэдэг контейнернүүд соо манда асаржа үгоо. Загаhанай үнэр шэнгэшэhэн бүдөөр хубсаhа хунар оёхын аргагүй, хэрэгhээ гараа гэжэ тоологдоо».

СССР конверсидэ оруулhан валютагүй байhан дээрэhээ Зүүнэй болон Баруунай оронуудай хоорондо ашаг үрэтэйгөөр харилсаа холбоо хүгжөөхэ хэрэгтэ тон ехээр hаад тодхор татана. Олонхи ушарта Советскэ Союз хайшан гэжэ юугээр тоосоо хэдэг гэжэ hананабта? Архяар тоосодог байна! Жэшээлхэдэ, «Пепсико» гэhэн компани Москвада hаяхан өөрынгөө магазин нээhэн «Эсти Лаудер» гэжэ косметикэ үйлэдбэрилхэ талаар мэдээжэ фирмэ өөhэдынгөө үйлэдбэрилhэн эд бараае архяар андалдадаг байна.

(ИМА-пресс—«Интернэшнл геральд трибюн» газетын материалнуудаар).

ЭЛИНСЭГҮҮДЭЙНГЭЭ ЗАНШАЛАЙ ЭРХИМЫЕНЬ ХАЛМАЖА...

Түнхэнэй аймагай Таһархай нютагай 8 жэлэй һургуулиин эхин классай залуу багша Елизавета Аюровна Малзурова өөрынгөө ажал тухай игэжэ хөөрэнэ: «Түрүүшын алхамһаа бүхы юумэ дулдыдадаг. Бага наһандаа һураһан юумэншни огто мартагдахагүй, сэдьхэл һанаанда оньһоео мэдүүлхэл байха даа. Үхибүүдэй һургуулида түрүүшынхеэ ошолго, эрдэм бэлигэй далайда түрүүшын алхам — эдэ мартагдашагүй...».

Багшын уялга, харюусалга, ажал тухай хөөрэхэ зуураа игэжэ һануулна: «Заахан үхибүүдые сиха түрүүн уншуулжа, бэшүүлжэ, тоолуулжа һургаха гээшые ямаршье ажалтай жэшэжэ, сэгнэжэ болохогүй. Ехэл харюусалгатай, даамай тэсэбэритэй ажал гэжэ тоологдохо еһотой».

Үнэхөөрөө, үхибүүдтэ ажалай амта танюулха, ажалда дуратай, бэрхэ, эрдэмдэ дуратай, зөөлэн, налгай зантай, нүхэдтөө хүндэтэй болгон һургаха гээшэ һургуулиин гол зорилго болоно.

Харин Елизавета Аюровна өөрөө эрдэм бэлэдхэл һайнтай, дүршэл ехэтэй, бэрхэ багшанарай тоодо ороһон багша болоно.

Энэ багшамнай Ахын районой колхозник Аюур Будаевич Данцарановай 11 үхибүүдэй эгээл ехэ басаганиинь гээшэ. Олон үхибүүдэй эгэшэ хүн, эхэ эсэгынгээ түшэг туһалагша ха юм. Лиза басаган дүүнэрээ олон юумэндэ һургадаг һэн. Хододоо ном уншажа үгэдэг, түрэл нютагайнгаа гоё һайхан байгаали ба үльгэр, домог тухай хөөрэжэ үгэдэг. Өөрөө олон дуу мэдэдэг, гоё һайханаар дууладаг, гитара ба хуур дээрэ наадажа шададаг байгаа. Тиимэһээ дүүнэрээ дуунда һургадаг бэлэй.

Елизавета Аюровна анха түрүүн багшанарай училищи дүүргэжэ, багша болоод, түрэл Аха нютагтаа багшалһан намтартай. 3 жэл хүдэлһэнэй удаа, Түнхэн нютаг ерэжэ, Таһархай тосхондо гэр бүлэ боложо һуурижаһан юм. Саашаа эрдэмээ дээшэлүүлхэ хүсэлэнтэй байжа, Доржи Банзаровай нэрэмжэтэ багшанарай институдай эхин һургуулиин факультедые ерэхэ жэлдэ заочноор дүүргэхэнь. Һуралсалайнгаа хажуугаар багшанарай мэргэжэл дээшэлүүлдэг институдай курсануудта һурадаг, районой ба республикын багшанарай педагогическа уншалгада хабаадалсадаг.

Арба гаран жэлдэ багшанар ажаллаха зуураа эхин классые гурбан удаа дүүргүүлһэн байна. Эхин һургуули дүүргэһэн үхибүүдэйнгээ 4-дэхи, 5-дахи класста хэр зэргэ һуража ябадагые шалгажа, туһаламжа үзүүлдэг зантай.

Елизавета Аюровна игэжэ хөөрэнэ: «Шиидхэгдэхээр гол шухала асуудалнууд манай һургуулида ехэ олон. Тэдэнэй нэгэниинь хадаа һургуулидамнай һуралсалай энэ жэлһээ эхилжэ, һурагшадта 5 үдэр соо ном заадаг болоо. Өөрөө хоёр классые нэгэдүүлжэ хүдэлнэб. Үдэр бүри 5—6 хэшээл хэнэб. Үнэн дээрээ хоёр классай 10—12 хэшээлэй түсэб табигдана. Энэ тон хүндэ. Хоердохинь гэхэдэ, имэ һургуулида ехэнхидээ хэшээлэй расписани соо буряад хэлэнэй хэшээлнүүд һүүлшын сагта табигдадаг заншалтай. Гурбадахинь хадаа манай коллектив демократида дадаха еһотой. Тэрэнэй үндэһэ һуури дээрэ һургуулиин хүдэлмэри хубилгагдаха зэргэтэй гээшэ».

1987—1988 онуудай һуралсалай жэлдэ Елизавета Аюровна багшалалгын тусхай шалгалтые эрхим сэгнэлтэтэйгээр барижа, ахалагша багшын нэрэ зэргэтэй боложо, ээлһэн тушаалдаа зохинхой гэһэн үнэмшэлгэ абаа һэн.

«Саг үеынгөө шэнжэ түхэлөөр бэелүүлэгдэжэ байһан хубилган шэнэдхэлгын үедэ һайнаар хүдэлжэ ябаһандатнай бидэ Танине үнэн зүрхэнһөө амаршалнабди,— гэжэ түрэлхид бэшэһэн юм.

— Түрэлхидтэй тогтомол гуримаар хүдэлхэ шухала,— гэжэ багша дэбтэн хөөрэнэ.— Манай түрэлхид бултадаа колхознигууд, юрэдөө, мал ажалда, таряан дээрэ хүдэлдэг тэдэнэртэ үлүү саг үгы, хүмүүжүүлгын талаар горитой юумэ хэжэ шадахагүй. Тиимэһээ ехэнхидээ хүгшэн зонтой хүдэлмэри ябуулдаг гээшэб. Нэгэ долоон хоногто гэр бүлэнүүдээ эрьедэг, заабари үгэхынгөө хажуугаар, үхибүүдэй һайн талые һануулжа, гоё зураг гү, али һайнаар абажа ябаһан дэбтэрыень, ажалай хэшээлдэ хэгдэһэн бүтээлнүүдые түрэлхидтэнь үзүүлдэгби. Наһатайшуул тэдэниие хөөршөөжэ, хөөрэлдөөгөө үргэлжэлүүлдэг. Залуу түрэлхидые хүмүүжүүлгын онол аргануудта гү, али ямар нэгэ асуудалаар һургадагби. Оролсолго ехэтэй түрэлхид — минии эдэбхитэй туһалагшад. Тиимэ нүхэд олон. Жэшээнь, түрэлхид Халтанов, Цыденова, Андыкова гэхэд лэ дурдахада болохо...

Арадай педагогикын зүйлнүүдые багша хэрэглэдэг байна. Арадай педагогикын нюусые наһатайшуул мэдэдэг гэб даа. Тиимэһээ уг изагууртамнай үхибүүдээ яажа хүмүүжүүлдэг байгааб гэжэ һураха зуураа, хүмүүжүүлхы удхатай домог үреэл, оньһон үгэ гэхэ мэтые бэшэжэ абадаг. Жэшээнь, «Аха дүүнэрэй эбтэй һаа, абдар алтан хэрэггүй», «Түрэһэн дайда — түрэл эхэ, хүнэй дайда — хойто эхэ», «Нэрээ хүхаранхаар, яһаа хухарһан дээрэ», «Үнэнэй түлөө үхэлсэ, олоной түлөө оролдо» гэхэ мэтэ.

Үхибүүдэй хүмүүжүүлгэдэ өөрынь эхын, эсэгын нэрэ алдар, ажал, түрэһэн нютаг тон шухала удхатай. «Минии аба эжы хоёр», «Минии бүлэ», «Минии нютаг» гэхэ мэтын темэдэ бишыхэн зурагланнуудые багша бэшүүлдэг.

Эрдэм, һургаал хүгжөөхэ талаар һургуули дотор ехэ хүдэлмэри ябуулагдана гэхэдэ, алдуугүй. Дэбтэрэй эхиндэ гү, альбомой гэршэг дээрэ, ханын һониннуудта имэнүүд удхатай оньһон үгэнүүдые хаража болохо: «Һураһан — далай, һурөагүй — балай», «Эрдэмһээ үлүү эрдэни үгы», «Эрхим баян—эрдэм», «Һунгама баян — һургаал».

Манай уг изагууртан хадаа ажалша, оньһошо ба сэсэн хүнүүдээрээ омогорходог байгаа. Ажалша хүн зондо хүндэтэй, тэрэнэй бодолые үдэдөө үндэрөөр сэгнэдэг. Ажалаа яажа шанар һайнтайгаар, хүнгөөр, түргэн хэхэб гэжэ бододог байһан юм. Эдэ үгэнүүдые гэршэлһэн оньһон үгэнүүд гэхэдэ: «Мүнөө хэхэ юумэеэ, үглөө бү болго», «Түмэрэй халуун дээрэнь дабта», «Үдэрөө гээһэн хүн үглөөнь гэмшэхэ», «Эртэ бодсо һаа, нэгые үзэхэ, орой унтаа һаа, хоёрые дуулаха», «Ажалша хүн — хүн зондоо туһатай», «Хүдэлхэ гэхэдэ — хүнэй хойно, эдихэ гэхэдэ—хүнэй урда».

Елизавета Аюровна суглуулһан фольклорно материалаа буряад хэлэнэй хэшээлдэ үргэнөөр хэрэглэдэг, «Түрэһэн эхын түрэл хэлые хэшээл бүхэндэ үргэнөөр хэрэглэжэ һургаха гээшэ ехэ удха шанартай»,— гэжэ хэлэһэн ородой агуу ехэ багша Константин Дмитриевич Ушинскиин заабарие мартажа болохогүй. Энэ һургаалые сахин хэрэглэжэ, түрэл арадайнгаа хэлые үхибүүдэй сэдьхэл бодолой хүмүүжэлдэ сэгнэшэгүй ехэ нүлөөтэй болгохо шухала.

Үндэһэн гол буряад хэлэеэ һайн мэдэдэг ба ойлгодог үхибүүд ород хэлэ түргэн шудалдаг. Эдэ хоёр хэлэн хоорондоо холбоотойгоор хүгжэдэг хуулитай.

Байгаали. Эртэ урда сагһаа арад зон байгаалиин үзэгдэлнүүдые шэнжэлэн, шэртэн тэмдэглэдэг байһан юм. Сагай уларил ойрын үдэрнүүдтэ ямар байхаб гэжэ амитанай зан абараар, һарын түхэлөөр мэдэдэг һэн. Жэшээнь: һарые тойроод сахариг, жэрхиин эшхэрээн, хэрмэнэй түргэн гүйдэл, нохойн наадалга гэхэ мэтын зүйлнүүд сагай уларилай муудахые һануулдаг. Мүн тэрэшэлэн шубуудай дулаан орон уруу эртэ ниидэлгэ гээшэ эртэ хүйтэрхын тэмдэг, мориной хамараараа хорд гэхэдэ, үбэлэй сагта ехэ хүйтэнэй унахые, зунай сагта борсогой орохые зүгнэбэ гэжэ элинсэгүүднай хэлэдэг байгаа.

Байгаалиин хэшээлдэ хорхой шумуулай, модоной, шубуудай, элдэб ногооной нэрэнүүдые мэдэхын тула ой модо, поли руу багша үхибүүдээрээ экскурси хэдэг зантай. Олонхи ногоонууд буряадуудай бэлдэдэг эм домдо, эдеэнэй зүйлдэ ородог бшуу. Элинсэг хулинсагууднай мал ажал эрхилдэг байһаниинь хэндэшье мэдээжэ. Харин малаа наһаарнь тооложо нэрэ үгэдэг байгаа. Жэшээнь, бурууһ нэгэ наһатай, хашараг — хоёр, гунан, гунжан — гурбан, дүнэн, дүнжэн дүрбэн наһатай...

Юумэнэй ута ба богониинь, юумэнэй хэмжүүр тоо буряадаар юун гэжэ нэрлэгдэдэг, тоологдодог бэ гэжэ тоо бодолгын хэшээлдэ багша һурагшадаа һургадаг юм.

«Уран гартан» гэһэн кружогто буряад арадай уран һайханай бүтээлнүүдэй зүйлнүүдтэй багша танилсуулдаг. Жэшээнь, найман ханатай гэрэй гоелто, угалза, мориной тоног, ажалай зэбсэгүүдэй нэрэнүүд, уран гартай эхэнэрнүүдэй гоё һайхан угалза, хээ гаргажа оеһон хубсаһан ба модошо, түмэршэ дархашуулай бүтээлнүүд тухай хэшээлдээ хөөрэлдэдэг.

Нарин дархашуулай алтаар, мүнгэнэй зүйлөөр уран гоё юумэ бүтээһэн ушар энэ нютагта олон. Дагба Дашеевич Ангархаев Буряад ороноо ехэ суута гараһан хүн болоно. Һүүлэй үедэ республикын Соелой министерствын гүйлтээр Улаан-Үдэдэ ошожо, гэрай бэлэгүүдые бүтээдэг заводто ажаллаһан намтартай. Мүн үндэр ехэ наһатай нарин дархан Доржо Сыденович Арданов бии.

Арадай педагогикын онсо нэгэ шэнжэ гэбэл, үхибүүдые ажалда дадхаажа, гоё һайхан талыень харуулжа хүмүүжүүлдэг байна. Гоёор, һайханаар бүтээһэн юумые хүн хаража, бахаа хангажа, сэдьхэлээ дэгжүүлдэг.

Ажалша хүнүүд хадаа бэеын тамирые хатуужуулан хүмүүжүүлгэдэ ехэ анхарал табидаг байгаа. Ажалай ашаар һайн хүнэй дүрэдэ, мэргэндэ, хурдандаа, тэсэбэридэ залуушуул һурадаг. Ажал хадаа хүниие бэе һайнтай болгодог, дүрбэн тэгшээр хүмүүжүүлдэг. Буряадай дагита оньһон үгэ бии: «Үбгэжөөлэй олоһон эрдэм — үльһэн дээрэ бэшэг, залуушуулай оньһон эрдэм — шулуун дээрэ һиилэһэн бэшэг».

Елизавета Аюровна — нютаг хасуугсо мэдээжэ дуушан ба хатаршан, «Восточные Саяны» колхозой арадай «Хэнгэрэг» гэжэ ансамблиин гэшүүн.

Арадай уран бэлиг гээшэ залуу үетэниие хүмүүжүүлхэ хэрэгтэ аргагүй ехэ үүргэ ээлнэ. Үхибүүдэй хуушан наадануудые: хонгордоолго, шагай шүүрэлгэ, бэһэлиг нюулга мэтые мүнөө һэргээн наадуулхада, туһатай байха гэжэ һанагдана.

Буряадууд хадаа хүндэшэ, налгай, зөөлэн зантай зон ха юм даа. Аха заха зоноо ехээр хүндэлдэг заншалтай һэн. Тэрэниие гэршэлэн, нэгэ еһо заншалые һануулха хэрэгтэй. Аха наһатай хүнтэй уулзажа мэндэшэлхэдээ, дүү хүниинь малгайгаа абажа, һуга дороо хабшуулаад, хоёр гараараа дороһоонь үргэн, үбгэжөөлэй гарые абадаг байгаа. Игэжэ буряад эртэ урда сагта мэндэшэлдэг байгаа бшуу. Элинсэг хулинсагайнгаа хуушан заншалые һэргээжэ гурмшуулхада муу бэшэ гэжэ һанагдана.

Мүнөө сагай хуулиин зөөлэржэ байхада, Сагаалган гээшэ буряад зоной шэнэ жэлэй һайндэр гэжэ баталагдаба хэш. Харин ганса Сагаалганайшье һайндэртэ игэжэ Шэнэ жэлээ угтан, бэе бэеэ мэндэшэлэлдээ һаамнай, ямар гоё һонин, баяртай байха һэн бэ!

Таһархайн 8 жэлэй һургуулиин коллектив орон нютагаа шэнжэлгын хүдэлмэри үни сагһаа хойшо ябуулна. Тэрэнэй эхи табигша багшанар — Д. Л. Хусаев, Н. Б. Малаанханова, Н. А. Полькина, Г. О. Парнухаева. Эдэ багшанарай хүдэлмэридэ арадай педагогикын еһо заншал, онол арганууд хододоо байдаг байгаа.

Эндэ суглуулагдаһан материалай үндэһэн дээрэ һургуулиин музей нээгдэбэ. Музейн гол ехэ стенд — Ардан Гунценов үбгэнэй «Угай бэшэтэй» еһоор бэшэгдэһэн хонгоодор угсаатанай түүхэ элинсэг хулинсагаймнай 9 аймагай түүхые ээлнэ. Бэшэ стендүүдые ажалша, малша, таряаша түрүү хүнүүдэй үйлэ хэрэг, намтар ээлнэ.

Нютагайнгаа хүбүүндэ зорюулагдаһан томо стенд бии. Олон альбом, журналнууд, рассказууд, шүлэгүүд мөөтэй аймагай суута снайпер Жамбыл Тулаевта (Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнда Советскэ Союзай Геройн үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэһэн) зорюулагданхай.

Баһа эрдэмтэ, суута хүбүүд басагадта зорюулһан стенд бии.

Игэжэ һургуулиинхид тоонто нютагаа магтан, хуушан түүхэеэ һэргээн шэнэлжэ, мүнөө үеын сагай байдалтай нягтаар холбон, залуу үетэнөө, багашуулаа хүмүүжүүлхэ хэрэгтэмнай ехэ нүлөөтэй байха гэжэ найдана.

Т. ЗАМБАЛОВА.

●АРАДАЙ ЕҺО ЗАНШАЛНУУД

Сагаалган — Үбэр-Монголдо

Үбэр-Монголдо монголшуудай, буряадуудай Сагаалганайнгаа һайндэр яагаад угтадаг тухай Хайлаар хотоһоо Буряад орондо ерээд байһан буряад яһатан Сэдэбэй Намнан хөөрэжэ үгэбэ.

Байгша ондо Хитадта Сагаан һара январиин хуушаар эхилээ һэн. Энэ ехэ һайндэрэй ерэхэдэ, бүхы уласай хэмжээгээр хүн зон 5 үдэрэй туршада амардаг. Тэрээнһээ 10—20 үдэр урид бэлэдхэл эхилдэг. Монголшуудай, хитадуудай бүлэ бүхэн хэдэн мэшээгээр банша барижа хүргэдэг. Энэмнай талхан соо ореоһон татаһан мяхан, танайхяар, пельмень болоно. Баншаа уһан соо шанажа болгодог 1—2 хониной мяха татажа, ногоо сагаа хулхаад, банша гээшые ореодог.

Буряадууд банша ехээр баридаггүй, буузаяа хэхэ. Амтатай бообо шараха, хальаша бариха, мойһо, үлиртэй, варенитэй пирог духовко соо бариха. Шанаһан хүйтэн мяха ногоотой худхажа, эдеэ бэлдэхэ. Заабол үрмэ хүргэдэг. Тэрээн соо юу хэдэг бэ гэхэдэ, мойһо, барайгар, айрһа, хилээмэ, бообо, үзэм, шабга (жэмэсэй зүйл) гэхэ мэтые холижо, нэгэ-хоёр тогоо болгодог.

Хубсаһа хунараа шэнэлхэ, дэгэл, малгай, эрмэгтэй гутал оежо үмдэхэ. Гэр байраа сагаадаха угааха, хото хорёогоо заһаха, сэбэрлэхэ. Үүдэндээ олон янзын үреэлнүүдые бэшээд үлгэдэг. Тэдээн соонь бурхан шажанай, мүргэлэйшье зүйлнүүд бэшэгдэдэг.

Хитад, монгол айлнуудай үүдэн дээгүүр гү, али үндэр модо, бахана дээрэ һайндэрэй тэмдэг — дэнлүү үлгөөтэй байдаг. Энэ хадаа газаа тээһээ улаан саарһаар ореогдоһон электрын дэн болоно. Үдэшэ харанхыда хото, тосхонуудай үйлсэ, гэрнүүд улаан гэрэлээр толорижо харагдадаг. Буряад айлнууд олонхидоо дэнлүү гээшые үлгэдэггүй.

Сагаалганай урдахи бүтүүгэй үдэр, үдэшэниинь хүн зон гэр гэртээ сугларжа, бүтүүлдэг заншалтай. Телевизорээр Бээжэнһээ, Шанхайһаа концерт, дуу зэдэлдэг, таабери таалсадаг, элдэб наадан болодог.

Һүниин 12 сагта хонхо дуугарха. Телевизорэй артистнууд булта бодоод, шэнэ жэлээ угтаха, бэе бэеэ амаршалха, хүндэгээ үргэхэ. Гүрэн түрын хүтэлбэрилэгшэдэй нэгэн баһа амаршалгын үгэ хэлэдэг.

«Сагаа һара сагаалба. Сагаалган болобо. Шэнэ жэл ерэбэ. Шэнэ жэлдэ булта урагшатай һайн ябаял»,— гэлдэжэ, хүн зон хоорондоо амаршалсадаг, бэе бэеэ золгодог байха юм. Тиигээд лэ бүтүүлжэ захалха, эдеэлхэ, найрлаха.

Булта газаа гаража, бүлөөрөө «пуузаан» саарһан соо ореоһон дари носоогоод, дээшэнь табидаг. Дайн байлдаанһаа өөрэгүй абяан гаража, улаан, ногоон сэсэгүүд огторгойдо һалбаржа, сог мүшэд ишэ-тиишэ гүйжэ байһандал үзэгдэхэ.

Гэртээ ороод лэ, дахин бүтүүлхэ, эдеэлхэ, ууха.

Бурханда зула бариха, тоһо нэмэхэ.

Бүтүүгэй һүни, юрэдөө, унтахагүй, нара гаратар наадаха. Үглөөгүүр наранай гараха дүтэлхэдэ, сог дээрэ адис ууюулаад, сан табиха. Хүгшэд тус тустаа булта мүргэхэ.

Үглөөгүүр айлаар ябажа эхилхэдээ, хамагүй түрүүн эжы, абаяа, удаань түрэл саданараа хадаг, полотенцээр, мүнгөөр, бүд, һадаар золгохо. Бэлэгээ барижа, нэгэ нэгээрээ ябаад лэ, хожомынь ниилэшэдэг. Олон болоод айл айлаар сагаалжа ябахадаа, бэе бэеэ игэжэ амаршалдаг:

— Һайнаар сагаалаад, шэнэ жэлдэ урагшатай һайн, дааган далантай, буруун булшантай, хүбүүд хүрьһэтэй, басагад үнгэтэй гү?

— Тиимэ-э! Он жэлдэ булта һайн байнабди.

Тиигээд лэ сагаалжа эхилхэ, нютаг нютагай дуу дуулаха, нарьяан болохо.

Гаража ошоходоо, наһатай зоноо «манайда сагаалгты» гээд уриха. Уряал айладхаад, һалаха еһогүйгөөр сэдьхэжэ, айлшадаа мордуулха. Үдэшэндөө хатар наадаха.

Түрүүшын 1—2 үдэртэ залуушуул сагаалжа ябадаг. 3-дахи, 4-дэхи үдэрһөө наһатай зон ябажа захалдаг. Үхибүүд хээзэгшэһэм, буряадаар хубсалаад, туулганууддые баринхай, хара үглөөнһөө, айлаар ябажа, дүүрэн саахар, шэхэртэй болохо.

Сагаалагшад шэнэ, хулһан ташууртаа бариад, һойжо шабхараажа заһаһан, мүнгэн эмээл, хазаартай тарган һайн мориео унаад сагаалдаг. Тракторташье һуудаг. Тээ наһатай зон шэргэ мориор ябадаг. Хотын монгол, хитадууд, сугтаа хүдэлдэг, таниха, мэдэхэ зоной гэрээр ябаха. Нютагһаа холо ажалтай зон түрэл саданараа золгохо. Бэлэг гэхэдэ, шадал шэдалаараа мүнгэ, хубсаһа хунар, элдэб зүүдхэл, шүрэ, һубһа гэхэ мэтые барилсаха. Сагаа һарада гэртэхиндээ сагаалжа ерэхэдэнь, һая хадамда гараһан басагадта үхэрэй, хониной ууса үрмэтэй, бообо, саахартайгаар хэшэг болгожо үгэдэг.

Сагаалганой хушарантажа байха үедэ түб газарһаа театр ерээд, наада гаргадаг, дуунай, шатерай уригдаан болодог.

Сагаан һарын 15-да Сагаалганай һайндэр дүүрэхэ тээшээ болодог. Талмайнууд дээгүүр мүльһөөр элдэбын загаһа, заан гэхэ мэтые хэжэ табяад, урданай хубсаһа үмдөөд, нюур амаа будаад, «Янгар» гэһэн хатар наадаха, Үйлсэ гудамжаар, магазинай үүдээр мүльһөөр шудхаһан элдэб гоеолтонууд үлгөөтэй байдаг. Энэ үдэр газаа ехэ наймаан болодог.

«АЛТАРГАНЫН» БИБЛИОТЕЧКЭ

Бүргэд

РАССКАЗУУД

Даша-Дабаа МУНКОЕВ

(Түгэсхэл. Эхининь 15-дахи номерто).

«Жэг-тэй ю-м-м б-бай-н-на,—гэ-жэ Түб бодоно.—Нам-м-тай н-э-гэ с-с-тол-л-до һу-һуу-н-над... Н-н-н-даа...»

Энеэдэн, энхэрэл, мүнхэ холо руу урялһан суранзан элшэ урал, нюдэдһөө сасаргаһан, дуун, хүгжэм шэнги, ерюун һайхан хүсэл шэнги, шэнэ ажабайдалай мүндэлжэ байһандал оболзоһон үбсүүтэй, инаг хонгор басагад Түбтэй нэгэ столдо һуунад, архи уунад... -

«Басагад, юундэ архи уунабта? —гэжэ Түбэй шангаар, ээрэнгүйгөөр, иргаүү һайхан хоолойгоор хэлэхэ дуранинь хүрэнэ.—Энэ бузар уһа уугаад яахатнайб. Хөөрхэн толгойнуудтнай үбдэхэдөө болохол. Толгой үбдэхэ гээшэ адагай хэрэг... Архи бү уугты, басагадни. Хэрэггүй. Огто хэрэггүй. Бү уугты, а?.. Дуратай һаатнай Түб таанадта унда асархал. Сэсэгүүдэй шүүһые үглөөнэй шүүдэртэй холеод асарха. Дуратай юумыетнай асарха. Түб хуу шадаха...»

Тэрэ жэгтэй түргөөр, өөрөө гайхаһаар байтараа, һогтожо эхилнэ.

Энеэдэн, хөөрэлдөөн улам лэ шангадан, шэглэл, уг удхаяа гээн, үргэлжэ дүнгинөөн боложо, манарһан нюдэд соо хүнүүдэй нюурнууд, стол дээгүүрхи аяга табагууд, булта хайлажа, хэлбэлзэжэ, мүнөө хүрэтэр түйлагдашагүй, хүшэр гэжэ һанагдадаг юумэнүүд эгээл барагтай хэрэг шэнгеэр, үнгэрһэншье, үглөөдэршье үгы юм шэнгеэр һанагдадаг болоно... Басагад мүнөө татасагүй энеэмхэй болонхой. Тэдэнэй дүлэбхиһэн нюурнууд, тогтуурингүй, тоомгүйшэг боложо эхилһэн нюдэд залуу хүбүүдэй досоохине нүгэлтэйгөөр зохолгоно...

«Эмниг, шаргал хурданиие
Эмээллээд үзэхэеэ яагаа юм»,—

гэжэ столой нэгэ захада дуулажа эхилхэдэ, нүгөөдэ тээһээнь:

«Дяди Дамбын Дугардаан
Трезвым не был никогда»,—

гэжэ татана. Энэ үедэ бэеэр үндэр, хитад нюуртай, һарюушаг нюдэтэй, оройдоошье һогтуу бэшэ хүбүүнэй хүл дээрээ бодоод:

— Нүхэд, нэгэ бага шэмээгээ намдыт,—гэжэ хашамал хоолойгоор гүйхадань, дуу шуун холодожо ябаһан залиндал һуларжа, замхажа эхилнэ.

— Нүхэд,—гээд тэрэ хоолойгоо заһаба.—Хоер залуу нүхэдэйнгөө хамтараад байхада, би энэ хүндагаа дээрэ үргэн уухадаа, бүхы наһан соогоо бэе бэеэ энэ архи шэнги кимэ тунгалаг, бусадай хоб-жэбэй халдахагүй иимэл хүсэтэй, халуун дураар дурлалсажа ябахыень юрөөхэ байнаб,— гээд, тэрэ архиһаа халта ама хүреэд, уршагад гэн:—Ямар гашуун юм,—гэжэ дуугарба.

— Гашуун, гашуу-у-у-ун,—гэжэ булта тодожо абаба̌д. —Гашуу-у-ун!

— Гаа-гаа-гаа-ш-ш-ш!—гэжэ Түбшье ооглоно.

— Лойдобой тонгойгоод, Саранай эшэһэндээ халта ангайд гэһэн шүүһэтэһэн уралые таалаад абахада, һүхирэлдэхэеэ болибод. Гансал Түб зогсожо шадабагүй.

— Гаа-гаа-гаа-ш-ш-ш!—гэһэн аймшагтай абяан тэрэнэй хоолойһоонь гараһаар лэ байна.

Булта абяагүй болошобод. Басагад нэгэ байрадаа ямаад шэнги сугларжа эхилнэ. Саран үбгэндөө няалдашоод, хүхэ сагаан нюуртай юумэ һууна. Хүбүүд хүдэлнэгүй. Бултанайнь нюур дээрэ—айлган, гайхалга...

— Гаа, гаа, гаа-ш-ш-ш!

Түб мүнөө юушье харанагүй. Гансал энэ жэрхэмшэгтэ абяае дуулана. Энэ абяан улам лэ шангадана. Тэрэнэй амин бүтэжэ эхилнэ. Гэнтэ Түб урдаханаа танил дүрсэ хараһандал болобо. Хоолойһоонь дууһашагүй унжалданги юуншьеб эшхэрһээр, һубилдаһаар гараад, хараһаар байтарынь нюдэнэйнь урда тээ һарикшаһан нюуртай, бүлхэгэр улаан нюдэтэй, һармагшандал түнтэгэр магнайтай, ута гарнуудтай, бүгдэгэр һюргатай, няапагар хамартай нэгэ амитан бүрилдэхэдэл гээд, тэрэ өөрыгөө таниба...

Түб газаашаа гүйжэ гараба. Юунһээшьеб торожо унана, бодоно, дахин унана...

Хара хүбэн шэнги һүни. Хонжэн.

Тэрэ өөрөөшье мэдэнгүй, хэзэрэ, тракторайнгаа хажууда хүрэжэ ерэшэһэн байба.

— Тракторни, бишни гансааранби,—гэжэ тэрэ хүйтэн кабинада магнайгаа жэгнэн гүбэрбэ.—Хододоо гансааран, хододоо...

Трактор харюусанагүй. Тэрэ соляраар анхилан абяагүй байна. Хүйтэн.

— Гансааранби. Хододоо гансааран...—гэжэ тэрэ дуугарна.— Нүхэдшье, инагшье, түрэлхидшье, нэрэшье, үнгэрһэншье, ерээдүйшье, юуншье намда үгы. Гансал амиды, бузар булай арһа мяхан хоер... Энэ һара гараба. Үглөөдэршье гараха. Мүнөөхил гансаардани, уйдхартай һара мүшэн нелбоһоороо уйлажа байха. Эгээл нам шэнги... Эжымни, намайе юундэшье дэлхэйдэ түрөөбши даа!..

Тэрэнэй өөдөө харахадань, огторгой оройгоороо сооронхой, үсөөхэншье һаа, томонууд одо мүшэдөөрөө хүхюунээр эмнижэ байба. Мүнөө холо ойрын хаданууд үлэ мэдэг харагдадаг болоно.

Хажуудань зэргэлээд һууһан мүнөөхи багша басаган Түбэй һанаандань хаанаһаашьеб гэнтэ орожо, хөөрхэн хамарыень шэмхээд абаха дуранинь юундэшьеб хүрэбэ. Тэрэ энеэбхилнэ. Нээрээшье, энеэдтэй басаган. Өөдөө халта шогнойд гэһэн аад, хөөрхэн хамартай... Хэн гэжэ нэрэтэй байгаа хаб? Тэрэ архи оройдоошье уугаагүй. Басагад булта уугаа. Гансал тэрэ...

— А-а, тиимэ һэн бы,—гэжэ гүбэрбэ.—Тиимэ хөөрхэн хамартай аад... Зай, хамаагүй, хамаагүй...

Тэрэ гэнтэ залд гээд, ишэ тиишээ хараашалан шагнаархаба.

— Энэ иихэдээ юун боложо байна гээшэб,—гэжэ Түб гүбэреэд, дуугаа шангадхан,—би этигэнэгүйб! Үгы! Би ээрүүб. Юумэ хэлэжэ шададаггүйб,—гэжэ һүхирбэ.—Теэд хэн хэлэнэб?!

«Би этигэнэгүйб... Теэд хэн хэлэнэб!?» гэһэн өөрынгөө хоолойе тэрэ этигэжэ ядан дуулаба.

Түб бархиршана.

— Энэ би, Ээрүү, Түб, хэлэнэб, —гэжэ тэрэ уйлан, энеэн хэлэнэ.—Би хэлэнэб... Би...

Түб өөртөө үшөөл этигэнэгүй. Тиибэшье хөөрэхэ дуранинь ехээр хүрэнэ.

— Саран, би шамда жаргал хүсэнэб! Мүн шамдашье, Лойдоб. Хүнүүд, би бултандатнай жаргал хүсэнэб! Бултандатнай... Дуулана гүт намайе? Энэ би, Ээрүү, Түб, танда жаргал юрөөжэ байнаб!

Ямар сэбэр хоолой гээшэб! Түб өөрөө өөрынгөө зүрхэ хүдэлгэн шагнана. Дахин ээрүүтэхэеэ огто болео гү, үгы гү, хамаагүй. Мүнөө, гансал мүнөө Түб хэнтэйшье хөөрэлдэжэ шадаха. Дураа хүрөө һаа, дуулаха. Хэн нэгэнтэй хэрэлдэхэдэшье болохо. Үгы даа, хэрэлдэхэгүй. Хэзээдэшье. Түб хэнтэйшье хэрэлдэхэгүй. Хүниие мууг аар хэлэхэшьегүй. Хүниие муушалха гээшэ адагай хэрэг. Түб һайн мэдэнэ. Тиимэ. Хэрбээ... хэрбээ дахин ээрэхэеэ болео һаа Түбһөө муу үгэ хэзээдэшье дуулахагүйт. Эгээл һайн хубсаһаа үмдөөд, эгээл урин дулаан үгэнүүдые хүнүүдтэ бэлэглэжэ ябахал. Хэлэн гээшэ жаргал гэжэ Түб ойлгоно.

Тэрэ багша басаган тухай бодол дахин Түбэй толгойдо оробо. Хөөрхэн хамартай басаган. Өөдөө халта шогнойд гэһэн...

— Хамаагүй, хамаагүй,—гэжэ тэрэ гүбэреэд, кабинадаа ороһон хойноо сэбэр хубсаһаараа байһанаа обеорбошье, гараараа зангажархеод, скорость тээглэбэ.

...Үүр сайна.

ДОМОГ

Энэ домогые эсэгэмни намда хөөрэжэ үгэһэн юм. Эсэгэмни эсэгэһээ дуулаа, үбгэ эсэгэмни багэһээ дуулаа, үбгэ эсэгэмни баһал эсэгэһээ дуулаһан байгаа еһотой даа.

Үнэндөө энэ домогшье бэшэ, үнэн болоһон ушар юм гэжэ эсэгэмни хэлэдэг бэлэй. Гансал тон үни сагта болоһон хэрэг... Тиимэ.

Тэрэ үедэ халуун үбшэн дэлгэрээд, хүн зониие хажууреар сабшаһандал хиргажа байгаа. Хүнды жалгануудаар пэсхылдэн хэбтэһэн үхэһэн хүнүүдэй дээгүүр мяхаша шубууд элилдэн, эдижэ зулгаажа байгаа.. Аймшагтай үе байгаа... Тиимэ...

Арад зонойнгоо иигэжэ хяаража байхые нэгэ залуу хүбүүн харахадаа, (нэрыень хэншье һэнадаггүй), сохомынь лэ баатар байһан байгаа бээзэ, үбшэн тахал тараадаг хорото шолмостой тэмсэхээр бэдэржэ гараба. Тэрэ һара наран шэнги һайхан һамгатай һэн ха. Хээлитэй баарһаниинь үбгэнөө үдэшэхэеэ газаа гараад, сэлмэг тэнгэри шэнги нюдэдөө уһатуулан:

«Дайсанаа дараад, даагаа һүүлдээд ерэхэдэшни, хоер болоод шамайгаа угтахабди»,—гэжэ хэлээ юм ха. Тиимэ, хоер болоод...

Баатар түргэн ябаа юм гү, удаан гү—сохом лэ хэдэн жэл үнгэрөө еһотой даа. Хорото шолмосоо дараад, нютаг голоо бусажа ерэхэдэнь, айлнуудай үрхөөр утаан бушхан байба гээ.

Хүнүүд жэжэ томогүй, үбгэн залуугүй баатарые дуутай шуутайгаар угтан гаранад, баярые хүргэнэд, мүн хүн бүхэн гэр гэртээ уринад.

Тэдэнэй дунда гансал һамганиинь үгы.

«Һамгамни хаанаб? Хаанаб?!»— гэжэ тэрэ хүн бүхэнһөө асууна. Теэд хэншье харюусанагүй, харасаа ондоо тээшэнь абаашан, һэмээхэнээр һанаа алданад.

«Һамгамни хаанаб?!»—гэжэ баатар дахин дахин һурана. Хэншье харюу үгэнэгүй...

Сэлмэг тэнгэри гэнтэ лужаганажа, сахилгаан сахилаад, бороо адхаршана...

Баатар гэр тээшээ олон зоной дундуур зүдхэжэл ябана. Тэнгэри дуугарна. Сахилгаан сахилна.

Обеорон харахадань, һамганиинь хүбүүнтэйгээ һэеы гэрэйнгээ газаа зогсожо байба... Тиимэ.

Тэнгэри дуугарна. Газар доһолно. Сахилгаан сахилна.

Һамганиинь, ниидэхээ забдаһан хүн шубуун мэтэ, гарнуудаа урагшань һарбайн гүйжэрхибэ. Баатар урдаһаань... Ай бурхан!.. Эһм... Эһм... Тиимэ.

Баатар һамгаяа, хүбүүгээ таалана. Гурбуулан нэгэ энеэлдэнэ, нэгэ уйлалдана.

Аалин. Тойроод һаруул гэрэлтэй. Огторгойһоо наран интэрээ гэрэлтэнэ гү, али һамганайнь шарай гү—ойлгохын аргагүй.

Хүнүүд жэжэ томогүй, үбгэн залуугүй абяа аниргүй зогсонод. Нэгэ хүгшэн аман соогоо гүбэршэбэр маани мэгээм уншаха зуураа иигэжэ үгүүлнэ:

«Ай хөөрхы, ай хөөрхы! Баатарнай ада шолмосто хорлуулжархео гээшэ ха даа...»

Хэншье баатарай дэргэдэ ошохоео зүрхэлбэгүй, нэгэ хоероороо һубарин, гэр гэртээ тарабад.

Баатар тэдэниие ажаглаагүй. Хүбүүгээ эрхэлүүлнэ, һамгаяа таалана... Тиимэ...

Тэрэ ехээр эсэһэн байгаа. Уданшьегүй унтаридаа оробо. Һамган хүбүүн хоерынь хажуудань һууна. Тэдэнэйнь гарнууд, юундэшьеб, мүльһэн шэнги хүйтэн. Хоолойнь нэгэ жэгтэйхэн, бүдэхеэр дуулданашье шэнги, үгышье шэнги...

Һара гараба... Һэрюухэн һэбшээн һэб һэбхэн даабарилна. Дүтэхэн, толгойнь хажууда ха, тэжэн голео жиияна... Баатарай хүндэ болоһон зүбхия арай шамай нээхэдэнь, һамганиинньшье, хүбүүниинньшье үгы байгаа. Моринойнь турьяха дуулдана... Тэрэ үндыхэ гээд шадабагүй. Ехээр эсэһэн байгаа. Унташаба.

— Тиигээд, тиигээд юун болоо юм, баабай?—гэжэ би тэшэ ядан асуубаб.

— Тиигээд... Үглөө үглөөгүүрнь һэрихэдээ, баатар ухаа мэдээ табишаба. Этигэжэ ядаһандаа, үшөө унтаһаар гүб гэжэ бэеэ шэмхээд үзээбэ. Үгы. Наран дээрэхэнэ гарашанхай. Шубууд дуулана... Мориниинь тээ саанахана турьяса гаан, ногоо шэмхэлнэ...

— ???

Үбгэн үе мүсөөрөө булсууташаһан, һалганаһан гараараа гааһандаа тамхи удхаад, бад-бад байса нэрэбэ. Гааһан соонь тэжэн голеодол адляар юуншьеб шиигана на, шаршаганана.

— Тэрэ һэрихэдээ шарлажа ургашаһан гэрэйнгээ һуури дээрэ унтажа байгаа ха юм! Үнэн дээрээ һамганиинньшье, хүбүүниинньшье, гэрыньшье, юуншье үгы байгаа. Гансал хүнэй хубхайршаһан хоер араг яһан хэбтээ: нэгэниинь томо хүнэй, нүгөөдэнь бүри багахан.. Тиимэ. Баатар удаан удаан уйлаһанайнгаа һүүлдэ, тэдэ хоер араг яһа бэедээ хашан тэбэрижэ, иимэ шахаа тангариг үгөө һэн гэхэ:

«Хүбүүмни! Һамгамни! Хорото шолмосуудые үндэһөөрнь үгы хээгүй сагтаа бусахагүйб гэжэ таанадайнгаа хубхай яһаар тангариглана б!»

Энэ тон үни сагта болоһон хэрэг. Олон үенүүдые дамжаһаар манда хүрэжэ ерээ юм. Эсэгэнь хүбүүндээ дамжуулдаг байгаа, хүбүүниинь хүбүүндээ. Бишье өөрынгөө хүбүүндэ хөөрэжэ үгэхэл байгааб, теэд үгы ха юм даа тэрэмни...дайнда... Тиимэ. Ши һанажа ябаарай, хүбүүмни гээд, үбгэн аманһаа түб түхэрэсэхэн сахариг утаа үлеэжэрхибэ. Утаан сахариг ойро зуура үбгэн бидэ хоерой хоорондо эрьелдэн байтараа, тамдар тамдарһаар, үгы болошобо. Би үбгэнэй амые алдангүй харашоод һуунаб. Үбгэн дахяад аманһаа сахариг утаа гаргаашьегүй, юумэ хэлээшьегүй.

Би, тиихэдэ юушье ойлгоогүй һэм. Бага байгааб. Тэрэ гэһэнһээ хойшо олон жэлнүүд үнгэрөө. Үбгэжөөлнишье мүнөө үгы. Саг хойшоо ходоржол байна. Гэртээ гансааран һуунаб. Уйдхартайшье шэнги».. Би хэзээ нэгэтэ үхибүүтэй болоо һаа, тэрээндээ энэ домог заабол хөөрэжэ үгэхэб... Газаа бороо шэдэрнэ.. Тиимэ.

ЗАЛИНТА ААДАР

... Яахабши даа, ажаһуухын түлөө ажабайдал, тэмсэхын түлөө хүнүүд түрэдэг ха юм. Ажаһууха —тэмсэхэ, тэмсэхэ — ажаһууха хэрэгтэй бшуу. Нэгэтэ гээһэн юумээ тэхэрюулхын тула, уншагшамни, олон харгынуудые һэлгэжэ, олон дабаануудые дабажа болохош. Гэбэшье ши тэрэ гээһэнээ олоошье һаа, тэхэрюулжэ боломооршье һаань, бү абаарай, зай гү? Тэрэшни шамда хэрэггүй, мүнөөдэр гү, али үглөөдэр дахин гээгдэжэ магадгүй. Харин һайн һайхан юумэн хэзээдэшье гээгдэдэггүй юумэл. Тиимэл хадань, шадаал һаа, тэрэ гээгдэһэн юумэнэйнгээ орондонь ондоое танижа, шэлэжэ, сэгнэжэ олоорой. Заабол олоорой!.. Зай, иигээд рассказаа эхилхэм даа.

«Дулма-а!» гэһэн абяа дуулаад, залд гэн гэдэргээ эрьежэ харахадаа, таһаржа байгаа үдэшын боро хараанай бүрэг-бараг соохоо нэгэ һүүдэгэр, үүлэнһээ унаһан һүүдэр шэнги юумэнэй түргөөр наашаа дүтэлжэ ябахыень обеорбо.

«Дулма-а, хүлеэгыш!..»

«А-а-а-а, ү-ү-ү-ү!» гэһэн суурян сошордуу нойрмогоор, эбһэлжэ байһандал утаар, уянгатайгаар дабтана. Абяанай үни хада замхабашье, хаанаб даа, улам лэ холодон ябаһан суурян унаин утаан мэтэ зүнай аали намдуу үдэшын агаарта үшөөл һанжаһаар, аалиханаар хайлажа байгаа һэн.

«Гомбо!—гэжэ Дулма зүрхөө түшэгэнүүлэн багсааба,—байза, хүсэгдэнгүй тэрьелшэхэ юм байна... Тэрьелхэ, тэрьелхэ!»

Теэд хүлнүүдынь... һургуулидаа, аймаг соогоошье нэгэнтэ бэшэ финиш хүрэтэр түрүүлэн абажа ерэдэг хүлнүүдынь мүнөө модон шэнги тэниихэ, нугархаяа болишоод байбал даа. Мүн зүрхэниинь... Иитэрээ сохилһон зүрхөөр табаншье алхам харайнгүй, түгшэжэ унахалши.

«Яалтайб, яалтайб?» гэжэ тэрэ бүхы бэеэрээ шэшэрэн бодоно... Толгойнь эрьенэ.

Энэ һамбаанда Гомбо бүрил дүтэлжэ ябана. Тэрэнэй хүлөөрөө шулуу дайрахань, хүндөөр амилхань соностоно. Тиибэшье Дулма юушье дууланагүй, юушье харанагүй, мүн эндэ юундэ, хаана байжа байһанаа ойлгохоео болишоод байба. Шэхэн соонь гансал «миин... сагаа үнгэргэдэг...» гэһэн аймшагтай үгэнүүд шууян зэдэлнэ.

...Энэ үдэшэ Дулмын клуб ошохоор ябахадань, клубташье бэшэ даа, харин уулзахаяа... Гомботоео. Тээ урдуурнь хүтэрэлдэһэн хүбүүн басаган хоер үнгэржэ ябатараа, хашаа түшөөд байшаба. Дулмын тэдэнэй дэргэдүүр үнгэрхэ болоһондоо ехэл түбэгшөөн, гэшхэлжэ ябатарынь:

— Хэн?.. Дулма гү?.. А-а, тэрээнтэйшни би миин сагаа үнгэргэдэг хүм даа,—гэһэн танил хоолой дуулдабал даа.

Дулма этигэжэ ядаһандаа, сошордоһондоо, эшэһэндээ яахашье арга мүрөө оложо ядан, байра дээрээ зүг татан байшаба. «Намтай?... Миин сагаа үнгэргэдэг?!» —гэжэ Дулма гансашье ухаагаараа бэшэ, харин доромжолуулһан, бузарлагдаһан бүхы басаган махабадаараа мэдэрэн ойлгобо. Тэрэ дахин юушье дуулаагүй, дуулахыешье хүсөөгүй. Наашаа, фермэ тээшээ гүйжэрхибэ. «Намтай... миин.. сагаа үнгэргэдэг...миин!»—гэһэн үгэнүүд толгой соонь эрьелдээд, һаланагүй. Нюдэнһөөнь гоожоһон уһан хасар руунь урдан, амандань ороходоо, нэгэ жэгтэй жэхүүн амта гутаана.. тиигэжэ ябатарынь гэнтэ:

— Дулма-а, хүлеэгыш!..—гэжэ дуулдаба.

Мүнөө Гомбо урдань зогсожо байна. Хүлөө ходол урилна, хүндөөр амилна; нюдэниинь халиргайгаар, түргэ түргөөр сабшална; нюурынь таталдана, һариина... Уралнуудынь хүдэлнэ, хүдэлнэ... Юун тухай хэлэнэб? Дулма юушье ойлгохоео болишоод, хэлэгүй, дүлии, багаханшье һэбшээхэнэй үлеэгээ һаань унашахаар, шэнээгүй юумэ зогсоно.

«Миин сагаа үнгэргэ...» Тэрэнэй хүл доронь газар хэлбэлзээхэдэл гээд, нюдэндэнь тороһон лэ юумэн бүхэн даржагануур шэнгеэр эрьелдэшэнэ. Хуу, хуу эрьелдэнэ...

Һайхан, уян нугархай бүхы бэеэрээ татаганан уйлажа байгаа Дулма, үшөө хүсэд задараадүй бадма сэсэгэй зүнай һэбшээндэ гунхан гүрбэжэ байһандал, Гомбодо харагдаа бэлэй.

Гомбо һалганаһан, тамхинай мохеор анхилһан барбагар бүдүүн гараараа Дулмын үһые, хасар руугаа уһа мухарюулан байгаа нюурые, оболзоһон тобогор зөөлэн үбсүүгэнь эльбэжэ ороо һэн...

Тэнгэриин баруун хойто хаяада нэгэ багахан үүлэн бии болоод, тогоон соо бусалгаһан дабирхай шэнги, угаа түргөөр огторгойе харлуулжал, харлуулжал байна. Хэдыхэн минутын турша соо огторгойн хахадые шахуу эзэлһэн үүлэнүүд ишэ тиишээ эрьелдэн, далайн долгинууд шэнги бэе бэеэ эрьюулэн, дабхасанад. Уданшьегүй нюдэ анима харанхы болошобо. Бүри холо, дээрэ гү, юуншьеб хүүенэ. Тиибэшье газар дээрэ амгалан зандаа. Хон—жэн. Байгаали үшөөл нойрсоһоор байна. Гэбэшье энэ нойрмог байгаалиин гүн соо, юун бэ даа, нэгэл агуухэ хүсэн түгэс юумэн хүндөөр амилжа, ургажа байна гэжэ һанахаар һэн...

ХЭРБЭЭ ТААНАД ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА ГАРАДАГ ГАЗЕТЭ ЗАХИХА ГЭБЭЛ,

БАЙГША ОНДО ГАЗЕТЫЕ УНШАХЫН ТУЛА ЗАХИЛ ХЭЛГЫН УРДАХИ ҺАРЫН 20 БОЛОТОР ГАЗЕТЭ ЗАХИХАДАТНАЙ БОЛОХО.

ХЭРБЭЭ ТААНАД ТҮРЭЛ ХИЗААРАЙНГАА ТҮҮХЭЭР ҺОНИРХОДОГ БАЙГАА ҺАА,

викторинада хабаадалсахын тула мэдүүлгэ үгэхэдэтнай болохо. Залуу түүхэшэдэй ассоциациин Буряадай отделени тэрэниие үнгэргэнэ. Түрэл хизаарайнгаа түүхые эрхим һайнаар мэдэхэ хүнүүдые үнэтэй сэнтэй бэлэгүүд хүлеэнэ.

Мүнөө үедэ хаа хаанагүй ажахын тоосоондо хулжан орожо байһан хаһа саг оршон ерэнхэй. Тиимэһээ викторина иимэрхүү эрхэ байдалда үнгэргэгдэхэ. Арбан хоер асуудалай үнэ сэн 5 түхэригтэ болохо. Улаан-Үдэ хотын Жилсоцбанкын оперативна управлениин № 001700474 счедто 5 түхэриг түлөөд, түлэһэн тухай квитанцитай хамта өөрынгөө мэдүүлгэ (тэрэнэй номер өөртөө бэшэжэ абагты) иимэ адресаар эльгээгты: 670000, Улаан-Үдэ хото, Каландаришвилиин үйлсэ, 23, «Буряадай залуушуул» газетын редакци.

Урид гаргаһан соносхолой толилогдоһон үдэрһөө хойшо гурбан долоон хоногой туршада мэдүүлгэнүүд абтаха. Харин харюунуудые үгэлгын болзор асуудалнуудые газетэдэ толилһон үдэрһөө хойшо нэгэ һара соо үргэлжэлхэ.

Мэдүүлгэ үгөөд, газетын хойноһоо адаглан харагты.

ХЭРБЭЭ ТУҺАЛХА ХҮСЭЛТЭЙ БАЙБАЛ:

Үндэр наһатайшуул болон инвалидуудта

Үндэр наһатайшуул болон инвалидуудай интернат байшангайхид тэдэнэй ажаһуудаг байшанда капитальна заһабарилга хэхын тула барилгын материалнуудаар туһаламжа хүргэхэ гуйлтатайгаар барилгын болон бусад эмхинүүдтэ хандана.

Иимэ адресаар дурадхалнуудтайгаар хандагты: Мокровой үйлсэ, 20, телефонууд: 3-57-43, 3-43-95.

Чернобылиин аюулһаа хохидогшодто

Апрелиин 21-дэ Чернобылиин АЭС-эй аюулһаа хохидоһон хүнүүдтэ туһаламжын жасада Бүхэсоюзна субботник үнгэргэхэ тухай Белоруссиин ЛКСМ-эй республиканска 1-дэхи конференциин делегадуудай үүсхэлые дэмжэхэ уряатайгаар Белоруссиин ЛКСМ-эй ЦК ороной комсомолой организацинуудта хандаба.

Бидэ энэ һайн һайхан хэрэгтэ хабаадалсахаар түгэс бэлэн байһанаа элирхэйлэн мэдүүлһэн бүхы хүнүүдтэ баяр баясхалан хүргэнэбди. Асуултануудай ороһонтой дашарамдуулан, мүнгэ эльгээхын тула Белоруссиин ЛКСМ-эй ЦК-гай счедой номер мэдээсэнэбди: Минск хотын Республиканска Жилсоцбанкын № 700109, МФО № 400019 «Чернобылиин жаса» гэһэн тэмдэгтэйгээр эльгээхэ.

Белоруссиин ЛКСМ-эй ЦК.

Экологическа байдалые һайжаруулха, хамгаалха зорилготойгоор А. В. Лимаренкын үнгэрэгшэ жэлэй октябрь һарада хооһоор байһан үдэрнүүдтэ Улаан-Үдэдэ манай «ногоонтоной» неформальна нэгэдэл мүндэлөө юм. Бидэ «Арад зон Байгалай түлөө» гэжэ өөрынгөө хүдэлөөе нэрлээ һэмди. Түрэл хизаарайнгаа байгаалида гансал дурлал бэшэ, харин тэрээндэ туһалха хүсэл эрмэлзэл наигин далайн, городой, Прибайкалиин экологическа шиидхэгдээгүй асуудалнуудта һанаа амараар хандаха хүсэлгүй элдэб наһанай, мэргэжэлтэй хүнүүдые дүтэлүүлэн нэгэдүүлээ. Мүнөө байгаалида хайра гамгүйгөөр хандажа, хэды ехээр бузарлана, хюдана гээшэбибди.

«Арад зон Байгалай түлөө» гэһэн хүдэлөөнэй ажал ябуулга элдэб янза. Жэшээлхэдэ, бидэ Үдын эрье дээрэ минеральна үтэгжүүлгын склад бариха ябадалые болюулаабди. Городой үйлсэнүүдтэ үлгөөтэй байдаг стендүүдые саг үргэлжэ һэлгэнэбди. Тэдээн дээгүүр Байгалые хамгаалхаар уряалһан өөһэдынгөө шүлэгүүдые бэшэнэбди, байгаалида ээн бусаар хандахада, ямар аюул тохеолдуулдаг бэ гэһэн фото-баримтануудые үлгэнэбди. Тэдэниие манай хүдэлөөнэй гэшүүд тодорхойлдог.

Үглөөдэр, апрелиин 23-да, 18.30 сагта ээлжээтэ стендүүдтэйгээр революциин талмай дээрэ суглархабди. Час үнгэрһэн хойно 17 сагта Куйбышевэй үйлсөөр түбхинэһэн Спортын байшангай хажууда экологическа зүжэглэмэл наада харуулхабди. Городойхид тэрэниие ерэжэ хараһай гэжэ тон ехээр хүсэхэ байнабди.

Һэеы гутал нэхэдэг фабрикын экологическа байдал баһал манай һанаае зобооно. Энэ үйлэдбэри хоротой, аюултай, эхэнэр хүдэлмэрилэгшэдэй бэе лагшанда муугаар нүлөөлнэ. Тиимэһээ апрелиин 28-да «Арад зон Байгалай түлөө» гэһэн хүдэлөөн «Текстильщик» клуб соо 17 сагта Октябрьска районой хүн зонтой нютагай промышленностиин министерствын болон һэеы гутал нэхэдэг фабрикын түлөөлэгшэдэй уулзалга эмхидхэнэ. Фабрикые Сэлэнгэ мүрэнэй эрьеһээ Октябрьска райондо нүүжэ абаашаха хүсэлтэй юм ха.

Хүндэтэ улаан-үдынхид, манай уулзалгада хабаадалсахыетнай таанадые уринабди.

М.СИЛИНА,
«Арад зон Байгалай түлөө» гэһэн хүдэлөөнэй эмхидхэлэй комитедэй гэшүүн.

Арад зон Байгалай түлөө

Д. АЛТАЕВАЙ фото.

«ЛОТОС» ХАТАРНА

Воскресенидэ, апрелиин 22-то, 19 саг 30 минутада оперо болон баледэй театрай байшан соо «Лотос» гэһэн зүүн зүгэй хатарай ансамблиин концерт болохо.

12 сагһаа филармониин кассада биледүүд худалдагдана.

БУРЯАДТА АЭС БАРИГДАХА ГҮ!

Авиазаводой хүдэлмэрилэгшэдһөө зүрхэ сэдьхэл доһолгуулһан бэшэг газетын редакцида оробо. Үнэхөөрөө республикын дэбисхэр дээрэ атомна электростанци барихань гээшэ гү гэжэ бэшэг соогоо тэдэ асууна.

Бидэ БурАССР-эй Госпланай түрүүлэгшын орлогшо Ф. М. Моториндо хандаабди. Буряадта иимэ барилга хэгдэхээр хараалагдаагүй гэжэ тэрэ найдуулба.

Манай корр.

КИНО

«Дружба»
КРЕМЛЕВСКИЕ КУРАНТЫ — в 10, ПСЫ — в 12, 14, 16, 18. 20. 21-40.

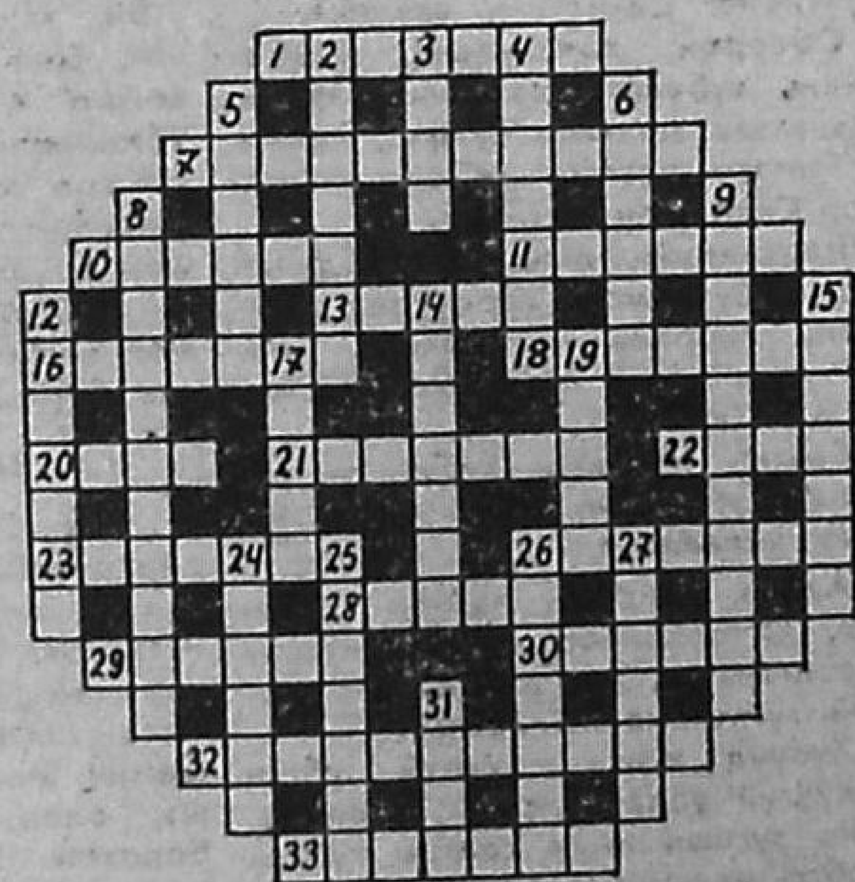
«ПРОГРЕСС»
Красный зал—ШАКАЛЫ — в 9-50, 11-40, 13-30, 15-20, 17-10, 19, 21.
Зеленый зал — ШАКАЛЫ—в 10-50, 12-40, 14-30, 16-20, 21-30. МУДРАЯ ЦАРИЦА МАНДУХАЙ (2 серии)—в 18-10.

«РОДИНА»
ЧУЧЕЛО (2 серии) — в 9-40. 16. ЧАША ТЕРПЕНИЯ— в 12-10. 13-50 (удл.), 18-30, 20-10, 21-50,

«ОКТЯБРЬ»
киновечер «Здоровье без лекарств»—в 18-30, ПОД ПРИНУЖДЕНИЕМ—в 23-30.

«ЭРДЭМ»
РЕКС — САНИТАР — в 9-40, 14, ВСТРЕЧА (2 серии) — в 15-30, 20-30, ТАНЦУЙ, ТАНЦУЙ — в 11-20, 18,10. ЛОШАДИ В ОКЕАНЕ—в 23.

КРОССВОРД

ПО ГОРИЗОНТАЛИ: 1. Отборная часть войска. 7. Предприниматель, частный содержатель театра, цирка. 10. Роспись стен водяными красками по свеженаложенной штукатурке. 11. Атмосферный вихрь регионального масштаба. 13. Часть сбруи. 16. Места для зрителей на стадионе. 18. Хорватский скрипач и композитор XVII в., живущий в России. 20. Узбекское национальное блюдо. 21. Маршал Советского Союза. 22. Планета. 23. Героиня оперы Л. Бетховена «Фиделио». 26. Французский драматург XVII в., автор пьес «Иллюзия», «Сид». 28. Великий узбекский писатель, ученый, художник, музыкант, государственный деятель. 29. Русское название амаранта. 30. Одна из сторон бухгалтерского баланса. 32. Машина для нагнетания строительных растворов к месту укладки. 33. Ценный поделочный камень.

ПО ВЕРТИКАЛИ: 2. Столица государства в Европе. 3. Корнеплод. 4. Свойство тела сохранять состояние покоя или движения. 5. Румынский композитор, автор оперы «Эдип». 6 Герой поэмы А. Твардовского. 8. Наука о стихах. 9. Стихотворение Н. Некрасова. 12. Легкая хлопчатобумажная ткань. 14. Исполнитель главной роли в телесериале «Рожденная революцией». 15. Роман П. Павленко. 17. Пепельный нарост на фитиле лампы. 19. Областной центр на Украине. 24. Военнослужащий командного состава. 25. Поэтический прием, состоящий в повторении, в начале двух или нескольких отрезков речи. 26. Кочевой народ, живущий в южно-русских степях. 27. Высокоминерализованная вода некоторых озер, лиманов. 31. Продукт горения.

АПРЕЛИИН 7-до ТОЛИЛОГДОҺОН КРОССВОРДЫН ХАРЮУНУУД

ПО ВЕРТИКАЛИ: 1. Далила. 2. Кокле. 3. Решето. 5. Пруд. 6. Икар. 7. Фюзеляж. 8. Телегин. 10. Луконин. 11. Трактор. 12. «Унита». 13. Астра. 17. Ишим. 19. Соль. 22. Коршун. 23. Бленда. 25. Обрат.

ПО ГОРИЗОНТАЛИ: 1. Декор. 4. Лукаш. 5. Плоешти. 7. Фактура. 9. Окулист. 12. Уха. 14. Загладин. 15. Сорокина. 16. Лингвист. 18. Росинант. 20. Ава. 21. Жванчик. 23. Блантер. 24. Монокль. 26. Шурин. 27. Нитка.

Улаан-Үдэ хотын 11-дэхи СПТУ 50 жэлэйнгээ ойн баярай дүтэлжэ байһантай дашарамдуулан, бүхы он жэлнүүдтэ тэрэниие дүүргэһэн һурагшад тухайгаа материал суглуулна.

Училищи дүүргэһэнэйнгээ һүүлээр таанадай хүби заяанай ямараар бүридэһэниинь, багшанар, һурагшад тухай дурдалганууд маанадые һонирхуулна.

Училищи дүүргэгшэдые харюу үгэхыень гуйнабди.

Манай адрес: 670009, Улаан-Үдэ хото, Севастопольская үйлсэ, 3, 11-дэхи ГПТУ, бэдэрэлтын бүлэг.

МАНАЙ АДРЕС, ТЕЛЕФОНУУД:

670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23. Телефоны: зам. редактора—2-34-06, секретариата—2-34-41; отделов: идеологический—2-43-23, социально-экономических проблем—2-43-23, писем и образования, переводов—2-40-57, корректорская—2-35-74.

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА СУББОТЫН ҮДЭРНҮҮДТЭ ГАРАДАГ.

Газета отпечатана в республиканской типографии Государственного комитета Бурятской АССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли, г. Улан-Удэ, ул. Ленина, 35. Н-03423.

Редактор Александр ДРУЖИНИН.